

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА УКРАЇНІ
1992 року

Київ — 1993

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА УКРАЇНІ

1992 РОКУ

ЛІТІ - 1993

Продолжение исследований у с.Пожарная Балка

В 1992 году Лесостепная археологическая экспедиция Донецкого университета продолжала изучение памятников скифского времени у с.Пожарная Балка. Наиболее интересные материалы были получены на поселении. Здесь продолжалось раскопки зольника № 3 /раскоп I/, расположенного в северной части поселения. Общая площадь раскопа составила 782 кв.м. Это типичный зольник, один из самых крупных на поселении. Его размеры 31 x 26 x 0,3 м. Наибольшая мощность культурного слоя /в центре зольника/ - 100 см. Ниже пахотного слоя, представляющего собой смесь зола и чернозема, идет аморфная зола различных оттенков серого цвета. Но иногда встречались слои зола оранжевого цвета, включения или прослойки угольков, кусочков глины, в том числе обожженной. В раскопе обнаружены остатки слегка углубленного в землю жилища овальной в плане формы размером 310 x 280 x 40 см и 21 яма. Среди последних преобладают круглые в плане и цилиндрические или колоколовидные в разрезе. В культурном слое зольника и в ямах обнаружено значительное количество остатков жертвоприношений животных - свиный и мелкого рогатого скота, черепа лошади и собак. Встречены такие нетипичные для данного поселения объекты как остатки печи и двух очагов.

В раскопе обнаружено значительное количество находок из различных материалов - из бронзы /трехлопастный наконечник стрелы, нижняя часть длинной кованной булавы, прямоугольные пластины /; из железа /ножи, шилья, обломок топора, булава с конической головкой/; из камня /оселок, точильные бруски, ложка из слюды, кварцевые терочки и обломки зернотер /, фрагменты пестиковых бленд, обломки цилиндрического молотка/. Интересны находки из кости: втульчатый наконечник стрелы, заставка, обломок тисляричного йсалия, кочедыки, проколки, заготовки из рогов животных, инструменты из нижних челюстей, лопаток и тазовых костей крупных животных. Встречены также привозного характера: платовая бусина, бусина из синей пасты с белой инкрустацией в виде узкой калитчатой полосы, две подвески из раковины наури и часть подвески из раковины морского гребешка, фрагменты ступки греческой амфори. Небезусловно, широк ассортимент керамических изделий из глины. Это арте-

Наш збірник продовжує традиції "Археологічних досліджень" 1967-1972 рр., відновлені у 1992 році, і має на меті оперативне впровадження у науковий обіг інформації, необхідної для розвитку археологічної та історичної науки у вигляді попередніх публікацій матеріалів розкопок пам'яток на терені України. Це міжвідомчий збірник, у якому друкуються матеріали всіх археологічних експедицій, незалежно від їхньої відомчої приналежності. Польовий комітет Інституту археології АН України має намір зробити це видання щорічним.

У запропонованому збірнику зібрано 80 повідомлень, поданих в алфавітному порядку. В кінці вищено перелік археологічних експедицій, що працювали на Україні у 1992 році.

Повідомляємо, що інформації про археологічні дослідження у 1993 році для публікації у збірнику "Археологічні дослідження на Україні 1993 року" слід надсилати на адресу: 252014, м.Київ, вул. Дзубецька, 40, Інститут археології АНУ, Польовий комітет. Строк прийому текстів - до 1 квітня 1994 року. Обсяг інформацій - 2-3 сторінки тексту /через два інтервали/ та 1-2 ілюстрації /графічні/ формату А-4.

Родколегія

лица, грузини, блоки, пуговиці, моделі лепенен, обломки зоо- і антропоморфних статузок, буси, обточенні стінки посудів, обломки крупних шарів і конусів, жаровен, різних категорій посудів. Найбільше численні горшки, среди которых преобладают слабопрофилированные. Окколо двух третей венчиков украшено налепным валликом, зашипами и проколами. Аналогичный орнамент есть и на бортиках мисок. Другие элементы декора - протолы, налепы, выступы на мисках встречаются реже. А в целом преобладают простые бортики, без украшений, но с лощением. Черпаки в количественном плане незначительно уступают мискам. Значительная часть их имеет взрезной геометрический орнамент, иногда с пастовым заполнением. Углы геометрических фигур изредка отмечены точками, а их внутреннее пространство заштриховано или заполнено кривой сеткой. В виде исключения встречаются зерновидные наколы.

Другие категории посуды - корчаги, в том числе типа Вилланова, чашевидные сосуды, иногда с носиком для слива, цецильяники. Небольшие сосуды различной формы и назначения встречаются реже.

Основная часть материалов раскопа относится к поре развитой скифской арханки /посткелермесское время/. Но целый ряд находок может быть датирован самым концом жаботинского времени.

В этом же полевым сезоне закончено изучение зольника близ лодки /раскоп II/. Кроме того, раскопано два небольших кургана - № II и I2. Оба кургана были основательно ограблены еще в древности. Погребальный инвентарь сохранился только в одном из впускных погребений кургана I2. Он состоял из небольшого кубковидного горшка, миски и пряслиц. Датруется это частично сохранившееся погребение среднежелезным временем.

Б.О.Антоненко, І.С.Піоро,
Л.Г.Самойленко

Розкопки курганів бронзового віку біля с.Затишя
Луганської області

У 1992 р. археологічна експедиція науково-дослідної частини
Луганського університету завершила розкопки курганів бронзового

віку в зоні будівництва Золотарьовської зрошувальної системи біля с.Затишя Кременського району Луганської області. Кургани були розташовані на півдні та сході від села, ланцюжками уздовж водорозділів, в басейні р.Сіверський Донець.

З дев'яти досліджених курганів, три було споруджено носіями катакомбної культури. Три поховання цієї культури, що збереглися, не супроводжувались інвентарем. У найкращому стані була овална в плані катакомба основного поховання в кургані 4 з прямокутною входною ямою. Кістяк померлого був розміщений на правому боці з підігнутими ногами й витягнутими до колін руками, черепом на схід. Поховання можна віднести до пам'яток донецького типу, що поширені на сході України.

Єдине поховання культури багатовап'якової кераміки було основним для кургану 3. Справлене воно у прямокутній ямі. Кістяк померлого знаходився на лівому боці, черепом на захід. Поруч з могилою, на рівні стародавнього горизонту виявлені уламки горщика КБН - мабуть, залишки тризни, що безумовно пов'язана з цим похованням. Горщик мав червокуватий колір й був прикрашений прокресленою рельєфним орнаментом. Чітко стратиграфія кургану дозволила безперечно встановити, що над похованням КБН було споруджено насип, у який влучені могили ранньозрубного часу.

Поховання зрубної культури переважали у більшості курганів. Всього їх налічувалося 24. Їхні поховальні конструкції різноманітні: зруби різної форми та прості ями з перекриттям. Сім з двадцяти чотирьох поховань можуть бути датовані ранньозрубним часом. Серед них виявлена тільки одна дитяча могила. Ці поховання справлялися саме у зрубках й великих прямокутних ямах. Задякуємо на увагу поховання 5 кургану 3, де було зафіксовано тілоспалення - скупчення калцинованих кісток із залишками попошу. В інших шести похованнях виявлено кістяки померлих у скорченому, переважно - у слабо скорченому положенні. Орієнтація небіжчиків постійна - від гівітчної до південно-східної.

Всі поховання ранньозрубного часу супроводжувалися високими горщиками витягнутої бачкоподібної форми та гостровеберними приземкуватими горщиками, що були орнаментовані відбитками зубчатого штампу і вдавненнями. У двох похованнях з курганів I та 5 виявлено по два горщика різної форми. Тілоспалення в кургані 3 супроводжувалося трьома горщиками та великим бронзовим накам з песте-

хопленням. Аналогічні носі виявлено ще у трьох могцлах курганів 2, 3, 5. Ніж в похованні з тілоспаженням був устромлений в ребра била. Кістки тварин зустрічалися також і в деяких інших похованнях ранньозрубної культури, у тому числі: череп та кістки ніг бика у похованні I кургану 5.

Стратиграфічно більш пізнім ніж ранньозрубні було впускане в курган I безінвентарне поховання 7, що було справлено у глибокій прямокутній ямі.

Кістяк людини знаходився у сильно скорченому на лівому боці положенні черепом на північ. Поруч з кістяком знайдено астрагал кози-вівці.

Положення кістяків у сильно скорченій позі з північно-східною та східною орієнтацією розповсюджене в похованнях пізньозрубного часу. Причому, 10 з 16 поховань цього періоду - дитячі. Всі вони утворювали окрему групу поховань в кургані I, що можливо, пов'язано із звичаєм окремо ховати дітей та підлітків, що не пройшли обряд ініціації. З поховань кургану I - парне /дорослий з дитиною/. Воно супроводжувалося астрагалом кози-вівці й двома горщиками.

Горшки виявлені в усіх похованнях пізньозрубного часу. Серед посуду переважали "бенки". В похованні 16 з кургану I знайдено бронзову каблучку. На дні поховання 4 з кургану I зафіксовані вуглики.

Розмежування поховань за культурною ознакою та часом, їхня послідовність в межах кожного кургану та виділення поховальних груп здійснювалося з рисами поховальних конструкцій, речей поховального вжитку й узгоджувалося із стратиграфією досліджених курганів. У науковий обіг вводяться нові матеріали до вивчення пам'яток бронзового віку Східної України.

О.М.Галушкін, Н.І.Красильніков,
І.М.Марафутдінова

Виноградний Сад - поселення сабатинівської культури
на Південному Бузі

1990-1992 рр. Богданівський загін Миколаївської експедиції ІА

АН України та науково-дослідний сектор Луганського педінституту продовжував дослідження поселення сабатинівської культури, що розташоване в заплаві правого берега р.Південний Буг біля с.Виноградний Сад Доманівського району Миколаївської області. Невеличкий струмок, що витікає з балки, розділяє поселення в широтному напрямі. Продовжені розкопки південної частини поселення, де систематичні дослідження здійснюються з 1984 р. Розкоп I був розширений на захід, до підніжжя корінного берега і на південь до відстані з розкопками II та III. Всього прибрано близько 700 кв.м. З заходу відкрито будівельний комплекс, що складався з трьох приміщень - №№ 25, 26, 29, площа яких відповідно 57, 85 та 12 кв.м. Вони /подібно до відкритих раніше будівель III розкопу, розташованих безпосередньо під корінним берегом, і на відміну від усіх інших, досліджених на поселенні будівель/ були споруджені на величезних кам'яних брилах, що на протязі довгих тисячоліть нагромаджувалися в процесі руйнування скелястих круч. Виявте й окатане гальками каміння перекривав значний - до 20 см - проварок утрамбованої землі, що й фіксує рівень підлоги, на якій виявлені скупчення знарядь праці - підставки-копалочки, для проковки металевих предметів, прив'язний молот, товчак, абразиви для загострення бронзових знарядь, уламки посуду, тощо.

Відкрита кам'яна огорожа, що захищала цю частину будов та двори від кам'яних обвалів та водних потоків, які до нашого часу збігають тим же прадавнім шляхом.

У південній частині I розкопу досліджували масив, що складався з завалів глини, глиняних вальків - цеглин, місцями зі слідами пожежі - обгоріла глина, вугілля, попіл, кременеві каміння. Це завали споруд, в основі яких знаходилися кам'яні кладки висотою в один-два ряди.

В цілому для південної половини поселення характерна дуже щільна забудова з приміщеннями різних розмірів і планів /прямокутні, трапецієвидні, з однією заокругленою стороною, з численними допоміжними прибудовами, часто асиметричної форми/ і вузькими кривими вуличками - проходами між ними. В 1992 р. у південно-східній частині розкопу відкрито споруду, що в плані мала форму півкола, діаметром 5,4м. Різкопланові житлово-господарські комплекси відділялися від суміжних сусідніх глухих стінами, або фундаментальними кам'яними огорожами, які завжди вступали сторо-

нами були звернуті до корінного берега.

У північній половині поселення відкрита площа близько 3,5 тис. кв.м /розкоп ІУ та У/. Забудова вадомж струмка, русло якого від часу існування поселення емігрувало до півдня, була спочатку значно вільнішою. Тут /розкоп ІУ/ відкрито три, на жаль дуже порушених житлово-господарські комплекси, загальною площею приблизно 110, 90 та 70 кв.м, між ними залишилися досить незабудованої площі.

Значно відрізняється від них масив будівель, досліджених поряд на площі розкопу У А, У В /Малюнок І/. Тут основу становлять прямокутні та квадратні камери з суміжними, або близько поряд побудованими стінами, що утворюють будівельні блоки, чи "квартали" з вузькими прямими проходами між ними. Площа менших приміщень - 18-25, більших - 34-40 кв.м. До них примикають прибудови різноманітного господарчого призначення, площею переважно 8-14 кв.м. Кладки стін збереглися до 0,6 - 0,65 м в висоту, проте завали стін дозволяють визначити їх висоту до 1,6 - 1,7 м. У багатьох житлах вилізані ями від опорних дерев'яних стовпів, що підтримували перекриття. В кожному знайдені залишки відкритих вогнищ. Всього на площі 1664 кв.м досліджено три будівельно-архітектурні блоки, що об'єднують по кілька житлово-господарських комплексів. Строгий лінійно-вуличний план розміщення будівель, єдиний напрям стін за частинами світу, рівень залізання і система кладок, характер будівельного матеріалу - усе свідчить про одночасове будівництво зазначених кварталів і при тому за певним чітким планом.

Очевидно поселення спочатку розміщувалося південніше від струмка, де забудова йшла досить безсистемно з численними добудовами і перебудовами на протязі тривалого існування селища. Розширення поселення на північ сталося після того, як уся площа південної частини селища давно була забудована. Аналіз матеріальних знахідок дозволить синхронізувати основний будівельний горизонт північної околиці поселення, принаймні це стосується будівель У розкопу, з північним будівельним горизонтом південних розкопів.

В цілому обидві частини характеризує дуже компактна забудова, що відповідає селищам міського типу. Планиграфія північної частини представляє прекрасний зразок регулярної лінійно-вуличної організаційної забудови селища міського типу, залишених носіями сабатинівської культури. Крім численних знахідок залишків фауни - свідчень

занять тваринництвом, раніше відкритих залишків зерна і різноманітних знарядь, пов'язаних з землеробством, на поселенні представлений великий асортимент різноманітних знарядь праці, робочих місць і окремих приміщень, що особливо стосується південної околиці, пов'язаних з ремісничою діяльністю мешканців. Тут зосереджувалося населення, що займалося костерізмом, шкіряно-хутровим, можливо керамічним ремеслом, ковальством та ливарством.

Раніше досліджені залишки комплексів для просушки зерна вказують про торгівлю зерном. Оскільки, поселення Виноградний Сад можна віднести до давніх протоміст.

С.С.Беляв, А.І.Кудренко

Консерваційні та реставраційні роботи в Ольвії

Вже другий рік у заповіднику Ольвія тривають консерваційно-реставраційні роботи з метою механізації, розробленої спеціально для будівельних залишків Ольвії на основі вивчення фізико-хімічних властивостей камення, з яких складені ольвійські будівлі, і природно-кліматичних умов регіону. За замовленням Ольвійського заповідника ІУ розроблено у Московському хіміко-технологічному інституті і втілено у практику на декількох ділянках городища.

У консервації будівель застосовано консервант МСР-І, до якого додається мелені черепашки, кераміка та цегла, що дозволяє зберегти справжній колір стародавнього розпису. Завдяки спеціальним компонентам міцність цього консерванту наближається до цементу, але вона нижче міцності камення стародавніх кладок. і тому на руйнує останні. Одним із достоїнств консерванта МСР-І є те, що його використання не вимагає розбірки кладки. Проводиться тільки розчищення швів, поверненні камені з їх проміжка, біоцидна обробка, а потім вже заповнюються МСР-І.

В залежності від ступені збереженості будівлі здійснювалась або їх консервація, або реставрація з перекладкою стін. Саме такі роботи проходилися в будинку К-5, реставрованою у північно-західній частині Агори. Будинок К-5 був П-образної форми з 6 приміщеннями: приміщеннями, які не збереглися. Об'єктом реставрації

були підвали. Приміщення III-IV були прямокутної форми з перегородкою. Тут відбудовані західна і південна стіна. Від західної стінки зберігся лише нижній ряд кладки заввишки 0,6 м. Стінку відбудовано заввишки на 0,7 м, довжина її 3,7 м. В південній стінці знаходилися три ніші стрільчастої форми. Центральна частина і західний кінець стінки були зруйновані. В західній і східній нишах плити бокових стін зсунуті, шви розійшлися. Центральна ниша зруйнована під час будівництва перегородки. Від неї збереглися лише два нижніх рядка.

Під час реставрації західної і східної ніші їх стінки були розібрані. Каміння знімалося і складалося у тій послідовності, в якій вони були складені у давнину. Частина каменів була дуже поганої збереженості і їх довелося змінити. Після цього ніші були відреставровані в їх первісній формі. Висота ніш 1,25 м, ширина вище 0,8 і 1,18 м, глибина - 1,2 м. Центральна ниша відбудована в стародавнього черепашечника аналогічно західній і східній нишам. Потім була відбудована центральна частина і західний кінець південної стінки: довжина її 7 м, висота - 1,5 м, ширина - 1,25 м. В перегородці і східній стінці була зроблена розчистка швів, проведена їх промивка і біоцидна обробка. Після цього вони були заповнені консервантом МЕР-І.

В приміщенні V збереглася західна стінка, а також частково південна, північна і східна. Ці залишки дозволили встановити розміри стін. При перебудові північної стінки, яка була складена з дрібних камінців, довелося обмежитися лише дотриманням їх загальних розмірів: довжина 5 м, висота - 1 м, ширина - 0,3 м. Були також перебудовані східна і південна стінки. Східна стіна довжиною 4,5 м заввишки 1 м, ширина - 0,3 м. Південна - відповідно 5 м, 1 м, 0,5 м. Остання з північних стінок приміщення VI.

В приміщенні VI довжиною 4,7 м, заввишки 4 м були відбудовані західна, східна і південна стінки. Їх висота 1 м.

На ділянці III реставраційні роботи проводилися на алтарі та підвалах / 280 та 343 /. Алтарь прямокутної форми довжиною 1,4 м, заввишки 0,74 м, заввишки 0,25 м. Він розташований у східній частині ділянки. Була проведена зачистка і промивка поверхні каменів і швів між ними, зроблена біоцидна обробка. Після цього шви заповнені консервантом МЕР-І.

В підвальному приміщенні 280, розташованому на відстані 2 м

від алтаря, було перебудовано східний кінець північної стінки. Після цього проведено консервацію всієї стінки МЕР-І. Загальна довжина її дорівнює 4 м, висота - 1,6 м, ширина - 0,5 м. В південній стінці було зроблено перебудову її східної частини, а після цього - консервація стінки МЕР-І. Довжина стінки 4 м, висота - 1,6 м, ширина - 0,5 м.

Застосування вищеписаної технології консервації та реставрації античних будівель дозволяє зберегти природний вигляд пам'ятки, не порушувати фізичні властивості каміння, і значно покращити умови збереження будівельних залишків міста.

С.О.Белієва, В.В.Назаров,
В.М.Якубов

Дослідження історичного центру м.Очакова

Очаківська госпдогоспірна експедиція ІА АНУ продовжила археологічні дослідження на території історичного центру м.Очакова Миколаївської області.

На ділянці біля будівлю колишньої синагоги завершено розкопки будівлі кінця ХУІ - ХУІІ ст., яку було відкрито у 1990 р. Під час розчистки підвалу знайдено відносно небагато знахідок, але досить цікавих. Це фрагмент бронзової платівки з арабським написом, уламок бронзової печатки, фрагмент турецької монети з білого металу /срібло - ?/ поганої збереженості, яка швидше за все відноситься до кінця ХУІІ ст., німецький виріб оригінальної форми, залізані картоні, цвях, уламки долек, прикрашених різноманітним штатом, денки з тавром. Посуд представлений уламком сосуда із скла, а також керамікою, яка має фрагменти столового, кухонного та терного посуду. Столова кераміка - вироби з фаянса, полив'яні тарілки. Особливий інтерес викликає знахідка величезної червоноглиняної корчаги, прикрашеної типово слов'янським орнаментом: рядками лінійного та хвилястого візерунку, який надзвичайно нагадує давньоруську орнаментацию.

У зв'язку з великою потужністю культурного шару, було розкрито плану розкопу до 80 кв.м, розпочато дослідження верховного

шаду, яке буде продовжено у наступному році.

На ділянці в ур. Левада відкрито водостік, складений з цільно укладених вапнякових плит, а стінки - з вапнякового буту, плит, та їх уламків. Довжина частини водостоку, який іде ще під північний борт розкопу, дорівнює 5 м, ширина до 0,75 м. За конструкцією та знахідкам у водостокі, він швидше за все функціонував у XVIII ст. і навіть пізніше. На глибині 3,8-3,9 м від сучасної поверхні знайдено кістки людей. За розташуванням кісток, складається враження, що трупи були зброшені із схилу, а потім засипані землею. Всього виявлено кістки сьоми чоловіків з ознаками насильницької смерті. Вірогідно, це останки захисників Очаківської фортеці, загиблих під час штурму міста у 1788 р. Цю дату підтверджує й знахідка серед кісток небіжчиків уламків мольки XVIII ст.

Серед речових знахідок розкопу - уламки турецької та української кераміки.

Розкопки ділянки, як і інших частин історичного центру м. Очаків, буде продовжено у наступному році.

С.С.Бессонова, С.А.Скорий

Исследование Мотронинского городища в 1992 г.

Пятий полевой сезон экспедиции "Холодный Яр" был посвящен продолжению работ в восточной части внутреннего укрепления Мотронинского городища /Чигиринский район Черкасской области/.

На раскопе 12 /центральный земляник/ вскрыта площадь 144 кв.м. Здесь, под северной полкой земляника, обнаружено 7 ям, вырытых с уровня древнего горизонта /еще 10 ям были открыты поблизости в 1991 г./ . Глубина ям в основном около 2 м, форма колоколовидная, с северной стороны, как правило, серповидная выступка или более глубокая ступенька для спуска. Первоначально ямы служили для хозяйственных целей, но затем были заполнены мусором с большим количеством "очажных" отходов и костей животных. В двух ямах обнаружены обломки глиняных жертвенников /ямы с углубленным орнаментом/. Обитки разрозненно разбросанных жертвенников / ? / были

обнаружены неподалеку от ямы. В одной из ям /№ 7/ близ дна найдено скопление крупных костей, среди которых рог тура или зубра, обломки черепов животных и один целый. В яме № 2 - также несколько фрагментов черепов животных и целый экземпляр, железное шило, большая стеклянная бусина, черпак /рис.2/, обломки крупного лепного горшка, 3 керамические "фишки" и пр. Материал датируется VI-V вв. до н.э.

Частично раскрыта большая земляника или котлован с нечетко выраженными стенками, заполненный очень плотным грунтом. Близ дна - следы ритуальных действий: компактно лежащие 4 челюсти / 2 - молодого биза, 2 - молодой лошади/, между ними сажа и фрагменты керамики, в том числе черпак с геометрическим орнаментом. Над одной из небольших ям, вырытых в полу "земляники", положены 6 керамических "фишек", а чуть выше - человеческая челюсть. В нижних слоях заполнения этого сооружения найдено значительное количество фрагментов столовой чернолащенной посуды, в том числе с резным геометрическим орнаментом /в одном случае орнамент затерт белой пастой/ /рис. 3, 10/, архаических мисок с широким горизонтальным бортиком, косыми напелами по внешнему краю. Эту керамику можно датировать VII в. до н.э.

В северо-западной части раскопа раскрыт участок с несколькими /не менее пяти/ разбитыми амфорами конца VI - начала V вв. до н.э., лежащими, вероятно, на полу хозяйственного помещения. Поверх этого слоя, на глубине от 35 до 55 см от поверхности обнаружены 4 канавки и множество столбовых ямок, назначение и время сооружения которых остается пока не ясным. Три канавки, шириной 3-5 см и глубиной 8-10 см, расположены параллельно друг другу на небольшом расстоянии /четвертая канавка шире/. В канавках и рядом с ними столбовые ямки диаметром 8-10 см и глубиной до 37-47 см. Часть ямок не связана с канавками, в их расположении не чувствуется строгой закономерности.

Представляет интерес находка костяного распределительного столбика от узда с овальным шитком, украшенным циркульным орнаментом /рис. 3, 9/. Это одна из немногих находок на городище, датирующихся VIII-VII вв. до н.э.

На раскопе VI, юго-восточнее Троицкой церкви Мотронинского монастыря, исследован участок площадью 248 кв.м. Таким образом, общая площадь раскопа стала равняться 448 кв.м. Как и в пред-

костяний поховальний сезон, на досліджуваному участку відкрито 2 основні археологічні горизонти: слой с матеріалами ХІІІ-ХІІІІ вв. и скіфського періода.

У позднему времени относятся невыразительные участки основания монастырской / ? / стени частокольного типа в виде неглубоких канавок, а также остатки постройки с кирпичным основанием, мусорные ямы.

В скіфской поре принадлежат остатки 3 жилищ, небольшой осланик, 16 хозяйственных ям. Жилища полуземляничного типа, овальной и подпрямоугольной формы, небольшие по площади /3,6 x 3,4; 5 x 3,6 м/, заглублены в материк на 1 м. Различаются по местоположению и устройству очагов, расположению ям опорных столбов, размером хозяйственных ям. Особенностью жилища № 3 является наличие в полу округлой ямы больших размеров /1,4 x 1,6 x 0,4 м/, очевидно, для хранения припасов. Любопытная конструктивная деталь жилища № 4 - хорошо выраженная глиняная возвышенность округлой формы /диаметр около 0,8 м/, расположенная примерно в центре пола. Наибольшей частью жилища, видимо, представляла собой канавовидное /критоидное/ перекрытие.

Первоначальное назначение большинства хозяйственных ям не ясно. Тем не менее, устройство ям № 9-10, 16 - правильной колоколовидной формы - позволяет видеть в них зерновые ямы.

В заполнении жилищ, ям, культурном слое обнаружено большое количество легкой керамики, в том числе - целые сосуды /рис. 2/, фрагменты греческих амфор, орудия труда, украшения /браслеты, бусы, серьги, кольца, пробойники, наконечники стрел, относящиеся в основном к VI - первой четверти V вв. до н.э. /рис. 3, 1-3, 9; 4-6 /, хотя несколько наконечников можно датировать более поздним временем - III - началом VI вв. до н.э.

Жилище имел форму неправильного овала / 4,6 x 3,4 м/ с заглублением на 0,4 м в материк основанием. Высота от основания 0,8 м. Под жилищем 3 круглые ямы различного диаметра, возможно, связанные с культовыми церемониями. Помимо обычных находок /обломки посуды, орудия труда, кости животных/, здесь найдены 9 глиняных культовых "лепешек" с отпечатками зерновок.

Дослідження Пилецьких печер у Києві

У 1992 р. відділ "Київ-підземний" Музею історії Києва продовжував дослідження печерного комплексу так званого "Пилецького" монастиря в ур."Церковщина" /територія санаторію "Хутір Вілани"/ на південній околиці м.Києва. Зроблено архітектурні обміри усіх відомих на сьогодні ділянок головного комплексу печер, при цьому закартографовано понад 300 м підземних галерей та переходів, близько 35 печерних приміщень. Співставленням картографічних та нівелірних даних, натурних спостережень встановлено чотирирусне лабіринтове планування комплексу та визначено три його первісні самостійні ділянки, пізніше об'єднані у єдину ціле. Призначення північно-західної ділянки комплексу - своєрідного монастирського некрополя ХІУ - ХVІ ст. - було встановлено ще розкопками минулого року. Дослідження 1992 р. були зосереджені на двох інших ділянках, призначення й хронологія яких залишилися невизначеними.

У східній ділянці було розкопано 5 печерних приміщень, 3 з яких інтерпретовано як "житлові" келії. Вони утворюють собою невеличкі /2 x 1,5 x 1,8 м/ камери з вузькими високими вхідними отворами, оздобленими спеціальними пазами для дверних заборол, та матеріковими виступами - "лехаками" вздовж однієї із стін. На стінах цих споруд виявлено декілька графіті: малюнків, у вигляді чотири- та шестипалесних хрестів "на Голгофі", та написів /"Андріохий", "...Вонифат ходив здесь", тощо/, які за палеографією датуються у межах ХVІ - ХІХ ст. При розкопках підлоги виявляють раніших за початок ХХ ст., не зафіксовано, що напевне пов'язано з тотальними розчищеннями печер наприкінці ХІХ ст. Тому проблема датування цієї ділянки печер залишається відкритою. За призначенням розкопані приміщення можна віднести до "відлюдницького" або "зетворницького" житла. Крім означених келій у східній ділянці було досліджено 2 великих приміщення, що становили єдину споруду - підземну церкву з дяконією. Первісний вигляд цієї споруди реконструкції не піддається, оскільки на початку ХХ ст. її було розширено та обкладено цеглою, споруджено цегляні вітарну загороду та живоп. У підвалинах останнього було знайдено залишки первісного матерікового "престолу", що свідчить про відновлення печерного храму на місці

біля давнього, а також - підпрестольну свитину - дерев'яний хрест, похований при освяченні церкви на початку XX ст. під шаром цементного розчину з домішками уламків пірофілітового сланцю. Крім того, у південному кутку дяконика було розчищено залишки цегляної опалювальної печі початку XX ст., дим з якої виходив на поверхню за допомогою спеціального димаря, влаштованого у примісній шахті довжиною близько 11 м.

У південно-західній частині печерного комплексу продовжувалися розкопки великого підземного храму. Розкрито близько половини його площі, та на жаль, незважаючи на значну потужність культурного шару, матеріалів давніших за XIX ст. не виявлено. Аналогічна стратиграфія спостерігалася й у приміщеннях нижнього ярусу, але тут, на стіні однієї з невеличких камер вдалося виявити написи-графіті /"... "; "/, що за правописом та палеографією датуються XII - XIII ст. Можливо, приміщення нижнього ярусу печер використовувалися як чернецькі житла в першій період існування монастиря. До цього ж часу, мабуть, належать і матеріали розкопок одного з приміщень, розташованих у середньому ярусі поблизу давнього печерного входу. Воно уявляє собою прямокутну камеру /2,5 x 2 x 1,8 м/ з материковим виступом - "стілцем" - північно-західному кутку та глибоким склепінчастим нішею /віттарем-?/ у східній стіні. На стінах камери, за архітектурою визначеної як "каплиця", фіксуються численні залишки графіті /окремі літери/ XIV - XVI ст. Втім, розкопками підлоги цього приміщення було зафіксовано біля давні нашарування, законсервовані обвалюючим відкладенням у часи до XIX ст. Можна припустити, що пераісно приміщення мало вигляд невеличкого відгалуження печерного коридору, у долівці якого було зроблено дві "грушевидні" ями - округлу /0,2-0,3 x 0,7 м/ та прямокутну /0,3 x 0,3 x 0,65 м/, отвір якої було оздоблено заглибленнями-паралами для встановлення покритишки. У заповнених обох ям знайдено декілька фрагментів придонних частин гончарних посудин, що за характером належать датуються у межах XI - XIV ст.; крім того, у круглій ямі було зафіксовано значне скупчення янголь зерен чи насіння /палеоботанічний аналіз ще не проводився/. Все це свідчить про господарське призначення як самих ям, так і означеної споруди на першому етапі існування. Після великого обвалу, що знищив ями, приміщення було розширено й перетворено на каплицю. Ймовірно це

сталось у XIII - XV ст., коли монастирська потреба у печерних господарських спорудах відпала. Таким чином, на підставі досліджень 1992 р. можна зробити висновок, що саме південно-західна ділянка печерного комплексу була найдавнішим осередком формування підземної частини Гнилицького монастиря, мавчи комплексне /житлове, господарське, культове, навіть, можливо, поховальне/ призначення.

Крім досліджень печерного комплексу в ур."Церковщина", у 1992р. спільно з експедицією НБК "Археолог" ІА АН України /керівник - Л.Скиба/, було проведено розкопки значної площі /близько 300 кв. м/ верхівки надпечерного пагорбу, де розвідками минулого сезону виявлено культурний шар зарубинацького часу. Останніми дослідженнями з'ясовано, що означені нашарування містять археологічні матеріали та залишки споруд трипільської та зарубинацької культур /урнові поховання, господарські ями/; а також, давньоруські ґрунтові поховання /типові християнські, XI-XII ст./, будівельні залишки XIX ст. На жаль, горішні частини давньоруських могильних споруд були зруйновані численними переплануваннями XIX-XX ст., тому реконструкція зовнішніх форм некрополю досить ускладнена. Значимим лише, що навколо одного з поховань вдалося простежити залишки кільцеподібного рову, що можливо вказує на курганну споруду. Подальші розкопки дозволять конкретизувати топографію і хронологію печерних та наземних старожитностей на території колишнього Гнилицького монастиря в ур."Церковщина".

В.В.Бочук, К.П.Бунятин

Розкопки на Васильському городищі

Бердівське городище, зафіксоване В.В.Хвойком на початку сторіччя, це складна система поселень, розташованих на невеликих добре захищених природньо та додатково укріплених мисах, з великою напільною частотою, обнесеною валом та ровом¹. Не дивлячись на значення, що надається цій пам'ятці при реконструкції етно-політичної ситуації на Лівобережжі України в ранній залізний вік, досліджували її мало. Тому на сьогодні ми маємо найзагальніші уявлення про площу, конфігурацію та час існування городища.

Звертаючись сьогодні до пам'яток Посулля, експедиція "Сула" має намір провести тут деякі роботи з метою вияву просторової організації поселень та городищ, поточення часу їх існування тощо. В 1992 р. роботи Басівського загону були зосереджені на Аршавському - одній з частин Басівського городища. Польові дослідження його обмежувались одним курфом, закладеним В.А.Іллінською в 1947 р. недалеко від напільного валу². Тому характеристика Басівського городища ґрунтувалась на матеріалах, одбутих переважно на Басті - одному з найбільших та найкраще укріплених місів.

Нагадаємо, що Аршавське - це дуже вузький та довгий мис, що виклинується між двома ярами. Івакалось, що його укріплення обмежувались напільним валом та ескарпуванням східного схилу. Суцільний перетин мису показав, що зі східного боку Аршавське також було захищене валом та ровом.

Розкоп площею 122 м² охоплював в основному східну частину мису /біля валу/. Товщина культурного шару різна. В західній частині вона незначна - 0,2-0,3 м, а знахідок мало. В напрямку валу товщина культурного шару зростає за рахунок пониження рівня материка і в центральній частині сягає 0,4-0,65 м. Тут знаходились господарчі ями. Ще далі рівень материка різко знижувався та з-за якихось заглиблень сягав товщини 2,6 м. Якраз ця частина, біля валу, найінтенсивніше використовувалась мешканцями, що й відбилося в нашаруваннях та культурних залишках. Тут фіксується досить складна стратиграфічна ситуація, що, певно, співпадає з періодами життя на городищі: найдавніший - до спорудження валу, декілька шарів відналялось після цього.

Земляний вал споруджено на краю мису. Частина землі для нього, окрема глина світлого кольору, була принесена звідкись, можливо, з яру, а частина - глина звичайного червоноцватоного кольору - взята поруч, внаслідок чого й утворився рів на внутрішній стороні городища.

Один з найпізніших та, певно, найінтенсивніший період життя на городищі пов'язаний з завалами глиняної випаленої обмазки від плетених стін. Саме тут знайдено найбільше речей. Безумовно, тут ми маємо справу з житловими комплексами, проте якихось інших їх слідів /ямки для стовбів, підлога, вогнища/ нема³. Про те, що ця обмазка походить від якихось досить високих будівель, свідчить і той факт, що так був озвучений об'єкт, що лежав на сльлі валу: речей

зом зі стінами /чи стелею/ на нього впаів і посуд.

Відмітимо, що інтенсивний ріст нашарувань призвів до того, що вони частково перекрили вал, про що свідчить не лише стратиграфія, а й ями, вириті на валі. Аналогічна ситуація відмічена при розкопках на Басті⁴, тому зонні вал і не помітний.

Залишки матеріальної культури репрезентовані переважно глиняним місцевим /близько 3 тис. уламків та цілі посудини/ посудом та грецьким /близько 100 уламків амфор/, знаряддями праці /присла, ножі, розширені, серпа/ та іншими речами. Щодо місцевого посуду відмітимо низький технологічний рівень його виготовлення: тісто грубе, крихке, з домішками шамоту, поверхня шершаве, часто потріскана. Основний мотив оздоблення - зашити по краю вінець та проколи під ним, просто зашити або проколи, часто вінця й не оздоблені. Лискованого посуду /уламки мисок, глеків/ мало. Досить багато мініатюрного посуду.

Датуваних речей мало: від амфор маємо лише уламки стінок, а уламок чорнолакового канфара 2-3 чверті IV ст. до н.е. Без спеціального аналізу матеріалу та співставлення його з іншими пам'ятками можна лише приблизно говорити про час існування цієї ділянки городища - десь кінець VI- IV ст. до н.е. Вкажемо, що загалом матеріал з розкопок В.А.Іллінської і з Басті складає враження більш архаїчного - вінця оздоблені не лише проколами, а й наколами, більше лискованого посуду, а речі, оздоблені в звіриному стилі тощо.

1. Іллінська В.А. Басівське городище // Археологія. - 1966. - XІІІ.
2. Іллінська В.А. Берзьосулська експедиція 1947 р. // Археологія. - 1952. - ІУ. - С.35, мал. 1.
3. Аналогічна ситуація зафіксована В.А.Іллінською на Басті. Див.: Берзьосулська експедиція... - С.35.
4. Іллінська В.А. Новые раскопки на городище у с.Касова в 1957 году // НА ІА МІ України. - М 1957/11. - С.2.

Матеріали з музейних колекцій Лівобережної Черкащини

У 1987 р. Черкаська Лівобережна археологічна експедиція під керівництвом С.М.Вратченка проводила дослідження в Золотоніському районі Черкаської області. Крім проведення польових розкопок та розвідок, експедиція ознайомилась з археологічними експонатами, що зберігаються в місцевих музеях, серед яких значну кількість становлять матеріали доби середньої бронзи.

В околицях с.Жовнин кожного року місцеві краєзнавці знаходять речі із зруйнованих могильників. Знахідки зберігаються в шкільному музеї. Серед них чимало пізньокатакомбних посудин.

Тут є так звані Інгульські форми - чаші з прокресленим орнаментом /мал.4; 3,9/. Нагадаємо, що з Жовнинського могильника відомо амфора, орнаментована глибокими врізаними лініями /Шапошникова, 1971/. Крім Інгульських, в зруйнованих курганах знайдено посуд зі східними, доно-донецькими рисами - посудина тасьма з відтисками овального шнурового штампу /мал.4; 4-6,8/.

В с.Чапаївка Золотоніського району в шкільному музеї зберігаються матеріали з катакомбного поселення - уламки посудин з ретруйнами шийками, прикрашені нарметними мотивами, виконаними тасьмою та відтисками овального шнурового штампу /мал.4; 2/.

На Лівобережній Черкащині, у Чернобаївському та Золотоніському районах, в місцевих музеях зберігається велика кількість кам'яних сокир доби середньої бронзи /випадкові знахідки/, аналогії яким відомі з поховань катакомбних культур Лівобережжя України /мал.5; 1-3, 5-7/. В музеї с.Жовнин знаходиться уламок сокири бородинського типу /мал.5; 4/.

Поодинокі знахідки посудин яної /мал.4; 7/ та зрубної /мал.6; 9/ із зруйнованих могильників зберігаються в Жовнинському музеї.

Вищезгадані матеріали катакомбної культури презентують пізній період існування культури в Середньому Подніпров'ї, де відомі численні поселення та могильники /Сердюкова, 1993/.

Раскопки многослойного поселения у с.Льман на Айдаре

В 1991-1992 гг. Центрально-Донецкой экспедицией ИА АН Украины проводились раскопки поселения у с.Льман Старобельского района Луганской области, выявленного в 1973 г. С.Н.Вратченко. Оно расположено на высоком мысу у подножия правого крутого берега р.Айдар - левого притока р.Северский Донец, ограниченном двумя балками и высокой меловой горой. Размеры поселения, примерно, 80 x 60 м.

Вскрыта площадь 272 м². Культурный слой достигал мощности 0,5-1 м. Поселение многослойно. Установлена следующая стратиграфия: дерновое покрытие 0,05-0,15 м. Ниже фиксируется линза меловой наноса мощностью от 0,05 до 0,4 м с глубиной 0,05-0,1 м, образованная эрозией коренного берега. Его подстилает черная супесь, мощностью 0,1-0,5 м с глубиной 0,15-0,5 м. Под ней с уровня 0,48-1,1 м залегал слой серой супеси, толщиной 0,2-0,7 м. Ниже следует погребенная почва, отличающаяся черным цветом и полным отсутствием находок /за исключением находок в крошечных/. Материя, представленный желтым суглинком, фиксировался с глубины 1,36 - 1,8 м. Столь значительный перепад обусловлен рельефом, понижающимся к северному и восточному краю мыса.

Культурные остатки залегали в черной и серой супеси. В основании серой супеси найдена керамика яной и катакомбной культур. Верхний уровень черной супеси связан с бондарихинской культурой, перекрываемый материалами позднесредневекового /казанского/ времени. В СЗ углу раскопа, на глубине 0,9 м от поверхности, найдены крупные фрагменты амфоры салтово-малыцкой культуры. Контуры ямы не прослежены. Основой материал принадлежит срубной культуре и стратиграфически разделен на два строительных горизонта.

Всего зафиксировано 4 жилища срубной культуры, три из которых проследованы по наличию котлованов, одно по скоплениям материала /жилище № 4/. Жилища № 1 и № 2, № 1 и № 4 залегли одно над другим. Более раннее жилище № 2 в СВ части перекрыто более поздним № 1, а жилище № 4 перекрывается им полностью. Первый /нижний/ срубный строительный горизонт представляют помещения № 2 и № 4,

второй /верхний/ - № I и № 3.

Жилище № 2 - полуземлянка подпрямоугольной формы, ориентированная по линии ССЗ - ЮВ. Его размеры 9 x 4 м, Глубина I,06-1,3 м от современной поверхности или 0,6 м от ДГ. В ЮВ части жилища фиксировался входной проем. Вдоль ЮЗ стенки, на протяжении 6,5 м тлится возвышение /нары/, шириной I,2-1,45 м, высотой 0,24 м. В северной части жилища расположен очаг, перекрыт 1 расчлененным черным ливадом. В центре жилища обнаружена плотная меловая масса - овалысе в плане возвышение, размерами 3,4 x 2 м, высотой 0,1 м. На дне жилища найдены керамические скребки, каменные терочники, косильные проколки, кварцевые отщепы, фалисвал бусины биконической формы темно-зеленого цвета, фрагменты керамики, кости животных.

Восточнее жилища № 2 в слое серой супеси зафиксировано скопление находок /жилище № 4/, стратиграфически связанных с нижним срубным строительным горизонтом. В центре скопления материала обнаружена очажная яма округлой в плане формы, диаметром I,85 м, углубленная в погребенную почву на 0,8 м. Дно ослегно провалено. В заполнении найдена зола, угольки, пережеванные кости. На дне жилища находились развалы сосудов, каменное пряслице и абразивы, наделки из кости. Общая площадь остатков жилища № 4, маркируемого очажной ямой, развалами сосудов и прочими находками - около 6 x 10 м. Ориентировано оно по линии СЗ-ЮВ.

В слое серой супеси найдены обломки керамики раннесрубного облика /101 фрагмент, или 18,3% от общего количества керамики/: толстостенность, внутренняя поверхность обработана грубыми расчесами. Большинство - фрагменты относительно тонкостенны, обработанные мелкими расчесами. Всего в слое обнаружено 757 фрагментов. Из них 57 типологически диагностичны. Банки составляют 73,7%, горшки - 22,8%, остросереберные сосуды - 3,5%. 33,2% керамики орнаментировано пальцевыми вдавлениями, заглазами, вдавленными налочки, косыми насечками, оттисками шнура, мелкозубчатого и крупнозубчатого штампа, 1 фрагмент - налепным валиком. Днища как с закраиной, так и без нее. Облик неравномерный. Поверхность от черного до красного цвета.

Жилище № 1, частично прорезавшее жилище № 2, стратиграфически связанное с черной супесью, представляет второй /верхний/ срубный строительный горизонт. Помещение № I углублено в слой серой супе-

си до 0,2 м. Его котлован фиксировался лишь в западной части. По фиксируемым стенкам котлована и распространении находок жилище имело прямоугольную форму, размером около 12 x 7 м, ориентировано по линии СЗ-ЮВ. В районе западного угла находилось очаг, представляющий собой яму с уступом, углубленную на 0,35 м. Диаметр внешнего контура ямы I,05 м, внутреннего - 0,75 м. На уровне уступов в центре очажной ямы находилось разломанное на две части керамическое блюдо, представляющее собой округлое изделие диаметром 35-38 см, дугообразной в сечении формы /рис. 6/. Внешние края блюда оглажен. Толщина стенок 4-4,7 см. Тесто с большой примесью органики /крупносеченная солома или трава/. Внешняя /выпуклая/ поверхность, ближе к краям, имела расположенные по кругу 9 косых углублений диаметром 2,5-3 см, глубиной 2-2,5 см. В центральной части внешней поверхности блюда - отпечаток иконовидной формы предмета, углублений на 1 см, сделан, вероятно, деревянным предметом, поскольку заметны следы древесных волокон.

На дне котлована найдены развалы сосудов, керамические скребки, костяные изделия.

В 2 м на СВ от ЮВ стенки жилища № 1 располагалось жилище № 3, стратиграфически связанное с верхним срубным строительным горизонтом. Исследован лишь южный угол жилища, ориентированного аналогично жилищу № I по линии СЗ-ЮВ. На дне исследованной части котлована жилища № 3 найдены фрагменты керамики, каменные изделия, кости животных.

В слое черной супеси, стратиграфически связанном со вторым /верхним/ срубным строительным горизонтом найдено свыше 2000 фрагментов керамики. Из них 189 типологически и диагностичны. Банки составляют 66,2%, горшки - 29,6%, остросереберные сосуды - 2,5%, ямки - 1,1%, блюда - 0,5%. Керамическая изготовлена из хорошо отмученной глины. Поверхность 42,2% сосудов орнаментирована. Из них 18,2% украшена налепным валиком.

В толще черной супеси, перекрывая слой верхнего строительного горизонта, а частично залегая совместно, по всей площади раскопа найдена керамика бондарихинской, а также фрагмент кубка белзерской культур.

Полученные материалы позволяют предварительно отнести нижний и верхний срубные строительные горизонты соответственно к раннему и позднему этапам срубной культуры бассейна Северского Дона.

Керамічні матеріали, представлені рештками дерев'яних столбових конструкцій, господарської ялої, керамікою, залізними ножами, бронзовим перстнем, кам'яними оселками, належать до III століття.

Г.М.Бузин

Розкопки на поселенні трипільської культури
Коломиїщина II поблизу с.Халеп'я

У 1992 р. силами Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника проводилися розкопки на відомому поселенні трипільської культури Коломиїщина II поблизу с. Халеп'я Обухівського району на Київщині. Поселення досліджувалося у 1939 році Т.С.Пассек /Пассек, 1949/.

Розкоп площаю в 125 м² із залишками наземного житла /66 м²/ був закладений у східній частині поселення за 40 м на південь від асфальтної дороги Халеп'я - Стайки. На розораній поверхні залишки житла виявлені як незначні скупчення дрібних уламків обпаленої глини, підтверджені також біолокаційним методом та шурфуванням.

Житло розміром 11,8 x 5,4 м /63,7 м²/ знаходилося у східній частині кімнати поселення. Довгою віссю воно орієнтоване у напрямку південний схід - північний захід. Розвал решток житла у вигляді шарів обпаленої глини товщиною до 0,25 м залягав на глибині 0,30-0,40 м від денної поверхні на межі чорнозому та суглинку. Цією обставиною зумовлено значне пошкодження решток житла, особливо в центральній та східній частинах, де були значні ділянки повністю знижені глибокою оранкою.

Розкопки дали змогу відновити деякі деталі домобудівництва, зокрема, будову підлоги житла, слід від простінку, що розділяв житло на дві частини, залишки лезанки та печі.

Житло було розділене на дві неоднакові частини: західну - 3,1 x 5,4 м /16,1 м²/ та східну - 8,4 x 5,4 м /45,4 м²/ простінком. Відомого в суцільних нашаруваннях обпаленої глини залишки решток товщиною 0,15 - 0,25 м, заповнена землею та скреплені

шматками обмазки, яка проходила впоперек житла через весь розвал. Товщина перегородки, визначена по краях нижнього шару підлоги західної та східної камер, складала 0,18 м. По краях розвалу житла знаходилися скупчення слабо обпаленої глини з домішкою половини, які залишилися, як можна припустити, від стін. На них зрідка зустрічалися відбитки прутів.

Підтверджені спостереження Т.С.Пассек на Коломиїщині II про складну будову підлоги житла. Вона складалася з кількох шарів обпаленої глини товщиною 0,20-0,25 м. Нижній шар /8-10 см/ з домішкою половини знизу мав відбитки колотих плах дерева, направлених впоперек житла. На ньому знаходилося ще чотири /в західній камері/ та три /у східній/ шари підмазки /товщиною 2-6 см/ із обпаленої дрібноструктурної глини з домішкою піску без половини /так званої плиткової обмазки/. На нижньому шарі плиткової обмазки, який лежав безпосередньо на обмазці з відбитими плах, було споруджено підвищення-лозанку /висотою 10-12 см/ у східній частині житла. До неї було піднято два нашарування плиткової підлоги. На верхніх шарах плиткової обмазки на межі двох частин житла виявлені залишки зруйнованої склепіння печі у вигляді скупчення обпаленої, часто смілкової, глини з відбитими лози, плах та стовпа, що входили в його конструкцію. На цьому ж рівні знаходилися розрізані уламки розвалу можливої другої печі у східній камері.

В житлі виявлено розвали 6 посудин, уламки літнього посуду, 3 зернотерки та їх уламки, розтаральники, злиняний мулик - "хлібець", кілька крем'яних відривів. Посуд належить до чотирьох основних груп: орнаментованого заглибоким зрізаним лініям; неорнаментованого, часто з залощеною поверхнею; так званого кухонного, з домішкою товченої черепашки та смугастим згладжуваним поверхні; розписаного чорною фарбою, в добре відшліфованій глини. Ці матеріали епохотипові із знахідками 1939 р. та матеріалами поселень Коломиїщинської групи етапу В₂.

Г.М.Бузян, О.В.Колібенко,
М.Т.Товкало

Археологічні дослідження на території міста
Переяслава-Хмельницького та району

Експедиція Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника в 1992 р. продовжила охоронні розкопки в місті Переяславі-Хмельницькому та розвідки на території Переяслав-Хмельницького району Київської області.

У східній частині давньоруського посаду у районі сучасної вулиці Б.Хмельницького досліджено траншею під каналізацію загальною довжиною 212 м та глибиною близько 3 м. Використана методика суцільної фіксації розрізів стінок траншей виявилася ефективною і виправданом в умовах потужних культурних на шарувань давнього міста. Виявлені у траншеї культурні шари відносяться до XI-XIII, XVII-XVIII та XIX-XX ст. Нижній культурний шар давньоруського часу, потужністю 0,2 - 0,85 м, залягав на глибині 0,9-1,4 м від сучасної поверхні. На всьому протязі траншеї його перекривав шар XVII-XVIII ст. потужністю 0,2-0,6 м, що знаходився на глибині 0,5-0,9 м від поверхні.

У розрізах стінок траншеї виявлено залишки трьох напівземлянок та 16 ям різного призначення, які відносяться до давньоруського часу, а також 8 господарських ям XVII-XVIII ст. Одна із споруд XI-XIII ст. була досліджена. Вона мала розміри 3,1 x 3,1 м та глибину 1,5 м від рівня давнього горизонту /2,8 м від сучасної поверхні/. Решток печі не виявлено. Глибина двох інших напівземлянок - 0,8-0,9 м від рівня давнього горизонту. Заповнення виявлених споруд та ям насичене уламками кераміки, кістками кварцу та особливо поширеними в цій частині посаду залишками залізобитого та бронзолварного виробництва /длинні/. У значній кількості зустрічаються шиферні прясла, залізні та кістяні знаряддя.

У піщосередньосвітлому культурному шарі та ямах знайдено уламки гончарного посуду, кахлів, сліди косторізного та залізобитого виробництва.

Ковалки за обсягом ратувальні розкопки проведено в ур.Дуб, у межах давнього міста, на лівому березі р.Трубаза, який інтенсивно розширюється. Ця територія була осягнута шарами давньоруського

часу, тому культурний шар XI-XIII ст. добре зберігся і не має слідів пізніших руйнувань. В обрізі берега досліджено залишки невеликої споруди напівземляночного типу, довжина якої 3,2 м. Нерівне дно залягало на глибині 0,6 м від рівня давнього горизонту /1,6 м від сучасної поверхні/. Споруда мала нішеподібну піч, від якої збереглися залишки черені.

Аналогічні розвідки проводились у межах міста /мікрорайони Карань, Борисівка, Підварки/, селгах Гребля та Гайшли по р.Трубіж, селгах Степ'яти, Гривалики, Дівички, Єрмівці, Ковалик та хуторах Комуна, Кавказ, Веселе у долині р.Карані. У результаті цих робіт відкрито і обстежено різночасові археологічні пам'ятки у 42 пунктах, в тому числі: 2 поселення трипільської культури, 8 - давньоруського часу, 2 поселення XIII-XV ст., та кілька місцезнаходжень ліпної кераміки невизначеної культурної приналежності. Декілька пам'яток дво- чи багатоярусні. Особливо насичена пам'ятками різного часу давня долина р.Дніпра, по якій протікає р.Карань з численними протоками, озерами, болотами.

Значний інтерес викликають нові пам'ятки трипільської культури. На сьогодні у Переяслав-Хмельницькому районі відомо 5 трипільських поселень. Розташовані по р.Карані та нижній течії Трубожа, всі вони тягнуться до долини Дніпра. Для Дніпровського Лівобережжя вони визначають південну межу поширення трипільських пам'яток.

Численні поселення черняхівської культури розташовані на краю чорноземних терас по берегах річок та озер на відстані від 1 до 3 км одне від одного. Всі вони мали значні розміри - від 6 до 8 га. Своїми розмірами виділяється поселення в ур.Роги між с.Ковалик та с.Дівички, що тягнеться понад берегом на відстань до 2,5 км, займаючи площу близько 18 га.

Більшість давньоруських селищ мають схожу топографію і, в багатьох випадках, розташовані на місцях черняхівських поселень. Одне із селищ, біля хут.Комуни, знаходиться в заплаві р.Карані на невисокому підвищенні. Проте, в кожному випадку всі вони розміщені на родючих чорноземних ґрунтах. Площа давніх руських селищ від 2 до 6-7 га, хоча в 8 невеликі - до 1 га. Відомість між ями - 0,5 - 4 км.

С.Б. Вуйских

Охранные работы на Золотом Мысу

В 1992 г. Северо-Причерноморская экспедиция ИА АН Украины провела охранно-спасательные археологические исследования городища Золотой Мыс перешейком холмов и.э. Оно расположено на восточной окраине с. Широкая Балка Белозерского района Херсонской области, на высоком плато правого берега Днепровского лимана.

Наиболее ранние известия о городище относятся к середине XIX в. /А.С. Уваров, 1851/. Первые пробные раскопки были осуществлены лишь спустя столетие /Л.М. Славин, 1952/. Затем планомерные работы проводились экспедициями ИА АНУ и УХМ в конце 70-х - начале 80-х годов /С.Б. Вуйских, 1979; Н.А. Гаврилик, В.М. Зубарь, 1983; М.И. Абикулова, 1986/.

В результате проведенных раскопок установлены хронологические рамки существования городища /конец I в. до н.э. - середина III в. н.э./, исследованы оборонительные сооружения, открыты остатки наземных сырцово-каменных домов и хозяйственных сооружений, получен представительный вещественный материал - керамика, стекло, предметы бита, вооружения, орудия труда из бронзы и железа, терракоты, монеты и т.д. Широкоу известность городищу принесла редкая серия высокохудожественных фигурных сосудов из его раскопок, в том числе - в виде бюста Диониса; головы леопарда; сидящего актера-силена; ноги, обутой в сандалию и др.

Охранные работы 1990 г., проводившиеся Северо-Причерноморской экспедицией ИА АНУ позволили впервые открыть на городище слой поздней трети II - начала IV вв. н.э.

Все это позволило получить достаточно равнозначную характеристику жизни этого урбанизированного укрепленного поселения, занимавшего в римское время юго-восточную границу сельской округи Ольвии. Материалы раскопок нашли отражение во многочисленных статьях, публикациях и т.п.

Вместе с тем, в районе городища идет постоянный многолетний процесс разрушения берегового лессового плато. В силу эрозийных и оползневых процессов здесь значительно разрушается культурный слой. Поэтому для целенаправленных охранно-спасательных работ на этом плато из остатков других памятников римской эпохи в Нижнем Поднепровье-

вье-Нижнем Побужье - крайне необходимо.

Этим целям и были подчинены раскопки 1992 года. Контрольные замеры, проводившиеся от постоянного репера показали, что за последние три года обрушилась значительная полоса плато /с культурным слоем/ в прибрежной части городища: на юго-западе - в 2,5 м шириной; по центру - 1,9 м; на северо-востоке - 3,5 м. Здесь, в наиболее подверженной разрушениям части памятника и был заложен охранной раскоп, площадью 100 кв.м.

В ходе работ открыты строительные остатки трех хронологических этапов существования городища: 1/ конец I в. до н.э. - середина I в.н.э.; 2/ вторая половина I в.н.э. - середина II в.н.э.; 3/ середина II - середина - третья четверть III в.н.э. Первый и второй периоды были представлены в культурном слое остатками кладок наземных сырцово-каменных построек с фрагментами глинобитных полов и хозяйственными ямами, третий - только ямами.

Среди вещественного материала - амфоры различных центров конца I в. до н.э. - рубежа III-IV вв.н.э., красно- и сероглиняная, лепная, краснолаковая посуда, прислица, зусины, графиты. Особо следует отметить комплекс краснолаковой посуды I-II вв.н.э. из золотого заполнения ямы № 8, в том числе изящный малоазиатский кубок на кольцевом поддоне с рельефным растительным орнаментом, а также - ручную мельницу /0,43 x 0,37 x 0,12 м/ из прибрежной средиземноморской породы.

В целом проводившиеся работы дополнили прежние представления о памятнике и способствовали спасению части его культурных остатков.

В.П. Балкова, М.В. Весиленко

Исследование Белозерского поселения в 1992 г.

Продолжались охранные раскопки на Белозерском поселении, расположенном в устье Днепра в юго-западной части пос. Днепровский Белозерского района Херсонской области. Целью работ 1992 г. было дальнейшее выяснение планировки восточной части памятника. К южному борту раскопа IV 1991 г. была приравнена площадь 100 кв. м,

а также были исследованы четыре ямы в квадратах 8 и 9 раскопа 1991 г. Мощность культурного слоя - 1,1 м. Верхняя часть культурных напластований переложена. В раскопе выявлены строительный комплекс /СК № 6/ и шесть ям.

СК № 6 может быть отнесен к категории заглубленных в землю /полуземляночных/ построек хозяйственного или жилого назначения. Его отличают большие размеры, площадь составляет приблизительно 60 кв. м. Форма неправильная, приближающаяся к овалу. Постройка заглублена в материк на 0,35-0,45 м. Пол, стенки, ступеньки /?/ вырезаны в материке. Следов спорных конструкций не обнаружено. Вещественных находок на дне не было, весь материал происходит из заполнения. Нижняя часть заполнения представляла собой желтую или зеленую глину с большим количеством углей. В нем присутствуют железные строительные гвозди, возможно, от деревянных деталей. По распределению материала в заполнении можно предположить, что полуземлянка использовалась до середины IV в. до н.э. В западной части СК № 6 на глубине 0,6-0,8 м прослежены остатки каменной кладки, положенной после прекращения функционирования углубленной в землю постройки. Лучшее всего ряд камней сохранился на участке длиной 5,2 м.

Ямы в плане круглые /одна - овальная/, в разрезе колоколовидные и цилиндрические. Глубина двух больших ям - 1,8 м и 2 м, диаметр дна - 3 м и 2,4 м.

Среди вещевого материала преобладает керамика. Общее количество фрагментов - 5394. 80% фрагментов принадлежит амфорам /120 ножек/, 4,1% составляет черепица, по 6,7% - кружалная и легкая посуда. В тех случаях, когда можно было подсчитать минимальное количество целых форм, это соотношение монилось в пользу кружалной посуды. В группе амфорной тары преобладает продукция Хиоса, Соссиса, Теноса и Манди IV в. до н.э. Найден четыре фессосские амфоры второй-третьей четвертей IV в. до н.э., синхронные гекалейским /два/ и синопские /четыре/. Небольшим количеством фрагментов представлены амфоры типа Солоха I середины-третьей четверти IV в., типа "русти-саронских" второй половины IV в., а также - омикровидные им - рипиона коринфские /?/ и рипиона керчинские. Чернолаковая керамика укладывается в хронологические рамки второй-третьей четвертей IV в., за исключением одного фрагмента килика типа "солон" первой половины, преимущественно, первой четверти

этого столетия. Найденны фрагменты киликов, канфаров, чаш, скифоса, рыбных бляд, лекифов, светильников, крышки ледяны. На всех видах чернолаковых сосудов встречаются буквенные граффити, лигатуры и части слов. Группа простой столовой посуды представлена фрагментами сероглиняных и красноглиняных кувшинов, чаш с кольцевидными ручками, мисок, крышек, кубка-канфара; кухонная кружалная - фрагментами кастрюль и горшков. Среди легких сосудов преобладали горшки разных размеров, найдены также фрагменты чаш, мисок и сосудов, выполненных в подражание кружалным формам. Среди толстостенной керамики - фрагменты лутериев и котлов /производство Синопса, Коринфа и неспределенных центров/.

Найдены также изделия из глины и обломки сосудов, два бронзовых наконечника стрел, железные ножи и гвозди, стеклянные бусина и вставка, изделия из кости и камня, кости животных и рыб.

В.А.Виноградов

Исследования на городище Мирмекий

Мирмекийский отряд Объединенной Восточной экспедиции /Институт истории материальной культуры РАН - Керченский государственный историко-культурный заповедник/ в 1992 г. продолжил систематическое изучение многослойного античного городища Мирмекий, расположенного на северной оконечности Керченской бухты, так называемом Карантином мысу. Уже не первый год работы велись на участке С, который сейчас вплотную приблизился к наиболее возвышенному месту Карантиного мыса, вероятно, древнему акрополю. В предшествующие годы на площади, прилегающей к акрополю, удалось выявить любопытные строительные остатки эпохи архаики - 2 полуземлянки и серия ям второй половины VI в. до н.э., а также перебивавшие их наземные комплексы /уменьшие цоколи домов, части виллосов, основание большой печи и пр./.

Дополнительно неожиданным было открытие остатков небольшой крепости, датирующейся временем средневековья, - приблизительно XIV-XV вв. Часть мыса и небольшой скальный выступ отсечались оборонительной стеной /толщина 2,6 м в ширину/ и ровом. Постройки размещались вдоль

стены с внутренней ее стороны, все они сгорели в сильном пожаре. Найденные здесь фрагменты керамики, серебряные монеты красной черепицы, наконечник арбалетного болта и прочие материалы неплохо характеризуют культуру небольшого укрепленного поселения времени средневековья в Восточном Крыму.

В 1992 г. практически под оборонительной стеной этой крепости была вскрыта часть монументального здания, относящегося к I-III вв. н.э. В одном из его помещений были обнаружены весьма редкие на городище фрагменты мраморных скульптур, прежде всего, - сравнительно хорошо сохранившаяся статуэтка сидящей Нибелы с львом на коленях. Судя по этой находке, можно предполагать, что здание или, скорее, его часть предназначались для каких-то культовых целей.

Немалый научный интерес представляет культурный слой первой половины V в. до н.э., всего скорей, свалка, исследованный на сравнительно большой площади у подножья скального выступа. Отсюда, в частности, происходят хорошие образцы аттической краснофигурной керамики, обычно весьма редкие на боспорских памятниках. Но наибольшее значение, как представляется, имеет открытие серии архайческих ям, в первую очередь 12 комплексов, которые содержат материалы первой половины VI в. до н.э. Последние на Боспоре кажутся почти уникальными. Среди находок выделяются великолепные образцы расписной греческой керамики - обломки родосско-ионийской амфоры с изображением дикого козла (см. рис. 7), обломок кубка, украшенного изображением женской головы, фрагменты расписных тарелок, в том числе одна практически целый экземпляр, фрагменты ионийских киликов, орнаментированных точечным розетками и т.д. В высокой степени любопытно, что значительная часть этой керамики пострадала в огне, сильно оплавлена и прожжена на ям амфорных находки. Есть основания предполагать, что раннее поселение, возникшее на Карантином мысу во второй четверти VI в. до н.э., пострадало от пожара приблизительно в середине столетия. Вероятно, вскоре после этого пожара акрополь был укреплен мощной стеной (кладка № 37), которая перекрывала доступ наверх между двумя образцовыми скальными выступами. Эта стена в совокупности с двумя другими, весьма близкими ей по конструкции, образуют трехобразный выступ, подобие башни, оборонительное значение которого почти не вызывает сомнений. Если это предположение верное,

то можно констатировать, что в Мирмени удалось открыть самую раннюю на сегодняшний день оборонительную систему античного времени не только на Боспоре, но и во всем Северном Причерноморье. Однако, это ответственнейшее заключение, безусловно, нуждается в дополнительной проверке.

І.С.Вилокур, В.П.Мегей

Археологічні дослідження в Полонному

У 1992 р. археологічна експедиція Кам'янець-Подільського педагогічного інституту провела розвідкові розкопки в м.Полонне Хмельницької області. Роботи велись на території двох городищ, розташованих по обох берегах Хомори /притоки р.Случ/. Городище № 1 розташоване на лівому, а городище № 2 - на правому березі річки. Вони підносяться над літнім рівнем води в Хоморі приблизно на 10-12 см.

На городищі № 1, на якому знаходиться пізньосередньовічний костіоло, було закладено дві пошукові траншеї. Дослідження велись у північно-східній частині городища, на території садиби Якимчук Н.С. /вул.Маршала, 32/. На площі біля 15 м² тут було виявлено залишки господарської споруди з пічкою, очевидно, виробничого призначення. Кераміка, що виявлена разом з рештками печі, відноситься до типового сончарного давньоруського посуду XI-XIII ст./рис.8, -1-7/. Стереотипічно над вказаним давньоруським об'єктом було викопано пізньосередньовічну /в тому числі в глиняному/ кераміку, покращен - кили XI-XIII ст. Отже, роботи, проведені на садибі по вул.Маршала, 32, показали, що у північно-східній частині городища № 1 наявний культурний шар давньоруського періоду XI-XIII ст. Разом з цим констатовано, що з кінця XII і на протязі XIV-XVI на городищі продовжувалося інтенсивне життя. Це зафіксовано розвідковими траншеями, поставленими у південно-західному куті городища, де виступають залишки кам'яного муру, облицьованого черепом, а також в заплаві р.Хомори у безпосередній близькості до сучасного земляного валу і решток пізньосередньовічного муру.

На городищі № 2, що співпадає з розміщенням на його території

ветеринарної лікарні, при розвідкових розкопках було виявлено кілька давньоруських захоронень-трупопокладень, орієнтованих головами на захід. У окремих з них знайдено фрагменти кераміки і бронзовий натільний хрестик /мал. 8,-8,9/. Захоронення датуються другою половиною XI-XIV ст.

Тут не простежено культурний шар з керамікою, яку можна датувати кінцем X - XI ст. Це фрагменти горщиків без орнаменту або такі, вінець яких орнаментовані насічками. Представлена і керамічна конічна миска з отворами у донці /мал. 8,-11-12/. Значний інтерес становить і кістяк давньоруська накладка з орнаментом /мал. 8,-10/.

Стратиграфічно над давньоруськими об'єктами і культурним шаром XI - XIII ст. на площі розвідкових розкопів городища № 2 виявлено і об'єкти пізнього середньовіччя. Це, перш за все, господарські ями з керамікою, нахляма і скляними виробами XIV-XVI ст. Виявлено й залишки глинобитної печі XIV-XV ст. Очевидно, до часів пізнього середньовіччя відносяться й рештки кам'яної кладки фундаменту, які були відкриті на одному з розкопів. Довжина фундаменту становила 18 м, ширина кладки - 0,35-0,40 м, глибина залегання фундаменту - 0,35-0,45 м.

Таким чином, розвідкові розкопки 1992 р. на окремих ділянках городища № 1 і 2 в м.Полонному засвідчили наявність культурного шару та різних об'єктів давньоруського часу XI-XIII ст. Разом з цим, зафіксовані об'єкти і потужні культурні напластування часів пізнього середньовіччя XIV-XVI ст. Це відповідає різним етапам історії Полонного - одного з важливих середньовічних міських осередків Південно-Східної Волги.

С.В.Внуков

Исследования Кара-Тобинского отряда
Крымской экспедиции

Отдельный Кара-Тобинский отряд Объединенной Крымской археологической экспедиции ИГУ и РИУ продолжил работы в Сакском районе. Исследования велись на двух объектах - на городище Кара-Тобе и

на распахиваемом кургане в 500 м к северо-востоку от поселения. На городище Кара-Тобе работы проводились на двух раскопках - Центральном и Восточном /всего на 200 м² площади/. Основным результатом исследований явилось частичное раскрытие на Центральном раскопе монументальной постройки типа укрепленной усадьбы или очень большой бани. Защищен восточный участок ее южной стеной длиной около 10 м с дверным проемом. Ширина стены I -1,2 м, сохранившаяся высота до 2 м. Кладка внешнего южного фасада постелистая, регулярная, из разноразмерных квадратов, внутреннего фасада - иррегулярная из равных и тесаных камней самых различных размеров. Дверной проем шириной около 1 м расположен в 7 м от юго-восточного угла стены. В западном торце проема на высоте около 1,2 м от равного пола в толще стены прорублен прямоугольный в сечении канал длиной более 1 м для заправки двери бруса. Напротив на восточном торце проема высечена ниша для фиксации бруса.

Подоснова описываемой стены заглублена на 0,1-0,2 м в более ранний культурный слой и залегает на поверхности материка. Вне сооружения равный уровень дневной поверхности отмечен выемкой, выкопанной прилегающей к кладке южной стены. Реконструируемая длина этой стены около 15 м.

С севера к стене примыкало не менее трех помещений: закрытое угловое юго-восточное, открытая мощеная дворик с дверным проемом и оставшееся нераскопанным западное. Во дворике к востоку от дверного проема закреплена лестница на 2 этаж. От нее сохранились 4 ступени каменные и отгороженная подвосточная клетушка.

Выделено 3 этапа существования описываемого сооружения: ранний - конец II - середина - ав. до н.э., средний - конец I в. до н.э. - I половина I в.н.э. /синхронен скифским постройкам к югу от сооружения/ и поздний - середина - 2 половина I в.н.э., когда вход был перекрыт пристроенным с юга небольшим базилиобразным помещением 23.

На Центральном раскопе было также продолжено исследование скифских помещений 18-19 и двора I половины I в.н.э., открытого в 1955-1961 годах. Уточнены детали конструкций их стен и полов. На отдельных участках были сняты слои /вплоть до материка/, представляющие сооружения этих помещений. Они имеют толщину до 1 м и представляют собой наряду с известными водами постройки

русського сирія. Находки из них датуються II - середньої I вв. до н.е. и только отдельные фрагменты можно отнести к концу IV - III вв. до н.е., но слоев этого времени на раскрытой площади нет.

На Восточном раскопе полностью исследовано пом. 10 конца II - I вв. до н.е. и зачищено 3 круглые землянки со ступенчатой-"лежанкой" вдоль стен № 7, 8, 8а/. Они датуются 2 половиной Iв. до н.е. Кроме того, на Кара-Тобе выбрано 11 зерновых ям и зачищено 11 погребений млавяниев под полами скифских помещений. Следует отметить также обнаружение в курге в центральной части городища впускного женского погребения X-XII вв. с небогатым инвентарем. Над ним найдена маленькая "половица" баба. Из других находок на городище можно упомянуть 13 амфорных клеев II в. до н.е., костяную зооморфную подвеску, серебряную фигурку свернувшейся в спираль змеи, небольшое скифское антропоморфное изваяние и др.

Раскрытие на Кара-Тобе античного укрепления конца II - I вв. до н.е. свидетельствует в пользу гипотезы Д.С.Раевского о локализации в этом месте крепости Евпаторий, основанной Диофантом.

В исследованном экспедицией кургане зафиксировано не менее 3 погребения. Центральное погребение (или погребения) полностью уничтожено грабительскими ямами. По керамике в насыпи его можно датировать III - II вв. до н.е. Интересно впускное погребение кочевника XI - XII вв. Оно совершено в яме с приступкой, на которой находился череп и кости ног коня. При погребении зачищены остатки дуга с роговыми накладками, колчан с резными костяными накладками и 8 стрелами, железный крач, фибула, костяной резной футлярчик, осолох и др.

Еще одно впускное подбойное средневековое погребение было полностью уничтожено грабителями. Оно принадлежало подростку.

І.П.Возний

Дослідження сільської феодальної садиби XII - XIII ст. біля с.Чорнівка Новоселицького району Чернівецької області у 1992 р.

У 1992 р. експедиція Чернівецького держуніверситету ім.Д.Гедьковича продовжила вивчення укріпленої феодальної садиби XII-XIII ст.

біля с.Чорнівка. В ході робіт було досліджено 10 оборонних клітей, 8 житлово-господарських зрубів, 2 наземних житла, 4 господарські споруди, кам'яну площадку виробничого призначення і напівземлянку. Тут також виявлено 15 поховань.

Досліджені кліті, в основному, прямокутної форми з розмірами 4,8 x 2,7 м. Їх долівка заглиблена в материк на 0,2 м, підмащена жовтою глиною і добре утрамбована. Слідів опалюваних споруд тут не виявлено. Переkritтя клітей було дерев'яно-земляним, поверх якого проходила кам'яна доріжка - бойовий хід для воїнів, про що свідчить завал каміння в верхній частині культурного шару. В клітях знайдено різноманітний побутовий матеріал, прикраси, предмети озброєння, сільськогосподарський інструмент.

Житлово-господарські зруби прилягали з внутрішнього боку до оборонних клітей, але не становили суцільного ряду. Вони розміщувалися в середньому на відстані 1 м один від одного. Незабудовані проміжки служили входом з внутрішнього подвір'я змсту до оборонних зрубів. Конструкції даного типу споруд були різні. В основному це зруби квадратної або прямокутної форми з розмірами 3,6-4,4 x 3,2-3,8 м. Зустрічаються зруби, в конструкцію яких входили підвали квадратної і овальної форми 1,8-2 x 2 м глибиною 1-1,7 м. Один житлово-господарський зруб був двокамерний і складався з сіней і житла. Розміри його становили 5,4 x 4,2 м. Стіни зрубів обмазувалися глиною, про що свідчить велика кількість обмазки. Конструктивними елементами, які використовувалися в житлах, були невеликі господарські ями діаметром 1 м і глибиною 0,6 м. У всіх спорудах даного типу були виявлені залишки вогнищ у невеликих ямах діаметром 0,8-0,9 м глибиною 0,1 м. Дані споруди являлися житлами "русичи феодала. Тут виявлено багато побутових речей, прикрас, озброєння.

Розміщення житлових і господарських споруд у 2 ряди по периметру площадки городища не є чимось винятковим у військово-оборонному водчестві Древньої Русі. Воно, як найбільш раціональне планування феодальної садиби, широко використовувалося на території Давньоруської держави і Західної Європи.

Поздовж стіної стіни городища було розкопано 4 господарські споруди розмірами 3,8-5 x 2,2-4,4 м. Вони мали різні конструкції. Господарська споруда № 1 була легким навісом, що опирався на високі стовпи. Споруди № 2 і № 4 були зрубними і мали яко-

використовуватися як хліви. Споруда № 3 була стовповою конструкції і, напевно, використовувалась також як хлів.

На відстані 1 м від споруди № 4 на глибині 0,3 м від сучасної поверхні розміщувалася земляна площадка, викладена з невеликого каміння без зв'язуючого матеріалу, посередені обпаленого. Розміри її становили 1,5 x 1,8 м. Площадка споруджена на невисокому /0,1 м/ глиняному помості. Вона могла використовуватися як робоча площадка для ковала і датується за комплексом знахідок XII - XIII ст. Площа знищення городища тут була споруджена нова висотка з піднятих без зв'язуючого матеріалу. Вона квадратної форми 2 x 2 м з товщиною стін 0,5 м. Характер знахідок датує її XIII - XIV ст.

На подвір'ї городища розкопані залишки двох наземних жител. Одне зрубною конструкції 5,6 x 5,3 м. Майже по центру його в ямі діаметром 0,8 м глибиною 0,1 м знаходилося вогнище. Друге житло 8,8 x 6,6 м знаходилося південніше попереднього. В північно-східному куті споруди виявлений підвал овальної форми глибиною 0,5 м. До нього веде сходина глибиною 0,2 м. В заповненні підвалу виявлені залишки глинобитної печі, яка обвалювалася звідси з верхньої частини житла.

Східніше до неї споруди розкопана напівземлянка 3,4 x 3,4 м, заглиблена в материк на 1,4 м. До неї від хід з трьох сходиною висотою 0,3 м. В південно-східному кутку житла виявлені залишки глинобитної печі у вигляді черини діаметром 0,8 м товщиною 0,03 м. Складення збереглося на висоту 0,15 м. Вдоль стінок печі простежено 16 невеликих ямок від її дерев'яного каркасу. Перед устям знаходилася овальна припічна яма глибиною 0,1 м. В заповненні напівземлянки виявлені: побутові і культові предмети.

На території городища виявлено 15 поховань. Більшість кістяків орієнтовано головою на захід, але є північно-західна і північна орієнтація. Всі поховання зроблені в простих могильних ямах. Більшість поховань єдині, але зустрічаються і парні. 80% поховань безінвентарні. Тільки в трьох виявлені срібне чільце, сережки.

Найбільш значущим категорією знахідок з розкопок є кераміка, в основному галицького типу, дедалі менше захарьмурського. Тут також знайдені фрагменти амфор, корчаг, поропалене зерно, калієво-натрієві кістки.

Работы Херсонской охранно-археологической экспедиции

В 1992 г. ХОАЭ были проведены археологические разведки на Арабатской стрелке в округе с. Приозерного Генического района Херсонской области, а также на острове Паланин. Наибольшее количество находок подъемного материала было сделано на берегах Генического озера, которое располагается в неглубоком поде в центре материкового останца. Находки в основном представлены кремневыми сколами и отщепами, небольшим количеством кремневых орудий и их фрагментов: скребки на отщепах и пластинах, пластинки с краевой ретушью, пластинки с выемками на сторонах, пластинки с притупленным краем, микропластинки, фрагмент наконечника стрелы, редкими фрагментами стенок лентных сосудов с орнаментом из прочерченных линий, фрагменты античных и средневековых амфор.

На северо-западном пологом берегу озера выявлена стоянка сабатиновской культуры. Стоянка сильно размыта, культурный слой не сохранился, подъемный материал расселен на площади 40 x 70 м и представлен: кремневыми сколами и отщепами; скребками на отщепах и сколах; наконечником дротика, переделанным во вкладыш; пластинками, фрагментами нуклеусов, фрагментами куранта зернотерки, боласом; фрагментами стенок, днищ и венчиков лентных сосудов с надетыми валиками. При обследовании округа с. Приозерное выявлено 9 курганов различной высоты и диаметра, 8 из них распахиваются. Недалеко от самого большого кургана были найдены фрагменты стенок средневековых амфор, а также фрагмент обушной части каменного полированного топора. Там же было найдено небольшое количество пластинок и микропластинок, кремневый наконечник стрелы.

Остров Паланин /Койанлы/ отделен от Арабатской стрелки узким и глубоким проливом. Он также являлся материковым останцем. При его обследовании было найдено несколько кремневых отщепов, выявлен один курган /высотой 3,5 м, диаметром 40 м/. У его подножия была обнаружена ножка херсонесской амфоры. Таким образом, археологические разведки показали, что обследованный северо-западный участок Арабатской стрелки являлся частью материковой суши и был освоен человеком со времени неолита, а также посещался им в эпоху бронзы, раннее и средневековое время.

в этом же году были проведены охранные раскопки двух маленьких курганов высотой 0,35 м, диаметром 25 м в Складовском районе у с.Озарное. Они принадлежали курганному могильнику, который группировался вокруг большого кургана. Судя по двум исследованным насыпям, могильник принадлежал, очевидно, половцам. Погребения были ограблены в древности, они были основными и находились в больших ямах с подбоем, ориентированных по длинной оси с С-СВ на К-КЗ. Погребения были захоронены в гробах, склоченных из отдельных досок, сопровождалась захоронением коня. Набор погребального инвентаря представлен: наступательным вооружением /фрагментами сабли, ее ножен, втоками, броневой копьем, наконечниками стрел, фрагментами колчана и его деталями, ножами/; защитным вооружением /фрагментами конусовидного шлема с бармицей, панцирными нашивными бляхами, наручами/; бытовой утварью /фрагментами железного котелка, аффор, астрагалами/; конской сбруей /фрагменты стремли, удила, подружних пряжек/; украшениями /золотое кольцо, серебряная монета/; остатки золотых нитей от парчовой тьани. В целом, данный материал позволяет датировать исследованные погребения серединой - второй половиной XIV века.

И.О.Гавритухин, Е.Н.Федотова

Раскопки на поселении Зимне 4 в 1991-1992 гг.

Поселение Зимне 4 было открыто И.О.Гавритухиным в 1988 г. Оно расположено за западной окраиной с.Зимне, в 200 м к юго-западу от знаменитого Зимневского городища, на пологом мысе надпойменной террасы левого берега безымянной речки, впадающей в р.Луга /рис.9/. В 1989 г. здесь были начаты раскопки, общие результаты и часть материалов которых отражены в печати /*Историческая археология*, 2, 1990 г., 1992 г./, в 1991-1992 гг. работы были продолжены, в итоге обретенная площадь составила 460 кв.м, было изучено 51 сооружение различных культур /в том числе 4 - лишь частично/. В публикациях охранных раскопок обозначены объекты /рис.10/.

Культурный слой поселения довольно слабо насыщен и в значительной степени выровнен вспашкой. Наиболее редкими культурно-хроно-

логический горизонт памятника относится к раннему средневековью. Он представлен подквадратным полуземляночным жилищем - сооружение 28 - с округлой глинобитной печью в северном углу, ему, по-видимому, аналогично частично изученное сооружение 38; подквадратная полуземлянка с тамбуром /сооружение 12/ было хозяйственной постройкой или жилищем со скобленной печью. 2 объекта /сооружения 4 и 22/ были углубленными камерами с врезанными в материк нашивными печами. Поды этих печей укреплялись адавленными в материк фрагментами керамики. Интересно, что в юго-западной печи сооружения 4 для этого использовались не синхронные сооружению раннесредневековые черепки, а осколки сосудов поморско-подклязевской и шеворской культур. Аналогична конструкция пода печи незначительно углубленного сооружения 5, оно сильно разрушено вспашкой, а печь, очевидно, была глинобитной. Небольшая полуземлянка с очагом /сооружение 6/ имела, скорее всего, хозяйственное назначение. Сооружение 24 - крупная яма, судя по стратиграфии, длительного использования. Сооружения 11 и 13 - слабоуглубленные ямы, связанные, вероятно, с наземными постройками. Полученный в описанных сооружениях материал датируется по милопольским и западноукраинским аналогиям в рамках X в.н.э., не исключая для некоторых материалов и конца IX в. Полученные комплексы керамики весьма представительны и имеют некоторые отличия, что позволяет надеяться на периодизацию изученных объектов в рамках указанной хронологии. Состав раскопанных построек свидетельствует о ремесленной /металлургической ?/ специализации поселения. Ближайший пункт, где получены аналогичные материалы - Зимневское городище. Все это дает новые возможности для решения неоднократно обсуждавшегося вопроса о соотношении зимневского "гнезда" раннеславянских памятников с возникшим в конце X в. древнерусским центром во Владимире-Волынском.

Горизонт древностей пражской культуры представлен четырьмя жилищами /сооружения 4а, 10, 21, 23/. Все они подквадратные, слабоуглубленные, с глинобитными печами в северо-западном или северо-восточном углу. Во всех этих жилищах прослежены следы основательных ремонтов: подсыпка пола, подмазка или перестройка печи и т.д. Раскопаны также слабоуглубленные округлые следы, очевидно, наземных построек /сооружения 30 и 2/, овальная яма /сооружение 1/. Глинобитные печи /сооружения 10а и 16/, возможно, связаны с постройками, следы которых не удалось зафиксировать. Материал из

описанных сооружений *относится* по хронологической шкале И.О. Гавритухина к различным периодам пражской культуры /от финала I до развитого III/, таким образом общая датировка поселения по сумме дат объектов охватывает большую часть VI и VII вв. н.э., что близко датам раннеславянского горизонта на Зимневском городище.

Материал римского и, очевидно, финала предримского времени /часть его находит аналоги в пшеворской, часть - в вельбаркской культурах/ - невыразителен, хотя и встречен в довольно большом числе объектов. Среди них - значительно углубленная округлая в плане постройка со сходящимися к центру пола разноуровневыми ступеньками /сооружение 17/; слабоуглубленная подпрямоугольная полуземлянка с тамбуром, расположенной напротив него столбовой ямой и приступкой у части стен; глубокие грушевидные ямы с многослойным заполнением /сооружения 18, 26/; более мелкие ямы различной конфигурации /сооружения 46, 23а, 33а, 35/; слабоуглубленные округлые, подчетыреугольные, яйцевидные в плане следы, очевидно, наземных построек /сооружения 3, 15, 27, 32, 33/. Все описанные древности имеют аналоги на территории Волыни или Польши. Для детальной характеристики этого горизонта на поселении Зимне 4 требуются дополнительные исследования и материалы.

Материалы поморско-подляешевой культуры связаны с четырьмя постройками. Сооружение "А" зафиксировано как мощное скопление керамики на площади 6 x 6 м, четких границ или других деталей предполагаемой здесь постройки, за исключением столбовой ямы в центре скопления, обнаружено не было. Сооружения 31 и 33а - небольшие овальные ямы, предположительно, хозяйственные. Сооружение 37 - слабоуглубленная, подпрямоугольная в плане, скромных размеров постройка. Керамический комплекс этого горизонта обичен для поморско-подляешевой культуры: грубые, толстостенные, крупные сосуды-"келли", в большинстве храловатые; храловатые, заглаженные или лощеные округлобочные сосуды средних и малых размеров; различные миски, диски. Интересен чернолощенный кубок, украшенный прорезным орнаментом /рис. II/. По существующим в настоящее время разработкам, все полученные материалы синхронизируется с эпохой раннего латена.

В довольно обширном, овальном в плане, частично заглубленном в материк сооружении 39 были найдены материалы, сопоставимые с так называемой "лемницкой" группой раннего железного века, пред-

варительно датированной Л.И. Крушельницкой в рамках конца IX - VII вв. до н.э. Переотложенные материалы этой группы найдены и в заполнении раннесредневекового сооружения 28. В районе печи этого же сооружения найден почти полностью восстановившийся сосуд круга культур шуровой керамики. Это не могло быть механической примесью, вероятно, сосуд был найден лядьями X в. н.э. и принесен в жилище как украшение или реликвия.

Подпрямоугольное в плане, с обширной ямой в северной части, сооружение 25 предположительно относится к эпохе энеолита. В прочих постройках материала либо недостаточно для культурно-хронологического определения, либо он отсутствует вовсе.

П.Я. Гавриш

Розкопки Кунівського городища на Полі

Археологічна експедиція Полтавського педінституту продовжила розкопки городища VI - III ст. до н.е. біля с.Кунівка Гадяцького району Полтавської області. В південно-західній частині головного укріплення досліджено 494 кв.м культурного шару. В межах розкопу виявлено близько 40 археологічних об'єктів. Серед них ваклим є житло VI /яма № 150/92/. В плані воно мало форму прямокутника з заокругленими кутами розміром 3 x 1,8 м, підлога на 0,35 м опущена в материк /яма 13, I/. З північно-східного причілка до житла від вхід шириною 0,9 м. В житлі біля бокової північно-західної стіни притулилась піч на материковому підвиденні в 12-15см розміром 0,6 x 0,6 м. На черені /товщина 5-6 см/, навколо печі і по всій південній половині підлоги лежала тонкий прошарок попелу і деревного вугілля. В заповненні ями житла виявлено велику кількість дрібної глиняної обмазки, шматочків вугілля та попелу. У верхньому горизонті надовж стін місцями було помітно сліди трухлих голод, які знаходилися в горизонтальному положенні. В ямі житла знайдено багато побутових решток: уламки ліпного посуду, фрагменти глиняних конусів, різної величини шматки глиняної обмазки, кістки тварин, кілька необроблених каменів. За даними стратиграфії житло датується приблизно V ст. до н.е.

Неподалік житла відкрито кілька господарських будівель. Одна з них /яма № 128/92/ мала в плані форму прямокутника з дуже заокругленими кутками, розміри 2,95 x 2,4 м /мал.13, 2/. Південно-східна частина ями була трохи глибшою /до 0,6 м/, протилежна половина - більш мілкою /0,35-0,45 м/. У верхніх прошарках заповнення ями виявлено велику кількість знахідок, в нижніх прошарках знахідок було менше. Серед різноманітних побутових решток найбільш важливими є знахідки залізного пробойця /мал.12, 13/ та залізної шпильки /мал.12, 8/. Датується будівля У - ІУ ст. до н.е.

Друга будівля /яма № 132/92/ мала майже квадратну форму -1,8 x 1,7 м /мал.13, 3/. Дно ями на 0,85 м опущене в материк. У північно-західному кутку знаходився вхід-лаз шириною 0,45 м. Серед численних побутових решток у ямі виявлено 5 коров'ячих рогів, череп собаки, кістки свині, два керамічних пряслиця, уламки вінець горщиків. Часто зустрічались попел і вугілля. Датується будівля приблизно VI ст. до н.е.

Розкопками було виявлено дві близькі за формою ями. В плані вони мали округло-овальні контури. Перша з них мала розміри 1,90x1,8 м та глибину 0,7 м, друга - 2,15 x 1,95 м при глибині 0,9 м. При дослідженні обох ям у верхній частині заповнення попід стінками виявлено шматки трухлих дерев'яних жердин діаметром 5-7 та 8-10 см. Можливо, це залишки конусоподібної надбудови над ямами, які могли використовуватись для просушки снопів урожаю. Це підтверджує майже повна відсутність глиненої обмазки. Знахідки в обох ямах зустрічались переважно у верхній половині заповнення. У першій ямі серед індивідуальних знахідок відзначимо 3 керамічних пряслиця та фрагмент целепи коня. У другій ямі знайдено керамічне пряслице, копитну кістку бичка, фрагмент целепи коня, коров'ячий ріг, залізний ніжик /мал.12, 7/, а також уламок вінець горщика, прикрашеного наліпним валиком з пальцьовими вдавленнями і скрізними проколами. Ця яма датується VII - VI ст. до н.е.

При розкопках досліджено 4 печі у ямах. Особливо цікава піч у ямі № 131/92. Зверху яма мала форму овалу розміром 1,9 x 1,5 м. Розвал печі займав центральну і східну частину ями, де дно було опущене в материк на 0,15-0,35 м. Піч знаходилась на глиняній основі розміром 1,15 x 0,95 м. Під зрульованим склепінням на черені з печі поперек і саки лежали уламки лігненого посуду. Серед них виявився великий фрагмент горішки підлогової кормаги з ручком, знай-

дено також зацямлене керамічне пряслице. З тильної сторони печі на материк лежало притиснуте глиненою масою ціле горнятко висотою 8,6 см, діаметром вінця 6,5 см. Всередині нього знайдено вугілля з тонких гілочок і спалені стебла культурних рослин, серед яких знайдено кілька зернят. В розвалі печі і особливо навколо неї вдалося зібрати повну 200-грамову баночку обгорілих зерен пшениці, жменю; проса та інших рослин. Серед попелів знайдено оплавлену намистку із стеклопасті та уламок керамічної фігурки, яка найбільше нагадує голову та передню частину свині. Аналіз матеріалів розкопок та стратиграфічні спостереження показали, що піч № 131/92 мала складну будову. Вона складалася з власне печі, розмір черені якої становив 0,9 x 0,35 м. Основою склепіння печі був плетений із лози каркас, череня неодноразово підризували і підлазували. В основі черені лежали поперек печі тісно один до одного тонкі дубці. Припічок був укріплений вимазками в глину дощечками та жердинами. Над припічком знаходився зивід для диму. Датується піч приблизно VI ст. до н.е.

Крім названих археологічних об'єктів виявлено 6 погрібків, 19 побутово-господарських ям, наземну зрубну споруду /4 x 3,6 м/ з жертovníком всередині, ще 5 глинених жертovníків.

Серед знахідок переважають уламки лігненого посуду традиційних для Київського городища форми і орнаменту. Керамічні вироби в колекції представлені: 44 пряслиця /серед них є прикрашені орнаментом і солярним знаком/, 12 конусів, 2 вальки, циліндр, важок, вотивна посудина, фрагмент антропоморфної статуєтки, 7 зооморфних фігурок та їх уламків. Серед залізних виробів є 5 ножів, 3 шпильки, 2 шила, серп, фібула, пробочень. Із бронзових речей знайдено сережку, уламок вінця казана, накінецьник стріли. Більше деталей знайдено кам'яних знарядь. Особливо треба відзначити три великі зернотерки і уламок ковадди. Античний імпорт досить скромний - 158 уламків амфор та намистина із стеклопасті. Загалом за сезон виявлено 419 індивідуальних знахідок та 17771 одиниць нез'ятого матеріалу.

Археологічні розвідки в Полтавській області

У 1992 році при Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному, що на Полтавщині, створено сектор археології та гончарства доби середньовіччя, який розпочав свій перший польовий сезон. Археологічні розвідки проводилися на території Полтавського та Зінківського районів Полтавської області, по берегах глибоких балок, що відносяться до басейну рік Ворскли, Полузир'є, Середня Говтва. Було виявлено 3 нових та проведені повторні розвідки на 2 раніше відкритих автором селищах.

В Полтавському районі досліджено селище Шевченки II в 0,3 км на схід від села, на узліссі, в ур.Гусакове. Його площа 2,5 га /200 x 100 x 50 м/. На поверхні зібрані фрагменти ліпної кераміки та античних амфор IV - III ст. до нашої ери.

Поселення Шевченки IV знаходиться в 1,3 км на північ від села, по ліву сторону Соронівської балки. Воно займає площу близько 10 га /400 x 250 м/. Знайдені матеріали належать до епохи бронзи та скифського часу.

Залишки багатоярусного поселення Серджки I виявлені в 0,2 км на південь від ферми, біля ставка. Близько 0,7 га знищено глиняним кар'єром та при спорудженні греблі ставка. Теперішня його площа близько 1,8 га /350 x 60 x 20 м/. Товщина культурного шару в відслоненнях 0,2-0,8 м. Була зібрана багата колекція знахідок. До епохи бронзи відносяться уламки стінок та вінчиків горщиків, що прикрашені наскрізними отворами, наліпним валиком з косими насічками. До черняхівської культури - фрагменти ліпного та гончарного посуду, переважно горщики, вінці і ручки амфор римського часу. Пам'ятник потребує нагальних охоронних досліджень.

Неподалік цього пункту розміщений інший - Серджки II. Він займає площу 2,3 га /1500 x 70 x 10 м/. Частково, в західній частині, знищений при будівництві водозахисних споруд. Знайдені фрагменти гончарної кераміки і прясельця відносяться до III - V ст.н.е.

В Зінківському районі поблизу снт.Опішні в 0,7 км на південний захід, в ур.Лазурка, виявлено селище скифського часу та черняхівської культури. Фрагменти, що відносяться до цього часу, були зібрані на площі 0,65 га /330 x 25 x 15 м/.

Більш масштабні дослідження в цьому регіоні будуть продовжені в наступні роки.

І.Герета

Нові матеріали із Чернелева-Руського

Черняхівська експедиція Тернопільського краєзнавчого музею продовжила дослідження могильників черняхівської культури 8 давньоруського часу у с.Чернелів-Руський Тернопільського району, які розміщені на узвишші Могилки /правий берег р.Пнізни, що є притокою Серета, басейн Дністра/. Могильники сусідують між собою безпосередньо.

Чернелево-Руські пам'ятки були відкриті у 1973 р. цієї ж експедицією. Окрім названих могильників, було виявлено одне поховання бронзової доби і два поховання рідкої у цьому регіоні поморської культури /II ст. до н.е./. Тут також зберігся найдавніший датований в області кам'яний надгробок 1586 року.

Під час останніх розкопок досліджено ще 20 поховань /17 - черняхівської культури, 3 - давньоруського часу/. Отже, всього у Чернелеві-Руському відкрито 260 поховань, з яких 249 - черняхівські і 18 - давньоруські.

Отже, Чернелево-Руський могильник черняхівської культури є другим в Україні за кількістю досліджених поховань після загального могильника у с.Черняхіві.

Всі 17 поховань, які були досліджені під час останніх розкопок, - трупопокладення. І це ще раз звертає увагу на особливості Чернелево-Руського черняхівського могильника, на якому майже немає трупоспалень.

І це одна особливість цього могильника. Всі досліджені поховання виявилися обрядово порушеними /тільки про два ми не можемо про це з певністю сказати через пізнішу руйнацію/. 8 поховань із 17 були дитячими, що дуже немало.

Могильні ями у похованнях, як правило, прямокутні із заокругленими кутами, тільки долки наближаються за формою до овальних, що характерно для всього могильника. У 7 випадках через особливо-

сті ґрунтів або пізніші порушення поховань простежити обриси могильних ям не вдалося.

Всі поховання мали північну орієнтацію, окрім одного, яке було орієнтоване головою на захід. Орієнтацію ще одного через руйнування встановити не було можливості.

Тільки 5 поховань були безінвентарними. Проте не можна сказати, що інші поховання відзначалися багатством інвентаря. Речі у значній мірі характерні для черняхівської культури: кружальний посуд /1/ глечик, 3 горщики, 3 миски/, бронзові фібули /3/, бронзові відерцеподібні підвіски /2/, бронзова голка /1/, скляні /1/ та пастові /3/ намистини, намистини із бурштином /2/, кістяні гребені /2/, тощо.

Найхарактернішим для черняхівської культури поховань було поховання № 244, в якому виявлено 4 кружальні посудини: рідкісну круглобoku з високою глянкою чорнолисковану баньку /нам відома лише одна аналогія - банька із поховання № 15 із цього ж могильника/, біконічний чорнолискований вишуканої форми горщик, велику розлогу миску-вазу та кухонний горщик.

Особливий інтерес становлять матеріали, що безпосередньо стосуються взаємин між вельбарською та черняхівською культурами. Таких матеріалів особливо багато тут, у північно-західній частині могильника.

Насамперед це поховання № 255, всі посудини у якому ліпні, вельбарського типу: чотири розлогі миски /одна з маленьким вушком, а дві - з псевдовушком/ та одноручний глечик. Тут же була бронзова дугаста арбалетна фібула з підв'язним приймачем, бронзова відерцеподібна підвіска, бронзова голка з розклеваним вушком, фрагменти кістяного гребеня.

Всі три посудини, виявлені у похованні № 257, також вельбарські: горщик-миска та дві миски /одна з уступом між перегином бочка та вінцями й маленьким вушком, друга - біконічна з псевдовушком/. Тут же виявлено два глиняні біконічні пряслиця, бронзовий гудзик, фрагмент бронзової відерцеподібної підвіски; залізні цвяхок та гачок.

Дуже цікаве поховання № 258, де виявлено дві миски: одна - висока біконічна кружальна світлосіра із горизонтальним великим напінням, це є типовою для черняхівської культури, а друга - світлолисковою з уступом під вінцями - ліпна вельбарського типу. Тут же

був великий фрагмент посудини, аналогічної до названої черняхівської миски та уламок дна з фрагментом бочка посудини вельбарського типу.

У всіх трьох похованнях давньоруського могильника покійники лежали рівно на спині, а головами були орієнтовані на захід. Одне поховання, високого понад 180 см зросту чоловіка, було безінвентарним. В іншому був фрагмент залізної пряжки.

Серед них виділяється дитяче поховання № 260, в якому знайшли товстостінний кружальний темносірий горщик, вся центральна частина якого орнаментована багатьма горизонтальними рядами заглублених трикутників. На фаланзі пальця лівої руки небіжчика - бронзове спіральне кільце, а біля черепа - бронзова сережка.

Спеціальні бронзові кільця та сережки були виявлені у кількох давньоруських похованнях. Посудини виявлені на могильнику у Чернеліві-Руському шпером. Це не що інше, як пережиток із язичницьких часів.

В.А.Горончаровский

Исследования Илуратского отряда
Боспорской экспедиции ИВМ РАН в 1992 году

В данном полево́м сезоне Илуратский отряд Боспорской экспедиции, в работе которого принимали участие сотрудники Государственного музея истории религии, проводил дальнейшее изучение боспорского города-крепости Илурат I-III вв.н.э. и его некрополя. На северо-западном склоне скалистого плато, где находится городище, исследовался участок жилой застройки III в.н.э. за пределами передовой оборонительной линии. Здесь открыты два помещения в северном углу дома, пристроенного к бане № 2 с западной его стороны. Из них одно, с вышкой из каменных плит и загорожкой-нормушкой, предназначалось для содержания скота, другое - с вышкой в виде конической формы для установки алтари, - использовалось в хозяйственных целях. Стиральное помещение из нескольких ступеней, связывавшее помещения с двором, разгороженным из бревен дубом; устье.

На території верхнього некрополя Илурата було продовжено дослідження широкої площі його северного участка, где открыты несколько погребений I - II вв. н.э. В основном, это рядовые плитовые могилы с типичным набором погребального инвентаря в виде бронзовых браслетов и фибул, фаянсовых и стеклянных бус, краснолаковых чашек, красноглиняной столовой посуды и, в отдельных случаях, лещинной керамики.

Кроме того, силами Илуратского отряда исследовалось сельское поселение Героевка I на хоре Нимфея, в 5 км к югу от него. В процессе изучения ранних слоев поселения на площади 120 м² выявлена свая рва для дачного памятника землянка овалной формы, относящаяся к рубежу VI-VIII вв. до н.э. К северу от нее выявлен мшаный мусорный слой того же времени, из находок в котором отметим небольшую бронзовую пряжку в скифском зверином стиле в виде головы льва.

При выборке мусорного слоя были обнаружены одна яма третьей четверти V в. до н.э. и пять ям конца указанного столетия, в одной из которых находилась хисская амфора. Ко второй половине V в. до н.э. относятся и остатки здания, расположенного непосредственно к югу от землянки, что, с учетом данных раскопок предшествующих лет, позволяет говорить о практически непрерывном существовании поселения на протяжении всего V в. до н.э.

В юго-западной части раскопа открыт большой жилой комплекс середины IV в. до н.э. с двором площадью около 80 м², пристроенный с внешней стороны к западной стене укрепленной усадьбы, возведенной несколькими десятилетиями ранее. Часть этого комплекса прорезана заглубленной постройкой IV в. н.э. с печью. При строительстве стенки котлована были укреплены каменной кладкой с элементами "елочки".

За пределами поселения исследовалось вскрытое современными грабителями погребение в небольшом распаханном кургане. Здесь находилась гробница в виде каменного ящика размерами около 3 x 2 м, где обнаружены остатки деревянного гроба и отдельные предметы из состава погребального инвентаря, в том числе сетчатый лекиф второй четверти IV в. до н.э.

І.А.Готун, А.В.Петраускас

Рятувальні роботи на багатопаровому поселенні
В.Снітинка - 4

Поліським загonom Дніпровської Давньоруської експедиції проведено охоронні дослідження на поселенні епохи бронзи, раннього залізного віку, давньоруського та пізньосередньовічного часу в центрі с.В.Снітинка Фастівського району Київської області. Пам'ятка відкрита в 1983 р. розвідагном РАЕ КДПІ. Розташована на високому правому березі безіменного струмка в районі ставка Гайдайка /Снітка-Унава-Ірпінь/, частково знищена кар'єром. В обриві добре читаються культурні нашарування. Зафіксовано заповнення заглибленої споруди, що чітко виділялось на фоні біло-жовтого материкового суглинку /мал.14,а/. На цьому місці було розбито розкоп площі біля 15 кв.м, зорієнтований вздовж краю тераси. З культурного шару, потужністю більше метра, походили кістки бика, вівці, коня, собаки, металургійний шлак, а також уламки посуду - як виготовленого на крузі, так і виконаного від руки. Ліпна кераміка має сіре, світло-коричневе, жовте забарвлення. Більшість фрагментів - з домішками піску, дресви. Вінця - слабoproфільовані, делні - з проколами по краю. Орнаментація - зубчатий штамп, наліпний валик. Щодо культурно-хронологічної належності цього посуду, то він має аналогії на пам'ятках тшинецької культури кінця XVI - початку XI ст. до н.е., лебедовського типу XI-IX - початку VIII ст. до н.е., та культури багатоваинової кераміки 2-ї половини VIII - XVI ст. до н.е. Зустрічаються також фрагменти, котрі можна віднести як до епохи бронзи, так і до раннього залізного віку. Серед уламків кружального посуду - вінця з манжетом, відігнутим назовні з заокругленим або гіддрізнаним краєм, закраїною з внутрішнього боку, орнаментовані віренцями прямими та хвилястими лініями. Датується він XI - XII ст. Це одна група гончарного посуду - тонкостінна з досить відігнутим рівним вінчиком, іноді - заокругленим, та ребром з внутрішнього боку. Його можна віднести до старожитностей XVI та XVII - XVIII ст. До цього ж часу відноситься і фрагмент кахлі та, вірогідно, залізна пластина - фрагмент замка скриньки.

Зачистка на глибині 0,75 м від рівня сучасної поверхні дозво-

лила зафіксувати прямокутний трикутник з довжиною сторін 3,2 і 3,5 м, тобто від споруди залишилася половина по діагоналі /мал. 14,6/. Заповнення - 14 шарів і прошарків суглинку в сірих тонах, печини, попелу - вказує на те, що нашарування відбувалися в процесі засипки котловану після припинення експлуатації. Із нього походила кераміка давньоруського часу, поодинокі фрагменти посуду епохи бронзи та черняхівської культури XI - XIII ст. до н.е. Звертає на себе увагу астрагал, пристосований для гри в кості з насічками у вигляді літер "HI". Досліджена будівля може бути інтерпретована як житлова. Прямокутна, зорієнтована кутами по сторонах світу, мала рівне, плоске дно і вертикальні стінки. З західній частині зафіксовано залишки печі, вирізані в материковому суглинку, склепіння котрої дійшло до нас у вигляді аморфних шматків обгорілої глини округлої форми, діаметром біля 1 м; стінки товщиною 10-17 см збереглися на висоту 2-3 см, підмазані глиною черинь близько 0,7 м в довжину мав товщину 1-1,5 см. В долівці житла було викопано кілька овальних ям довжиною 0,7 - початок 1 м, шириною 0,6-1м, заглиблені на 14-51 см від рівня долівки. Так як опалювальна споруда в основному розташовувалася в кутку, то можна вважати, що північна стінка /прослідкована на 3,2 м/ не перевершувала 4 м. В північно-східному куті та біля східної стінки зафіксовано стовпові ями діаметром 0,4 та 0,35 x 0,53 м глибиною 0,27 та 0,46 м від рівня підлоги. Виходячи з того, що опочітні стовпи були розташовані переважно посередній довгих стін, то довжина житла могла становити біля 4,5 м. За межами котловану досліджено 18 ям від стовпчиків, діаметром 10-20 см, влучених в землю на 9-23 см. Відстань між ними з півночі - 0,3-0,4, зі сходу - 0,3-1 м. Вони можуть бути залишками конструкції, що утримувала перекриття, або ж слідами певних архітектурних особливостей: призьбочка, галерея, утапливач стін в холодну пору року. На північ від заглибленої частини - це чотири стовпових ями. Ці могли бути основою перекриття входу, якщо останній знаходився з цього боку. Спорудження і функціонування будівлі слід віднести до кінця XI - XII ст. Серед підлогового матеріалу з поселення - уламки скляних браслетів давньоруського часу, фрагменти лінійного та шпінельного приладдя, шпінельне приладдя з 7 зигзагоподібними насічками, шматки армічного шлаку та кераміка, аналогічна знайдений в шарі.

Дослідження Бернатицького могильника
в 1991 - 1992 рр.

Археологічною експедицією Кам'янець-Подільського педінституту продовжувалися дослідження передоніфського могильника біля с.Бернатицька Могильна-Подільського району Вінницької області. Розкопано тринадцять ґрунтових могил № 22-34/ і розпочато роботи на місці ґрунтоподібного підвищення на східній околиці могильника поблизу опори високовольтної лінії, де закладено розкоп № VII.

В могильних ямах, споруджених в ґрунті і, частю, з використанням каменів, лежало по одному /дев'ять випадків/, рідше два /три випадки/ кістки, одне поховання кенотафу.

Про характер поховального обряду найбільш повно можна судити за кількістю збережених захороненнями.

Так могила № 22 складена із каменів, які утворювали прямокутник із сторонами 2,2 x 1,3 м. Стінки ями з внутрішньої сторони обкладені плитками, поставленими в більшості випадків на ребро, а простір між ними і земляними стінками закладений плоским каменем у вигляді кладки. Товщина стінок 0,2-0,45 м, висота до 0,5м. Дно також викладене кам'яними плитками, які заходять і під стінки. Внутрішні розміри могили 1,4 x 0,77 м. В ямі знаходилися кістки підлітка 14-15 років, покладений в скорченому положенні на правому боці головою на північний захід. Біля таза небіжчика виявлено кілька фрагментів віня тальпінської посудини.

Поховання № 26 здійснене в звичайній ґрунтовій ямі з заокругленими кутами глибиною від сучасної поверхні 0,55 м і розмірами 2,3 x 1,25 м. На дні ями розкладено останки покійника 40-45 років, який лежав скорчено на правому боці. Захоронення супроводжувалося глиняним кубком і точильним бруском.

У могилі № 33, дно, стінки і стелі якої були кам'яними, поховано решок дорослих /чоловіка і жінку/. Кістки чоловіка був у скорченому положенні на правому боці. В ногах у нього зафіксовано залом в кутку частини жіночого скелета. Біля поховання знайдено дві зенітні і бравоподібні стрічки променки, бронзові очковидні підвіски, лупинка, скорчено кілька і гладка трубчаста променка.

Дослідження розкопу № VII не вдалось завершити. З'ясовано, що

згадане підвищення з залишками кургану, земляний насип якого оточено кам'яним кільцем діаметром 26-28 м при ширині до 1,5 м. В деяких місцях полоса каміння має розриви. В центральній частині кургану розпочато виїмання лінзовидного гаповнення, яке складалося із чорнозему і каміння. Попередньо можна допускати, що воно утворилося на місці поховальної камери. У східній полі кургану під камінням відкрито два поховання. Одне з них тілоспалення в глиняній урні, друге - дитяче тілопокладення. За межами кам'яного кільця знайдено залізний наконечник списа. Він має лавролистне перо в перетині близьке до ромба і втулку, яка з'єднувалася з дриґом при допомозі залізного стержня, для чого у втулці з обох сторін зроблено отвори. Подібні списи дослідниками відносяться до передскіфського або ранньоскіфського часу.

Загалом же поховальний інвентар могильника, а це переважно округлобокі кубки і черпаки, миски з загнутими всередину вінцями, бронзові і залізні вироби, в цілому вкладається в культурно-хронологічну шкалу пізньочорноліських пам'яток, відомих і на території Середнього Подністров'я, і в більш східних регіонах. Крім цього він має аналогії в районах розповсюдження висоцької культури. Все це говорить на користь тісних контактів місцевого населення із навколишнім світом і про досить обширну зону формування однієї із найбільш яскравих культур початку раннього залізного віку. Бернашівський могильник може стати важливою пам'яткою у вивченні багатьох дискусійних проблем, пов'язаних з давньою історією лісостепового Дністро-Дніпровського межиріччя.

О.Д.Дашевская

Работа Донузлавской экспедиции в 1992 г.

Донузлавская экспедиция в 1992 г. работала в июле - сентябре на основании договора и Открытого листа, выданного Институтом археологии АН Украины. Финансирование производилось Епаторийским краеведческим музеем в соответствии с договором, согласно которому все находки, как и в предыдущие годы, поступают в ЕКМ, а на расходы экспедиции перечисляется 10000 рублей.

Экспедиция продолжила раскопки греко-скифского городища Беллусо. Работы велись в юго-восточной и западной частях городища. Вскрыто 25 кв.м новой площади и на 250 кв.м проведено исследование.

В ЮВ углу греческой усадьбы раскрыта кладовая конца IV в. до н.э. с двумя пифосами. В них оказались фрагментированные скифские горшки /в результате вторичного использования пифосов/.

В западной части городища раскрыт СЗ угол греческой усадьбы, раскопаны три помещения, перестроенных поздними скифами. Там же, севернее, под сплошными завалами камня, выявлены податескифские строительные остатки. Раскопана улица, вымощенная плитами, I в.

Экспедиция продолжала также консервационные работы на городище. Особое внимание было при этом уделено башне З. В целях защиты башни I, к которой /из-за добычи песка строительными организациями у оз.Донузлав/ приблизилось море, весь отвал наги смосился на берег перед башней. Вся раскопанная территория памятника, который должен стать археолого-архитектурным заповедником, поддается в порядке силлами экспедиции. Почти ежедневно проводились экскурсии.

С.В.Дьячков, М.И.Золотарев

Раскопки в портовом районе Херсонеса

В 1992 г. объединенная экспедиция Харьковского госуниверситета и Херсонесского историко-археологического заповедника продолжила многолетние исследования портовой части Херсонеса. Раскопки проводились на участках "Центр квартала" и "Казарма".

Раскопки XIV продольной улицы, которая тянулась от XVI куртины городской оборонительной стены вглубь портового района, завершали работы на участке "Центр квартала". В ходе работ на улице были обнаружены остатки сооружений эллинистического времени, что крайне интересно, поскольку на остальной площади участка античные памятники были уничтожены средневековыми перестройками и подвалами.

Между помещениями 70, 41-А, 43, 57 после демонтажа римских и

разновременных водостоков В, В, Г выявлен фрагмент уличной канализации /8 кв.м/ П в. до н.э. - I в.н.э. Мостовая была выложена плоскими полигональными плитами, большая часть из которых специальной обработке не подвергалась. В ходе сооружения водостоков I - III вв. мостовую частично разобрали, в ней устроили траншею, часть уличных плит заменили строительными деталями более ранних сооружений. Мостовая покоилась на мощном основании /до 0,6 м/, которое состояло из крупных бутовых камней, скрепленных вязким гипсоватым раствором. Такого рода "подушка" не только предохраняла канализацию от осадки, но и выполняла роль гидроизоляционной прокладкой, что крайне важно для портового района города.

Раскопки 12-14 слоев, демонтаж водосточных систем и уличной канализации позволили вскрыть остатки античного здания. Сохранилась стена А, ориентация которой, в целом, совпадала с направлением XIV продольной улицы /рис.16/. Верхние ряды кладки этой стены использовались в качестве боковых подперишского водостока В, обнаруженного раскопками 1960 г. Стена А с обеих концов разобрана. Ее длина составила - 16 м. Максимальная высота - 1,8 м. Она имеет две четко выраженных строительных периода: "эллинистический" и "римский". Судя по стратиграфии всего участка улицы, материалам слоя 14 и особенно кладки, первый строительный период датируется IV - III вв. до н.э. Максимально раскрытая высота кладки этого периода - 1 м, толщина кладки - 0,7 м. В стену насухо уложены пиление прямоугольные блоки с четырехсторонним рустом /0,43 x 1,6; 0,42 x 0,76; 0,42 x 0,8 м/. Стена этого времени принадлежала крупному общественному зданию, входившему, вероятно, в комплекс сооружений "Казармы".

Для второго строительного периода стены А /высота - 0,8 м; толщина - 0,6 м/ характерна трехслойная однолицевая, полигональная система кладки. В стену уложены известняковые прямоугольные и квадратные блоки /0,32 x 0,34; 0,26 x 0,66 м и др./.. Имеют место блоки вторичного использования со следами руста.

В кладке стены А эллинистического времени был оборудован слив водостока Д закрытого типа. Он предназначался для вывода сточных вод за пределы античного здания и был проложен сквозь стену А. Водосток Д смонтировали из небольших известняковых блоков У-образной формы. Несмотря на заметные подтеки в размерах строительных деталей, канал водостока Д выложен на удивление ровно. Пере-

крылся водосток Д блоками П-образной формы, которые вместе с каналом создавали своеобразную известняковую трубу /рис.16,а/. Внутреннее сечение водостока составляло около 0,2 м. Очевидно, что водосток не предусматривал серьезной хозяйственной нагрузки.

Водосток Д был сооружен на рубеже II - I вв. до н.э. и заменил на этом участке XIV продольной улицы водосток В, который частично разобрали в связи с какими-то городскими потребностями. Водосток В сооружен, вероятно, в IV - III вв. до н.э., когда закончилось формирование городских магистралей Херсонеса. Выяснилось, что у XVI кургана и на XIV продольной улице сохранился 17-метровый участок этого водостока. Канал сложен из цельно вырубленных У-образных блоков: длина - 1,3-1,8 м, толщина боковин - 0,15 м, глубина канала - 0,3 м, ширина ложа - 0,35 м /рис.16,б/. Блоки водостока В плотно подогнаны друг к другу, остатков связующего раствора не обнаружено. Канал В служил, очевидно, для отвода сточных вод с нагорной части Херсонеса.

После длительного перерыва возобновлены исследования "Казармы" - крупного здания у главных ворот античного Херсонеса. Раскопки здесь были сосредоточены на месте помещения 63 средневековой усадьбы 7 и на участке "Центр казармы". На месте помещения 63 изучались нивелировочные слои, заполненные материалом I - V вв. Особый интерес представляет комплекс строительной керамики позднепермиского времени /керамика, калитеры, плинфа/. Удалось собрать более 60 экземпляров керамики и калитеров нескольких типов и провести первоначальную реконструкцию крыши этого помещения.

В "Центре казармы" раскапывалась могила /до I м/ нивелировочный засып весьма небогатая находка. Однако у северо-западной стены здания спонтанно обнаружены включения культурных слоев и строительные остатки, относящиеся к ранней истории города.

Раскопки XIV продольной улицы и "Казармы" свидетельствуют, что в эллинистический период этот район города был одним из центров общественной жизни Херсонеса, а в римское время здесь возникают и активно функционируют хозяйственно-жилищные комплексы.

В.П.Зайцев

Раскопки Неаполя скифского в 1992 г.

В отчетном году археологические исследования на территории городища Керменчик-Неаполь скифский проводились только в районе южных /центральных/ крепостных ворот - в северной части раскопа Б. На площади около 600 кв.м были открыты строительные остатки и культурные напластования двух одновременных периодов.

II - I вв. до н.э. К этому времени относятся строительные остатки северной части обширного архитектурного комплекса, главным компонентом которого являлось здание II - мегарон размером 24 x 9,5 м, при толщине стен в основании 1,3 м. Постройка, в основном, была исследована в 1990 г.; в 1992 г. раскопана ее северная часть. Как и во время прошлых работ, здесь зафиксирован многослойный глинобитный пол общей толщиной до 0,6 м со следами трех одновременных пожаров и одного разрушения без пожара. В последнем слое найдены, помимо прочего, многочисленные фрагменты расписной ступенчатой структурного стиля и скопление обломков нескольких керамических алтариков и терракот со следами росписи. В этой же части помещения зафиксированы остатки столбовых конструкций, следы перегородки и угловой глинобитной жертвенник /?/.

К северной стене здания с запада и востока примыкала ограда комплекса, ограничивавшая, в основном, суглинисто-золиные отложения эллинистического времени. В них выделены две пожарные прослойки и золиные линзы, содержащие разнообразный керамический материал /в том числе многочисленные клейма на ручках родосских амфор/ и другие находки. Наиболее интересным объектом, открытым в 1992 г., является так называемый "каменный ящик" - бассейн, расположенный в 5 м к западу от мегарона. Сооружение прямоугольной формы, размером 5 x 2,9 м, было заглублено в материковую скалу на 0,6 м. Его стенки и дно были смонтированы из хорошо обработанных массивных каменных плит, швы промазаны чистой глиной. В восточной стенке имеется слив, изнутри "ящик" сильно обожжен, а на плитах дна зафиксированы изображения красной и черной краской, в том числе, по видимому, связанные с солнечным культом.

Кроме того, здесь также открыты остатки большой, круглой в плане, по-уземляни.

II - III вв. н.э. представлены, в основном, строительными остатками в восточной части раскопа, где сохранились кладки и вымостки небольшого по размерам здания типа мегарон /?/ с двором и хозяйственной пристройкой. К этому же времени относится большинство хозяйственных ям в разных местах раскопа и три детских погребения: в лепном горшке, подбойной могиле и грунтовой могиле. Последнее содержало краснолаковый кубок, найденный поверх костяка.

А.Б.Занкин

Поселение VIII - X вв. в урочище Чабан-Таш в Крыму

В марте-сентябре 1992 г. Ласпинским отрядом Севастопольской археологической экспедиции ХИИАЗ были проведены охранные раскопки /по Открытому листу на имя Е.А.Паршиной за № 2/125 от 17.03.1992 г./ средневекового поселения в урочище Чабан-Таш на юго-западном склоне горы Ильяс-Кая. Исследования были предприняты в связи со строительством пансионата рыбопромышленного объединения "Атлантика".

Поселение было открыто при проведении разведок Крымской экспедицией ИА АН УССР под руководством О.И.Домбровского в 1965-1968 гг. Тогда же была произведена полунструментальная топосъемка поселения, благодаря которой сейчас можно реконструировать некоторые объекты, разрушенные в ходе начавшегося строительства, а также раскопаны две керамические печи для обжига черепицы. В 1992 г. на поселении были проведены стационарные исследования.

Поселение располагалось на склонах балки, по дну которой протекал от местного источника ручей. На северо-западном склоне балки исследована стена, ограждавшая усадьбу, однокамерная постройка и подпорные стены-крепиды, образующие на склоне террасы. На дне балки неподалеку от пересохшего русла ручья /на юго-восточном его берегу/ исследована еще одна постройка, а выше ее по противоположному от усадьбы склону - две керамические печи, не раскопанные в 60-е годы. На территории поселения и прилегающей территории в ходе разведок, включавших визуальные наблюдения, закладку шурфов и зондажей, других объектов обнаружено не было.

При более детальных исследованиях было уточнено, что некоторые развалы камня, предположительно обозначенные на разведочном плане О.И.Домбровского как постройки, таковыми не оказались, будучи естественными образованиями.

Таким образом, исследованный памятник включал в себя одну жилую усадьбу с приусадебным участком на террасированном склоне, одиночную постройку у ручья и производственную территорию, на которой находилось несколько керамических обжигательных печей /всего исследовано четыре печи /рис.17/.

Жилая усадьба была ограждена каменными стенами, из которых сохранилась только западная. Северная и восточная разрушены при строительстве и реконструируются только по плану О.И.Домбровского. Следов южной стены не обнаружено. Западная стена, проходившая по гребню склона, имела длину 18 м и ширину 1,0-1,4 м, в высоту сохранилась на 0,25-1,0 м, подосва стены углублена на 0,4 м от современной поверхности. Своими концами стена прилягала к каменным валунам высотой около 3 м. Структура стены трехслойная /двусплощная с забутовкой/. Кладка выполнена очень небрежно на глине, из разномерного камня, иррегулярно, фасады стены неровные. Вдоль восточного внутреннего фасада стены зафиксирован культурный слой мощностью 0,3 м. Наибольшая насыщенность слоя культурными остатками, особенно фрагментами кухонной и бытовой керамики /не тарной/ наблюдалась у северной оконечности стены в месте ее прилегания к валуну. Кроме того, там зафиксированы вкрапления древесного угля, раковины моллюсков /*Palecilia*/, а также развал черепицы от рухнувшей кровли, что указывает на расположение в этом месте жилища. Следов его конструкции обнаружить, однако, не удалось. Поскольку развал черепицы частично перекрывается стеной усадьбы, то можно утверждать о наличии как минимум двух строительных горизонтов.

К валуну с южной оконечности стены, с южной ее стороны, была пристроена однокамерная постройка размером 3,5 x 7,5 м, при этом вертикальная поверхность валуна служила в качестве одной из стен постройки. Кладка цоколя стен довольно небрежная, выполнена на грязевом растворе из разномерного необработанныго камня, верхняя часть стен была, очевидно, сырцовая.

Датирующий материал усадьбы укладывается в рамки VIII - X вв. Такая керамика представлена фрагментами амфор причерноморского

типа обоих вариантов, плоскооручных высокогорных кувшинов; наиболее поздние амфоры с округлым корпусом датируются второй половиной IX - началом XI вв. Комплекс бытовой и кухонной керамики включал фрагменты обычных для VIII - X вв. облохой и горшков с линейно-волнистым орнаментом "салтовского типа". На фрагментах черепиц обнаружен ряд меток, имеющих близкие аналоги на черепицах VIII - X вв. Херсонеса, Эски-Кермена, Мангуна, поселений близ Симеиза, Сползневого и др. Две метки на черепице с усадьбы в виде Л точно совпадают с метками, обнаруженными на производственном участке печи № 2.

Ниже усадьбы по склону прослежены четыре подпорных крепиды, располагавшиеся зигзагообразно и образовавшие террасы. Крепиды представляли собой уложенные в один ряд камни размером 0,5-1,0 м, которые предварительно скатили со склона. Камни уложены неплотно, с зазорами до 0,2 м. Выше крепид были образованы довольно ровные площадки с гумусированным, видимо, искусственно нанесенным слоем грунта мощностью 0,3-0,4 м.

Возле ручья исследована двухкамерная постройка размером 6,5 x 3,5 м /по внешним контурам/. Постройка была, по-видимому, сырцовой с каменным цоколем. Цоколь постройки выполнен очень небрежно из разномерного камня на грязевом растворе; в кладке попадались фрагменты разрушенных керамических печей. Фасады стен выложены неровно, кладка иррегулярная, без соблюдения радиости, размеры камней варьируются от 0,15 до 0,90 м. Такая небрежность кладки характерна для всех сооружений на поселении.

Таким образом, поселение представляло собой пункт, где в VIII - X вв. было налажено товарное производство черепицы для нужд близлежащих окрестностей. Поселение включало в себя жилую усадьбу с приусадебным огороженным участком и производственную территорию с керамическими печами. Сырье для производства бралось непосредственно на месте. Вывоз продукции осуществлялся, по-видимому, по дорогам, остатки которых прослеживаются к северу /в направлении ур.Ласпи/ и к востоку от поселения /из ур.Чабан-Тал в направлении ур.Костерил/. Следов существования каких-либо иных ремесел и промыслов на поселении не обнаружено. На усадьбе найдено всего две кости и один зуб быка и никаких следов зверского промысла, кроме раковин моллюсков. По данным О.И.Домбровского, на поселении на дне балки добывался травертин для строительных целей. Де-

тально исследовать место разработки не удалось из-за прокладки там дороги к строительной площадке. Во всяком случае, судя по полузасыпанным древним шурфам, объем разработок был небольшим. Исследовательский памятник представлял собой несколько обособленное раннее поселение хуторского типа с удалением от ближайших поселений на 1 - 2 км. Ближайшей задачей исследования является выяснение его места и роли в системе поселений как в топографическом, так и в социально-экономическом аспектах.

С.М.Зеленко

Подводная разведка на мысе Плака в 1991 - 92 годах

В 1991-92 годах экспедиция научно-учебного центра подводной археологии Киевского университета им.Тараса Шевченко провела подводную разведку береговой черты Восточного берега Крыма у мыса Плака. Эта разведка ведется параллельно с наземными археологическими исследованиями, которые проводит экспедиция Института археологии АН Украины под руководством Е.А.Параццой.

В задачу подводной экспедиции входит сбор информации для выявления места расположения средневекового порта Партенита и составление подробной археологической карты береговой полосы от горы Кастель до горы Ам-Даг. Эта территория в средние века была одной экономической зоной с центром в Партените. В 1991 году при подводной разведке было локализовано место со значительным количеством керамики западнее мыса Плаки. В 1992 году была продолжена подводная разведка береговой черты и проведено детальное обследование участка с фрагментами керамики у урочища Карасан. При обследовании подводной части береговой черты в районе исследований применялся полосовой полс с визуальным осмотром дна вдоль ходовых тросов, которые были проложены параллельно берегу по дну.

Береговая полоса в районе исследований укреплена в 1965 году бетонной набережной и волнорезами. Подводная часть ее представляет собой каменный склон из породы разного диаметра, переходящий в песчаное дно. Ширина склона - 15 м под мысом и 60 м вдоль берега урочища Карасан. Перепад глубин под мысом на склоне: у стены

мыса - 6 м, а на конце склона - 12 м. У урочища Карасан: в начале склона - 2 м, а на конце склона - 8 м.

Археологический материал под мысом Плака с морской стороны при визуальном осмотре дна не был обнаружен. В бухте с восточной стороны от мыса Плака обнаружено место с фрагментами керамики. Среди подъемного материала имеется предположительно фрагмент светло-глиняной амфоры с двухствольными ручками, которая датируется I в. до н.э. - I в.н.э., а согласно письменным источникам и расчетам, сделанным исследователями /П.Н.Кеппен, М.В.Агбунов, Л.В.Фирсов/ в этом месте, предполагается, был античный Ламбад /рис.20/.

Основные исследования были сосредоточены западнее мыса Плаки у берега урочища Карасан. Здесь на участке с фрагментами керамики, обнаруженном в 1991 году, был произведен сбор подъемного материала и шурфовка. Подъемный материал представлен строительной керамикой, тарой, бытовой и поливной керамикой. Из строительной керамики обнаружена керамида, калштеры и плинфа. Самая массовая группа из обнаруженной керамики - это торговая тара, служившая для хранения и перевозки продуктов. К ней относятся: амфоры, кувшины и фляги. Хронологический разброс этой группы керамики довольно широк, от V - VI вв.н.э. до XI в.н.э. Амфоры представлены в основном пятью типами, широко распространенными в Северном Причерноморье. Встречены экземпляры с графити и клеймами / рис. 21, 22/. Бытовая керамика представлена фрагментами тонкостенных кувшинов и светильником. Полная керамика представлена чашками на кольцевом поддоне, украшенными врезным орнаментом под светло-коричневой и зеленой поливой. Она датируется XIII - XV вв.н.э.

Наличие большого количества археологического материала с таким хронологическим разбросом указывает на существование в данном месте средневекового поселения довольно длительное время.

Подводные археологические исследования в данном районе еще не закончены, их продолжение в 1993 году позволит получить новые данные о жизни средневековой Телрики.

Дослідження на Дунаєвщині

Під час польового сезону 1992 року археологічна експедиція сектору археології відділу охорони пам'яток культури Хмельницького обласного краєзнавчого музею проводила розвідкове дослідження території Дунаєвського району Хмельницької області.

Зокрема, обстежено територію, що прилягає до річки Студениця, на відстані близько 35 км. Виявлено такі нові пам'ятки: поселення Середнього Трипілля - на південно-східній околиці с.Ставище; два поселення Пізнього Трипілля - східніше с.Польовий Мукарів; черняхівське поселення - ур.Зубич, східніше с.Польовий Мукарів; черняхівське поселення - південніше с.Вихрівка; поселення Середнього Трипілля - в ур.Замлинівка с.Голозубищі.

Поблизу с.Панасівка в ур.Підстинка виявлено залишки давнього городища, на якому зібрано кераміку часів Трипілля, Ранняго заліза, Давньої Русі.

Південніше с.Лисець, поблизу лісу Дубина, знайдено двохарове поселення часів черняхова - ранніх слов'ян.

Візьмемо детальнішому дослідженні піддано територію села Сохилець і його околиць. Поблизу нього є два городища, довкола одного з яких - на Сох-горі - простежено куц селищ-хуторів XI - XIII століть. У лісі Дубина /ур.Могили/, за кілометр південніше найбільшого селища давньоруського куца, виявлено курганний могильник. Могильник має дві частини - східну та західну, між якими близько 300 м. На цьому відрізку знаходиться поодинокий курган. В східній частині некрополя - 45 насипів, у західній - 5.

Розкопано найпівденніший курган західної групи. Його висота - 0,45 м. Свальний. Довжина насипу зі сходу на захід - 10 м, з півдня на північ - 7 м. В центрі знаходилася поховальна яма, в якій на глибині 0,8 м лежав кістяк чоловіка, орієнтований на захід. Права рука небіжчика лежала на животі, ліва - вдовж лівого передплеччя. Поховання безінвентарне. Довкола могили - округла нам'ята вкладка внутрішнім діаметром 2,5-3,0 м. Південніше виявлені залишки ритуального вогнища розмірами 1,5 x 2,0 м. На вогнищі та східніше нього - фрагменти битих посудин - сліди триазми. У окопачі під одним з каменів - нирка колена свині.

В східній частині могильника теж розкопано один з курганів. Він знаходиться поблизу найвишого кургану могильника. Висота дослідженого кургану 0,58 м, діаметр - 9 м. В кургані на рівні тогочасної поверхні виявлено поховання жінки в дощовій, скріпленій ковчанами цвяхами. Кістяк лежав на спині, орієнтований на захід. З інвентарю - лише мідне кільце з дроту на пальці. Північно-східніше поховання - ритуальне вогнище з кількома оборотними камінцями. Від вогнища до поховання - шлейф вуглинок і попілу. Східніше поховання - одна розбита посудина.

Керамічний матеріал дає можливість датувати поховання в обох курганах XI століття.

В урочищі Батарей виявлено ще один давньоруський могильник. Він займає, за попередніми підрахунками, площу близько 400 м² на околиці поселення XI - XIII ст. Поховання, в основному, зроблено під нам'яними плитами, які лежать парами рядами на відстані 7-8 м: два ряди - в східній частині некрополя, два - у західній. Діпуванням виявлено близько 10 плит.

Розкопано чотири підплаткових поховання в східній частині некрополя. Виявлено три чоловічих, один жіночий та один дитячий скелети. Вони лежали на спині, головою на захід. Глибина поховань - 0,6-0,9 м /дитячий - 0,45 м/ від сучасної поверхні. Інвентар: два мідних скріпленіх кільця в півтора обороти та срібне злітє кільце - знайдено коло жінки. Решта інші поховання - безінвентарні.

Цікавий комплекс поховань жінка-чоловік-дитячий, який можна трактувати, як родинний.

У одній, що розділяє могильник на дві частини, виявлено поховання чоловіка без плитового покриття, якого поховано за типом ритуалом, але під головою поклали камінь-подушечку. Поховання безінвентарне.

В ур.Панасівка Курзичина під час попереднього обстеження виявлено давньо-залізного віку шайбено поховання бронзових предметів, в зв'язку з чим викладено кург, який перетіло повністю збито з відкритим вогнищем. Захисні дотрота поховання стіною стілою бронзової культури.

Крім цього на території Сохилець знайдено три поселення - часів Трипілля, Ранняго заліза та Ранніх слов'ян (VI - XII ст.).

КИЗИЛ-КОБИНСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ У БАЛАКЛАВСКОГО ШОССЕ.

В 1926 г. в процессе археологической разведки участков проектируемой индивидуальной застройки, к югу от 5 км Балаклавского шоссе /надол № 207 хору Херсонеса/, в обрыве строительного котлована было обнаружено грунтовое погребение относящееся к кругу памятников Кизил-кобинской культуры.

Погребение было совершено в грунтовой могиле глубиной 1,5 м от поверхности. Ширина ямы погребения по срезу от 1,5 м у поверхности до 1 м на уровне погребения. В плане могила имела несколько неправильную форму и была ориентирована по оси В-З с отклонением ок. 15° к С /рис.23/.

К моменту обнаружения памятник был значительно нарушен строительными работами, поврежден череп, разрушена грудная клетка. Тем не менее положение костяка фиксируется весьма четко. Костяк сильно скорчен, лежал на левом боку, головой на восток лицом к югу, ноги согнуты в коленях и подняты к груди, руки согнуты в локтях, левая рука под головой /рис.24/.

Инвентарь погребения весьма беден. На фаланге среднего пальца правой руки след медного кольца, к сожалению утраченного. В р-не таза погребенного найдено некоторое количество охристой глины. Все фрагменты керамики найдены в засыпи могилы. Большая часть керамического материала представлена фрагментами стенок ледяных неоледеных сосудов. В то же время, несколько образцов имеют аналогии среди характерных для Кизил-кобинской культуры форм: фрагмент венца крупной ледяной корчаги /реконстр. дм. по венцу 18см/. Профиль венца не выдержан, от слабо отогнутого наружу, округлого, до нависающего зажимом. Тесто весьма грубое содержащее крупные фракции морского песка и битой ракушки. К известным ранее формам /Колотухин 1920/ относятся фрагменты ледяной, грубого лощения миски. Реконструируемый дм. венца ок. 20см, уплощенный венец отогнут под прямым углом внутрь. Черепок угольно-черного цвета, толщина стенки ок. 0,5см. Отдельную группу представляют четыре фрагмента ориентированных сосудов, представляющие различные варианты врезного и гребенчатого орнамента, нанесенных острым предметом /или штампом-гребенкой/ /Идр./ Один фрагмент был ориентирован штрихованными треугольниками. Три ориентированных фрагмента принадлежали крупным, ледяным сосудам с толстыми стенками более 1см, один, по-видимому, небольшому, тонкостенному сосуду.

Керамический материал был более или менее равномерно распределен по всей толще засыпи могилы, в то время как яма была вырыта в грунте совершенно не содержащем культурных остатков. Гумусовый слой тонок, до 0,3м. Глубже грунт сильно заизвесткован и переходит в рыхлую известковую породу, на которой и было совершено погребение. Засыпь ямы резко отличается от окружающих грунтов более темным цветом, наличием большого количества перегнившей растительной органики белесого цвета. В засыпи присутствует также некоторое количество крупного щебня. Осмотр прилегающей территории результатов не дал. В отвале строительного котлована была найдена пара фрагментов ледяной керамики и изношенное кремневое орудие типа скребка. По-видимому, погребение было одиночным.

Сохранность остеологического материала позволила взять для исследования лишь фрагменты раздавленного черепа. Длинные кости были оставлены ввиду плохой сохранности эпифизов, не позволяющей произвести достоверные измерения. Была проведена реставрация черепа. К сожалению, полностью реконструировать лицевой отдел не удалось. Предварительным антропологическими исследованиями установлена принадлежность черепа женщине в возрасте до 20 лет весьма грацильного сложения. Визуально череп долихокранный, мыщечный рельеф развит слабо. Затылочный рельеф менее 1 балла, надпереносье 1-2 балла, надбровные дуги 1 балл. Нижний край грушевидного отверстия *отс.* Черепные швы открыты как на внешней, так и на внутренней поверхности черепа. Состояние зубной системы хорошее. Следов заболеваний и прижизненных потерь зубов нет. Отмечена некоторая стертость эмали моляров в приделах 26. Нижняя челюсть относительно широкая, подбородочный выступ выражен хорошо, ветви короткие, широкие.

Насколько можно судить по сохранившимся фрагментам, прижизненные эпифизы длинных костей в основном загерметизированы. Каких-либо патологических изменений на костях черепа и посткраниального скелета не отмечено.

Описываемый памятник тем более интересен, т.к. сведений об аналогичных захоронениях на территории Герасимовского полуострова нет.

Как отдаленные аналоги рассматриваемого захоронения могут быть приняты грунтовые погребения предгорных Кизил-кобинских некрополей. Кизил-кая /Бонч-Бруевич 1926, по Крис 1927/, Таш-Дуручи /Шенников 1924/, Чарвак-Кермен /по Крис 1927/. Известно также быстрое захоронение в глиняных поделках В-44а. до и.г.

Погребение было совершено до разделения Герасимовского л-я

херсонеситами н. видимо, до начала широких контактов местного на селения с греческими колоністами.

КАДЖ О.П., ЗАНКІН А.В.

ДОСЛІДЖЕННЯ НКМ "АРХЕОЛОГ" НА КИЇВСЬКОМУ ПОДОЛІ 1992 р.

У 1992 р. Подільською археологічною експедицією НКМ "Археолог" проведено стаціонарні розкопки та спостереження за розривами у західній частині київського Подолу.

Розкопки проведено по вул.Львівській, 12/59 де розкрито площу 300 кв.м. У ході робіт виявлено залишки загальблених частин будівель XIII ст. та міської забудови XI-XIII ст. Культурний шар давньо руського часу залягав, починаючи з глибини 2,3 м від сучасної денної поверхні, і був перекритий шаруватими відкладеннями суглинків та сугінку, які відокремлювали його від шару XIII ст. потужністю до 0,6 м. У північно-західній частині дослідженої ділянки нашарування XI-XIII ст. та XIII ст. були відсутні, оскільки їх розмив ручай глибиною 1,5 м та шириною понад 6 м, що протікав у північно-східному напрямку. В заповненні ручая виявлено матеріали XIII ст. /полив'яна, розписна та штампована кераміка, гутне скло/. Забудову нового часу репрезентовано залишками будівель 1,8 x 1,8 м та 4,6 x 4,0 м, із середини обшитих дошками. До цього ж періоду належить дитяче поховання у ямі, орієнтованій з північного сходу на південний захід.

Давньоруський час представляє частково розкопана садиба, огорожена частоколом, що проходив з сходу на захід. Майже впритул до частоколу розташовувався зруб із слідами вогню, який мав розміри 4,2 x 4,6 м, та господарська будівля 4,3 x 2,5 м. З культурного шару та споруд походять уламки керамічного посуду гончарського гатунку, бронзова прикраса у формі крини, зиркоелезовий черепковий ніж для розкрявання шкіри.

У ході спостережень за перекладною комунікацією по вул.Ратманського /між вул.Фрунзе та Костянтинівською/ на глибині 1,5-1,8 м виявлено культурний шар XI-XIII ст., верхня межа якого дещо підвищувалась на південний захід відповідно підвищенню сучасного рельєфу. Напротязі 25 м від рогу вул. Костянтинівської зафіксовано з зруйнованих тілопокладення у ямах глибиною 0,5-0,6 м, випущених з верхнього горизонту давньоруського будівельного шару.

Стратиграфічні спостереження проведені на ділянці спорудження дитячого садка по вул.Оболонській 5. У південно-східній частині

котловану під потужними - понад 3 м - відкладеннями делювію виявлено 2 культурних шари, що залягали на глибині 3,7-4,5 м. Шари розділяються делювіальним прошарком товщиною 0,2 м. Перший культурний шар складається з двох горизонтів. Верхній горизонт відрізняється від нижнього наявністю невеликих хінзювидних включень піску та характером матеріалу: у верхньому горизонті першого шару знайдено полив'яну кераміку XII ст., тоді як нижній горизонт та другий культурний шар утримували кераміку виключно XI-XII ст. У північно-західній частині котловану зафіксовано русла трьох ручайів північно-східного та східного напрямків. Заповнення ручайів містить кераміку XI-XIII ст. Найдавніший ручай прорізав рештки будівель XI-XII ст, після чого заселення цієї ділянки Подолу припиняється до XIII ст. включно.

Три культурних шари XII-XIII ст. виявлені у північній та північно-західній частинах котловану по вул.Фрунзе, 13 "Г", починаючи з глибини 2,0 м. Вони відокремлюються прошарками алевю. Їх перекривають стерильні нашарування замуленого сугінку потужністю до 0,4 м. Другий культурний шар був насичений численними металургійними шлаками, великою кількістю перепаленої глиняної обмазки. У південно-східній частині котловану на тих же глибинах залягала суцільна товща культурного шару з керамікою XII-XIII ст., шматками плінфи товщиною 5 см та цегли-бруцатки, що утворилась у результаті якихось земляних будівельних робіт.

КАЛІЩИН І.И.

ИССЛЕДОВАНИЕ ГРУНТОВОГО МОГИЛЬНИКА МАМАЯ-СУРКА В 1992 ГОДУ.

Археологической экспедицией Запорожского Госуниверситета в 1992 году были продолжены спасательные археологические работы на грунтовом могильнике эпохи средневековья Мамая-Сурка, начатые в 1969 году после обнаружения разрушающихся грунтовых погребений в обрывистом берегу Каховского водохранилища в 1 км к востоку от курганного могильника Мамай-Гора у с.Великая Знаменка, Каменка-днепровского района Запорожской области.

К концу полевого сезона 1992 года исследованная площадь могильника составила 1065,5 м². Исследовано 339 погребений*. Захоронения взрослых представлены 101 погребением, из них определены как

* Антропологический материал собран с 339 погребений.

мужские - 9I, как женские - 8I, подростковых - 3. Детские погребения представлены 144 погребениями. Пол не удалось установить в 6 погребениях.^{к*}

Погребальные сооружения представлены грунтовыми ямами прямоугольной, трапецевидной, овальной формы, глубиной от 0,50 до 1,50м. Ориентация погребенных - западная с отклонениями. Труположение - вытянуто на спине, кости рук варьируют от положения на ключицах до положения - н-а тазу. Планировку могильника можно характеризовать как рядовую, с расположением рядов по оси С-Ю.

Стратиграфически прослежено сооружение могильника на периферии поселения скифского времени, представленного хозяйственными ямами, в заполнении которых встречены кости животных, фрагменты амфор и лепной керамики. В западной части раскопа в погребениях и хозяйствах /I3, I4/, перекрытых погребениями, встречены фрагменты керамики золотоордынского времени. Сложность в интерпретации памятника представляет перемешанность культурного слоя выше уровня погребений, немалый ущерб памятнику нанесли современные хозяева Знаменской слободы, отселенной в 60-х годах в связи с подмывом берега Каховского водохранилища.

Погребальный инвентарь представлен в основном украшениями. Он руглыми, спиральными, вопросовидными серьгами из бронзы и серебра. Особый интерес вызывают серебряные с позолотой калачиковидные полные серьги с напалленным цветочным орнаментом. Биконические серебряные подвески, височные украшения в виде дракона, кусающего свой хвост. Нагрудные украшения представлены разнообразными бусами из сердолика и стеклопасты, ракушек каури. Наиболее интересна находка сердоликовой геммы-печати; золотого креста, выполненного в технике перегородчатой эмали; каменного нательного креста с серебряными обоями; половинки бронзового энколпиона - "Богоматерь со Святыми"; нашивных бронзовых бляшек в виде головы быка. Наручные украшения представлены серебряными и бронзовыми кольцами со вставками и без, украшенными растительным орнаментом, браслетами из бронзы, украшенными геометрическим орнаментом. В области таза часты находки железных поясных пряжек овальной и округлой формы. Сопутствующий инвентарь представлен: ножом, кресалами, наперстками, иглой, кольцом для стрельбы из лука, фрагментом жернова, кожаным футляром с находящимся в нем ножницами, кремнем и прижками. В ряде погребений найдены фрагменты амфорной керамики с прочерченным крестом. В погребениях встречены

* - Полосозрастие определения Л.В.Дитвиновой и автора.

также кости животных.

Исследования могильника не завершены, но по вещевому комплексу и стратиграфии возможна предварительная датировка могильника Мамай-Сурка XIII-XIV вв. н.э.

КОВАЛЕНКО В.П., СИТИЙ Д.М.

ДОСЛІДЖЕННЯ КОВЧИНЬСЬКОГО ГОРОДИЩА НА ЧЕРНІГІВСЬКОМУ ЗАДЕСЕННІ.

Експедиція Чернігівського педінституту ім.Т.Г.Шевченка проведена розвідкові розкопки на городищі поблизу с.Ковчин Куликівського р-ну Чернігівської обл. Городище розташоване за 3 км на південний схід від села, на невисокому /3-5 м/ місці лівобережної тераси р.Десни, витягнутому майже точно по лінії захід-схід. Воно мало як мінімум 2 укріплені площадки /90x100 м та 100x140 м/, обмежені з напольного боку сильно замуленими ровами. Слідж валів, розораних 20-40 років тому, майже не прослідковуються. Можливо, була і третя лінія оборонних споруд, розташована за 70-100 м західніше другої, на що вказував Д.Я.Самоквасов; але зараз її рештки практично не прослідковуються, за виключенням, хіба що, невеликого підвищення на південному схилі тераси. Із заходу до них прилягає велике /біля 20 га/ відкрите селище-посад. Численний підомний матеріал репрезентований керамікою X-XIII ст., /у т.ч. - великою кількістю уламків амфор/, шматками жорен з шиферу та вулканічного туфу, вудилами, шпорами, вістрями стріля та списа, бойовою сокирою та уламком леза іншої, серпами, косами, теслом, долотом, ключами, замками та їх деталями, різноманітними предметами побуту та прикрасами /у тому числі - десятками фрагментів скляних браслетів/, тощо. У незначній кількості зібрана кераміка доби бронзи та київської культури III-V ст. та 2 глиняні біконічні пряслиця.

Дві траншеї по 4х м закладені, відповідно, на західному та північному краях майданчика дитинця, показали, що потужність культурного шару X-XIII ст. досягає тут майже двох метрів. Рештки насипу валу сильно розтягнуті і прослідковуються в стратиграфії слабо. Проте, ряд міркувань дозволяють припустити, що укріплення дитинця були зведені наприкінці XI ст. на місці поселення, що існувало тут з кінця X ст.

Траншея, що частково розрізала з внутрішнього боку вал "окольного граду" /11х4 м/, закладена в його західній частині. Її вона дозволила встановити, що під його підзем'ям залягає культурний шар /р.

0,5 м / доби бронзи слабкої насиченості, перекритий невадимим шарком /0,05-0,1 м / з керамікою XI ст. До цього ж часу відноситься і частково досліджена споруда XI ст., перокрита насипом валу. Тіло останнього складається з різноманітних шарів супіску та гумусу і простежене на висоту 1,4 м, а в ширину - майже на 10 м, або приблизно до середини насипу. Зафіксовані сліди дерев'яних конструкцій /киті завширшки 3,5 - 4,0 м, поставлені у кілька рядів/. В західній частині траншеї досліджено рештки комплексу, врізаного в тіло валу, зі слідами не менше 2 перебудов. До кожного з етапів відноситься окрема піч з білої глини на дерев'яному каркасі з кількома черенями. За керамічним матеріалом та речовими знахідками /вістря стріла, ключ, залізна ость, псалій, скляні браслети, уламок вафори з графіті, пряжки тощо/, спорудження валу склад віднести до зламу XI-XII ст., а обидві реконструкції - до періоду від середини XIII ст. Крім того, з внутрішнього боку до валу прилягав ще один ряд споруд XII-XIII ст. Відзначимо також незвично високу насиченість шару остеологічним матеріалом /велика та дрібна рогата худоба, кінь, свиня, ведмідь, косуля, лось, хижак, птахи, риби/.

Кілька шурфів, заложених на території відкритого селища, підтвердили присутність і тут насиченого культурного шару XI-XIII ст. Особливо відзначимо також чисельні знахідки на певних ділянках пам'ятки уламків залізоплавильних та скловидних шлаків.

Враховуючи результати досліджень, топографію пам'ятки та дані топонімики, в певні підстави пов'язувати городище поблизу с.Ковчин з чернігівськими ковулями, відомими за інформацією літописців та "Слова о полку Ігоревім".

КОВАЛЬОВА І.Ф., МУХОПАД С.Е.
ШАЛОБУДОВ В.М.

ПРАЦІ НОВОБУДОВНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ.

Протягом 1991-1992 років здійснено розкопки курганів, яким загрожувало руйнування в процесі будівництва меліоративних споруд в Дніпропетровській області. Археологічні дослідження проводились Правобережним загonom, до складу якого, крім авторів, входили співробітники лабораторії археології Подніпров'я та студенти ДДУ.

Вперше за час існування експедиції / з 1972 р. / досліджувалися кургани в північних, прилеглих до Лісостепу, районах Правобережжя Дніпра: Верхньодніпровському та П'ятихатському. З 14 старо-

давніх курганів 2 було споруджено над енеолітичними постпалеолітичними похованнями, для яких властиві відомі однобічно розширені могили, посилені рожевою вохрою, східна орієнтація, вироби у вигляді циліндрів з суми коаліту та специфічної вохри. Разом з похованнями, які було досліджено тут у 1990 р. /Ковалева, 1992/, вони утворюють досить стабільний культурно-хронологічний шар найдавніших поховань під курганами, в чому вбачається спорідненість в історичному процесі з Лівобережним Перестеп'ям. В кургані введено над основними похованнями ямної культурної належності. Їх відзначає досить складна архітектура насипів /зосморфність, наявність пандусів вистарів, багаторазових досипок тощо/.

В кургані 6 гр.ІУ поблизу с. Чкалівка навколо перетиненого насипу вирито ров у вигляді змія, з одним розширенням /голова/ і шпиретом зручними /хвіст/ кінцями.

Ямні поховання відрізняються надзвичайно великими розмірами та глибиною, яка досягає 3-3,5 м з рівня впуску. Основні поховання мають західну орієнтацію, впуски - північно-східну та північну. До поховального інвентаря входять глиняні крутло - та гостродонні горшки з шнуровою орнаментацией, бронзовий черепковий листовидний ніж, гранітна сокира видовженої ромбічної форми з висхідним обухом.

Катакомбні поховання нечисленні і належать до півного "Ігульського" горизонту. Заслужовує уваги парадна діортова сокира /рис.5/.

В 4 випадках кургани було споруджено над зрубними похованнями, в ґрунтових могилах /а/, зрубках /б/, кам'яному ящику /п.І,к.б,гр. 5/, в якому знайдено бронзові голку та шило. За керамікою належать до раннього етапу дніпровської лісостепової зрубно-лісової культури.

Із курганів утримували скіфські поховання, переважно пограбовані у давнину. Переважають катакомбні могили ІУ ст. до н.е., але є і окремі поховання в ґрунтових ямах з інвентарем У ст. до н.е. Привертають увагу такі риси, властиві скіфським похованням Правобережного Лісостепу, як дерев'яні вмонтовані над входом. Разом з тим переважна більшість рис поховального обряду та інвентаря типові для Степової Скіфії, що відрізняє район від розташованого на тій же широті Лівобережного Передстеп'я.

Другий район досліджень обмежений Дніпропетровським Наддніпров'ям. І 1992 р. поблизу с.Володимирів та Червонокам'яне розкопано 6 курганів одного часу. Найбільш північний заввишки - до 5,5 м - курган споруджено в п'ять будівельних періодів. На давньому горизонті знайдено

дрилися з первісних насипу, один з яких мав видовжену валоподібну форму з розміщенням в східній розширеній частині. Подальше будівництво кургана відбувалося в зв'язку з впуском ямних поховань в великих за розміром могилах, з переважанням західної орієнтації.

З катакомбних поховань привертає увагу № 6 в якому поховано майстра з великим набором деревоскробних інструментів.

Поблизу с. Борисівка Нікопольського р-ну проведено розкопки 12 курганів, зосереджених у двох групах. Переважать насипи енеоліту-бронзової доби, до скіфського часу належить 4 кургани.

Початок курганного будівництва пов'язаний з постмаріупольськими похованнями, для которых побудовано курган I гр. з Обидві могили I та 7 вирито в центрі, материковий викід об'єднано у вигляді кільцевого вала, внутрішня площа якого заповнена дерновими вальками чим утворено цоколь, який було досипано ґрунтом до насипу конусовидної форми, схили якої обмазано мулом. Досипки зроблено для ямних поховань. Останні були основними в 7 курганах. Могили невеликі за розмірами, орієнтація нестала, положення - скорчене на спині - боку. До інвентаря входять круглодонні горщики, кремінні віддепи. Катакомбні поховання як досить ранні, з ямним інвентарем /п.в.к.І/, так і розвиненого етапу, з інгульськими горщиками. Скіфські поховання належали рядовому населенню ІV ст. до н.э.

КОЛОДА В.В.

НОВЫЙ СРЕДНЕВЕКОВЫЙ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИЙ ЦЕНТР.

В 1992 году археологическая экспедиция Харьковского госпединститута проводила исследования на селище Фашевка Перевальского р-на Луганской обл. Разведками автора в сезоне 1991г. в 2-х км к югу от западной окраины села, в ур. чиде "Коммуна", обнаружены были остатки железоплавильного производства и средневековая керамика. Находки выявлены на правом берегу ручья, впадающего слева в р.Миус /в ее верховья/.

Старинными раскопками летом 1992г. выявлено и исследовано двухслойное селище с отложениями средневековья и срубной культуры. Ранний слой поселения представлен выразительными керамическими фрагментами и изделиями из кремня /скрепки, резцы, прокола, серп/ и кости /струги-тушки, гребенчатый штамп/. Эта группа находок располагалась с глубины 30-40 см до глубины 80-100 см.

Поверх культурного слоя срубной культуры располагался гумусный слой /30-40 см/ с остатками производства железа /шлаки, флюсы фр.стенок горнов/ и керамикой салтовской культуры /преимущественно гончарной/. Основные находки - в хорошо сохранившемся железоплавильном и следы еще одного, разрушенного дорогой. Исследованные комплексы - это горны ямного типа, несколько вытнутые в сторону лещадного отверстия. Глубина сооружений от 10 до 150 см. от современной поверхности. Колошниковое отверстие имело овальную форму от 90 x100 см до 140 см в диаметре. Книзу размеры горна и "рабочего пространства" несколько увеличивалось /Примером может служить форма "А" - Рис.27/. Яма горна изнутри имеет футеровку, изготовленную из смеси глины, и мелкой гальки, и песка. До глубины 30-40 см стенки плавильни укрепляются каменной обкладкой из плоских плит разного размера. "Рабочее пространство" каждого горна имело шлакованность от 1-2 см сверху до 4-5 см внизу. Интересно отметить, что глиняное 3-5 см дно всех сохранившихся горнов нешлаковано. В нескольких местах, у дна, чаще в задней части горна, имеются спелые большие куски агломерата /железная руда, шлак, древесный уголь/ неотделимые от стенок плавильни. Запекание горнов состояло из большого количества обломков их стенок, гумуса культурного слоя, редких кусков шлака, единичных костей животных или фрагментов салтовской керамики.

В передней части каждого горна имелось устье /лещадь/ для выпуска шлаков и извлечения сыродутного железа. К устью плавильни примыкала предгорновая яма овально-вытянутой формы /длиной до 3м/. Ямы были заполнены большим количеством шлака, золы, обломков стенок горнов, чернозема, изредка были найдены фрагменты гончарной керамики.

Находка на одном памятнике остатков 6 железодельных комплексов позволяет высказать мнение о том, что это новый чернометаллургический центр населения салтовской культуры. Фашевские горны /в отличие от находок у сел Городище и Круглов/ имеют лучшую сохранность. Они датируются концом УШ - первой половиной Х в. н.э.

КОЛОТУХИН В.А.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ ОТЧЕТ О РАСКОПКАХ ПОС.БАЙ-КИЯТ В КРЫМУ В 1992 Г.

В 1992г. были продолжены раскопки поселения эпохи поздней бронзы Бай-Кият, расположенного в 3 км к СЗ от села Владимировки

Черноморського р-на. Роботи проводились лабораторією по изученню етнічної історії Криму Сімферопольського госуниверситета по Откритому листу № 223/125, виданому на имя автора настоящего отчета. Небольшой состав отряда /всего отработано 2 чел./ обусловил незначительность раскрытой площади - 250 кв.м. Работы велись на первом раскопе. В его южной части доследовано помещение II, внутренняя часть которого была раскрыта в 1991г. остальные квадраты прирезаны по периметру раскопа с его северного и восточного бортов. Помещение I, часть которого выявлена в 1991г. на северной периферии раскопа, на прирезанном участке не сохранилось и не реконструируется. На остальной площади выявлены на различных уровнях обрывки многочисленных каменных кладок и 2 погребения. Стратиграфия раскопа: сверху идет слой гумиро-ванного песка /0,2-0,5м/, ниже светлосерый золотистый песок с развалами кладок и культурными остатками /0,5-1,5м/, его подстигает стерильный желтоватый песок или наскальная ракушечная корка.

Находки в целом малообразительны и представлены обломками лепной посуды, каменными отбойниками, терочниками, пестами.

Поселение сильно пострадало в результате выборки камня на строительные нужды. Перекопы нового времени фиксируются по участкам, заполненным темным гумусированным песком.

КОСІКОВ В.А. КРАВЕЦЬ Д.П.

РОЗКОПИ КУРГАНІВ НА ТЕРЕНІ ДОНЕЧЧИНИ.

В 1982 році новобудовча експедиція Донецького держуніверситету проводила розкопки курганів на території Донецької області.

Досліджені два кургани біля с.Тернове Шахтарського району, два - поблизу с.Сонцево Старобешівського району, два - поблизу с.Водляне Володарського району. виявлено 12 поховань: одне катакомбної, дев'ять зрубної, два невизначеної культурної приналежності.

Особливістю катакомбного поховання /Сонцево, курган 2, поховання 3/ було спорудження з рівня давнього горизонту, перекриття входної шахти /0,7 x 0,6 м/, випростане положення кістяка в свальній камері, супроводження поховання жарівницею з стінки посудини.

Цікаве зруйноване байбахами поховання в Сонцево /к.1, п.2/: кмі з залізниками була виколана з рівня давнього горизонту, оточена кільцем з каміння пісковика, а з півдня ще й місяцевидною вик-

ладков. Зважаючи на залишки в ямі білого рослинного тіліну та аналогії кам'яній споруді з кургану 9 групи "Рясні Могили" /розкопки О.І.Привалова, 1987 р./, не можна виключати, що поховання відноситься до культури багатопружкової кераміки.

Серед поховань зрубної культури виділяються трупопокладання в материкових ямах, перекритих деревом /Водляне, к.2, Сонцево, к.2/. Посуда архайчного типу, майже вся неорнаментована. В орієнтації мерців простежується тенденція тяжіння до північного сектору. Більш пізніе стратиграфічне положення займає поховання в кам'яній домовині /Водляне, к.2/.

Досить цікаве поховання розкопане в с.Тернове /к.1, п.1/. Поховання зроблене в ямі з підбоєм, влученої з рівня давнього горизонту, обкладеної по периметру уламками пісковика. Останні утворювали щільний панцир в насипу. Кістяк похованого лежав в слабоскорченому стані на правому боці, завалений на спину, головою на схід Руки лежали вдова тудуба.. зігнуті в локтях і долонями покладені під шию. Можливо, таке положення рук пояснюється зміщенням похованого. Кістяк супроводжувався бронзовою голкою та глиняним кубком, орнаментованим шнуром /рис.25/.

Отримані матеріали з досліджених у 1982 році курганів доповнюють наші уявлення про історію племен епохи бронзи Донецького краю та Приазовської височини.

КОВІГОРОШКО В.Г., ЧЕРКУН Я.К.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ.

В минулому польовому сезоні основні роботи експедиції Інституту Карпатознавства Ужгородського державного університету були зосереджені на території Березівського р-ну, Закарпатської області.

Об'єктом досліджень став басейн р.Вірка, від м.Берегове до с.Велика Бахта. В ході археологічних розвідок на цій території, між сс. Буча і Мочола, було відкрито 3 поселення.

Перше виявлено в 1,6 км на північний захід від с.Мочола. Воно займає обидва береги р.Вірка /ур.Крестег/. На площі близько 2 га зібрана кераміка XIV-XIII ст. до н.е. /культура Станова/, а також фрагменти сіроголиняного посуду III-IV ст. до н.е.

В 0,7 км на північний захід від цього поселення, на лівобережжі /ур.Модероз/, біля с.Буча були знайдені об'єкти ще одного поселення. Культурний шар залігав на глибині 0,3-0,25 м від сучасної

поверхні.

На ділянці Р-1 /Ю-8 м/ були розкопані дві споруди та яма, які злягали на глибині 0,35 м від сучасної поверхні.

Споруда № 1. В плані прямокутної форми, розміром 5,2 x 3,4 м. Стінки на 0,4 м заглиблені в материк. В конструкцію споруди входили 5 стовпових ям із заповненням декількох фрагментів ліпних горщиків.

Споруда № 2. В плані підпрямокутної форми, розміром 3,8 x 3,1 м. Стінки на 0,8 м заглиблені в материк. В заповненні значна кількість фрагментів ліпних горщиків, поверхня яких оздоблена пальцевими та нігтевидними вдавленнями, а вінці - пальцевими вдавленнями та насічками. Столовий посуд представлений ліпними чорнолощеними мисками та вазами. Яма - 1 частково перерізає північно-західний кут будови. В плані яйцевидної, а в профілі ступінчастої форми. Глибина до 1,3 м. В заповненні велика кількість фрагментів гончарних горщиків.

Розкоп -II закладений в 23 м на захід від першого. На ділянці 8 x 6 м розкопані споруда та колодязь.

Споруда № 3 в плані прямокутної форми, розміром 3,6 x 4,3 м та глибиною 0,4 м, в заповненні невелика кількість фрагментів ліпної кераміки. Східна частина споруди перерізана колодязем, діаметр штольні якого 1,0 м, глибина 4,9 м. В заповненні знайдені фрагменти гончарної кераміки, обмазка, уламки залізного шлаку, залізна мотига.

На основі керамічного матеріалу об'єкти поселення можуть бути віднесені до старожитностей псевдорської культури і датовані в межах II ст. н.е. Яма та колодязь визначаються XII-XIII ст. ст. н.е.

Друге поселення розташоване в 1 км на північний захід від с.Мочола в ур.Модьором. Тут було розкопано 3 ями та два прямокутні вогнища. В заповненні об'єктів значна кількість фрагментів ліпного посуду II ст. н.е.

Третє поселення досліджувалося на північній окраїні с.Мочола, на території сільської ферми. На ділянці 276 м², на глибині 0,7 м було досліджено багаточисленні стовпові ямки, велика споруда та вогнища. Споруда "Г" образної форми, площею 52,3 м², глибиною 0,9 м. В заповненні споруди знайдена значна кількість сіроглиняного посуду /миски, горщики, піфоси/ та декілька фрагментів ліпних горщиків. Є індивідуальних знахідок цінними являються бронзові підв'язні фібули двоцвентної конструкції, фрагменти двох залізних посудів та денарія імператора Адріана. На основі цих матеріалів споруда датується IV ст. н.е. і відноситься до старожитностей культури карпатських курганів.

На території виноградівського району, біля с.Оросієво відкрито ще одне поселення римського часу в ур.Голомбдомб. Тут розкопано 5 вогнищ прямокутної форми з середніми розмірами 1,0 x 0,9 x 0,4 м. Стінки вогнищ обпалені до червоного кольору. Їх заповнення складалося виключно з сажистого шапу і вугликів. Подібні вогнища прямокутної форми характерні для римського періоду і широко пере відомі на пам'ятках Закарпаття.

В минулому сезоні також продовжені розкопки городища біля с.Мала Копаня. На ділянках розкопу -ЛЛІ було вскрито житло /3/, будівля / 19 / та 16 господарських ям. В заповненні ями № 1 знайдено два черпака XIV-XII ст. ст. до н.е. Інші ями та споруди відносяться до середини I ст. до н.е. - I ст. н.е. В їх заповненні знайдені ліпна та гончарна кераміка давньоримського обрису /миски, горшки, вази, конічні чашки з ручкою/ а також ніж та скляна перлина.

КРАВЧЕНКО Н.М., ПЕТРАУСКЕНДЛ.В.

ДОСЛІДЖЕННЯ БАГАТОШАРОВОГО ПОСЕЛЕННЯ МАЛОПОЛОВОЦЬКЕ П.

Експедиція Київського державного педагогічного інституту Ім. М.Драгоманова проводились дослідження багатощарового поселення Малополовецьке П поблизу Малополовецьке Фастівського району Київської обл. Поселення площею приблизно 5 га знаходиться на західній окраїні села на лівому березі струмка Собот. Культурний шар зафіксовано на пологому схилі чорноземної рівнини, що виходить в долину струмка.

В східній частині поселення був розбитий розкоп площею понад 300 кв.м В ході робіт було досліджено культурний шар, потужністю 0,3-0,5 м, а також два об'єкти.

В східній частині розкопу на глибині 0,35-0,40 м від сучасної поверхні на площі 1 кв.м було виявлено скупчення перепалених уламків граніту великих розмірів. Перепалена земля, включення вугілля, перепалені уламки кісток тварин і фрагменти кружалної кераміки черняхівської культури дають підставу вважати, що вказаний об'єкт функціонував за часів існування черняхівської культури як вогнище. На відстані 1,5 м від нього була досліджена будівля білогрудівської культури, підпрямокутної форми, заглиблена на 1 м від сучасної поверхні, розмірами 4,50 x 3,15 м, орієнтована стінами по сторонам світу. На сходинах, що знаходилась біля західної стіни-

ки об'єкту на глибині 0,70 м зафіксовано розвал декількох ліпних великих посудин білогрудівської культури, перекритих шаром /3-7см/ обпаленої глини. З уламків реконструйовано 5 посудин: 3 миски /одна діаметром біля 50 см/, верхня частина горщика, горщик, прикрашений наліпним валиком з пальцевими вдавленнями. За складом кераміки і будівельними залишками можливо припустити, що це - невелике житло чи господарська споруда.

З культурного шару походять численні фрагменти ліпного білогрудівського та голчарного посуду черняхівської культури та доби Київської Русі, кістки тварин, перепалене каміння. Ліпні сосуди мають підлошену з внутрішнього і зовнішнього боку поверхню, деякі орнаментовані наліпними валиками з вдавленнями, пальцевими та нігтьовими зачіпами, прокресленими лініями у вигляді трикутників, а також косими лініями. Внаслідок руйнування культурного шару оранкою, кружальний посуд черняхівської та давньоруської культур менш численний, ніж знахідки білогрудівської культури.

Звертає на себе увагу індивідуальна знахідка - світлоглинний предмет /прясло?/ у вигляді шестиконечної зірки діаметром 7 см з отвором в центрі /діаметр отвору 0,5 см/ і прокресленнями по кожному промені трьома паралельними лініями. Аналогії вказаній знахідці можна знайти серед старожитностей епохи бронзи.

КРАСИЛЬНИКОВ К.И., ТРЕЛЬНОВА Л.В.
ДЗЕМАН Л.В.

ИССЛЕДОВАНИЕ ГРУНТОВОГО МОГИЛЬНИКА ПРАВОБЛАГ У С. НОВОДАЧНОЕ.

При строительстве водопровода местным жителем пос.Родаково Демкиным А.М. в траншеях были обнаружены остатки захоронений. Другие очевидцы также сообщали о неоднократном обнаружении ям с костями, попадались и горшки. По факту разрушения было проведено обследование, которое подтвердило разрушение площадки водопроводом и силами траншеями.

Могильник находился в 200 м на С, С-З от с.Новодачное, занимая от восточной пологой террасы левый берег р.Дуганки бассейна р.Сев. Донец.

Считывая масштабы разрушения террасы, мы в поисках могильника заметили три раскопа: раскоп I площадью 50 м² между силовыми ямами, где якобы обнаруживала захоронения; здесь был найден лишь

зуб человека. В 11 м восточной раскопа было зафиксировано и расчищено погребение. Раскоп II /основной/ площадью 730 м² находился на неразрушенной части террасы. Здесь расчищено 33 ямы хозяйственного типа и 14 захоронений в ямах /рис.31/. Здесь же были раскрыты и жертвенники. Раскоп III был выделен в связи с проверкой стен силовой траншеи, ближе других примыкающей к основному раскопу.

Методика исследования могильника предусматривала разбивку территории раскопа II на 52 кв. по 16 м² с оставлением двух стратиграфических бровок по линиям С-1 и В-3. Стороны квадратов ориентированы по сторонам света. Исследование проводилось вручную путем снятия гумусированного грунта по штыкам. После снятия двух штыков /0,45 - 0,50 м/ мы выходили на горизонт суглинистого материка, в котором фиксировались пятна ям. Материк начинался с глубины 0,5 м от современной поверхности. Расчистка пятен осуществлялась в строгом соответствии с их конфигурацией и системой заполнения.

Были раскрыты округлые ямы хозяйственного типа и продолговатые ямы с погребениями.

Основание ям первого типа находилось либо в горизонте предматерика, либо материка. Заполнение ям неодинаковое: у одних это серый гумусированный суглинок, у других - суглинок светлых оттенков, у третьих - чернозем.

Заполнение ям с погребениями также неодинаково. У одних оно темное, грунт рыхлый, у других, напротив, светлее, почва плотная. Позднее выяснилось, что в первом случае ямы - погребения были со вскрытием, во втором случае нарушений не замечено.

В процессе раскопок было зафиксировано 50 пятен, расчищено - 49, 16 из которых оказались погребениями, а 33 - ямами хозяйственного типа. По форме эти ямы можно разделить на 7 видов:

колокольные /10 ям/, цилиндрические /13/, из них 8 - глубокие /1 м и больше/, 5 - мелкие /до 0,6 м/. Их основания находились на уровне предматерика, верхней части материка. Выделим также ямы конусовидные /верх шире дна в 1,5-2 раза - 5 ям/, восьмерковидную, ямы квадратной формы /2/, < овальные.

Было расчищено 16 захоронений, выполненных в ямах прямоугольной формы с округлыми короткими сторонами, ориентированных по линии В-3 с сезонными отклонениями к С или Ю до 10-15°. Почти все ямы с захоронениями взрослых глубокие /до 1,7-1,9 м/; детские, напротив, неглубокие /0,5-0,8 м/, находились под горизонтом гумуса.

Ямы с взрослыми погребенными имели обычно усложненную конструкцию, обязательно с заплечиками вдоль длинных сторон, на заплечиках обнаружены остатки тонких /до 3 см/ тесанных плах. У ног или головы или и у ног и у головы одновременно были небольшие подбой.

Ямы с захоронениями детей имели простую овальную форму.

Труположения - вытянуты, на спине, ноги прямые, положение рук разное, но чаще всего кисти рук находились у таза или на костях таза, череп лицевой частью кверху.

Из 16 погребений 6 были с явными нарушениями анатомического порядка. В этих захоронениях инвентарь либо отсутствовал, либо был разбит или разрушен.

Инвентарь погребений состоял обычно из горшка или кувшина, или из горшка и кувшина одновременно. Круговая посуда соответствует счлотово-маяцкой культуре конца VII-начала X вв. Только два горшка были лепные. Найдены также небольшие бытовые ножи из черного металла, перстень из цветного металла, бубенцы, подвески /серьги/, бисерные бусы из стекла /пасты/, кремниевые кресала.

Погребения сопровождалась жертвенниками как внутри ям, так и снаружи, слеза от ям под камнями мергеля. Жертвенники состояли из конечностей, крупа, головы мелких домашних животных - овец, козы.

Инвентарь найден также и в некоторых ямах. Например, был обнаружен фрагмент амфоры VII-нач. X вв., крупные плиты растирально-абразивного назначения. Проблемная ситуация создалась в отношении трех керамических емкостей. Две из них были обнаружены в яме #10. Это котловидная лепная корчага и лошений сосуд, напоминающий по форме кувшин /рис. 31/. Третья емкость, фрагмент грубой лепной корчаги-котла /рис. 31/, была найдена в яме #15. Вся эта посуда стояла на дне ям. Среди известного болгарского керамического комплекса таким формам посуды аналогий мы найти не могли. Как нам кажется, по форме они стоят ближе всего к скифским литым котлам на подставках-поддонах или к прасеккерским керамическим котлам с внутренними ушками. Правда, никаких признаков узел у наших сосудов нет.

Проблему представляет также наличие на могильнике ям хозяйственного типа, т.к. никаких признаков поселения или культурного слоя нами не зафиксировано.

НЕТАЙЛОВСКИЙ МОГИЛЬНИК.

Летом 1992 г. отрядом Новостроечной экспедиции ларьковского университета были продолжены раскопки раннесредневекового могильника - хорошо известного Нетайловского могильника салтовской культуры. Он расположен на левом берегу реки Меверский Донец /ныне - Печаяжского водохранилища/, в Волчанском р-не ларьковской обл. /рис. 33/.

Было вскрыто 25 могил /№ 14-173/, в одной из которых /№ 154- "А", "Б"/ находилось 2 погребения. Все они грунтовые, ямные, глубиной от 1,0 до 3,7 м. Большинство могил с узким, длинным, прямоугольным в плане дном кверху расширились. При зачистке нижнего грунтового слоя, на материке их широкие пятки нередко имели овальную, в одной случае округлую форму. В нескольких могильных ямах на боковых стенках зафиксированы уступы /запечки/ или ступеньки, с противоположной стороны - подбой /рис. 34/. В засыпке, чаще ближе ко дну в большинстве погребений попадались деревянные угольки, иногда и мелкие фрагменты керамики.

Скелеты погребенных сохранились очень плохо. В двадцати могилах они вообще отсутствовали, в большинстве других найдены только их незначительные фрагменты: развал черепа, одна челюсть, а то лишь несколько зубов, обломки трубчатых костей рук и ног. Относительно хорошо /частично/ сохранились все костяки были найдены в двух могильных ямах. Погребенные укладывались вытянуто, на спине, нередко со связанными в районе коленей или голеностопов ног. Схематично - головой на восток, иногда с достаточными сильными отклонениями к северу или югу /азимут - от 40° до 120°. В нескольких могилах они были уложены в деревянные гробы-рамы, сделанные из тонких деревянных досок. Иногда зафиксированы состоящие из органики /трава? кожа/ подстилки, а также обложка или перекритие как гроба, так и тел захороненных тканью, войлоком, кожей.

Достаточно интересен и своеобразен обнаруженный далеко не во всех ямах погребальный инвентарь. Это главным образом глиняная посуда, орудия труда, оружие, конское снаряжение, украшения, поясные пряжки, монеты, органика.

Из посуды больше всего одноручных кувшинов со сливками. Первые найдены почти во всех погребениях. Они схожи, но пока не найден ни одной даже плитки, которая бы имела полностью одинаковую форму, разме-

ры, орнаментацию /рис.33/. Гораздо реже попадались маленькие кружки /рис.33,7/ и так называемые "кубышки" /рис.33,6/. Обнаружен один небольшой горшок /рис.33,3/. Глиняная посуда почти всегда становилась в гонгах погребенных. Не исключено, что найдены и осколки деревянных сосудов, представленные маленькими фрагментами устья с серебряными обкладками /рис.34,5/.

Орудия труда попадались очень редко. Это железные ножи, тесло-мотыга /рис.33,10/, сделанные из амфорного боя круглые пряслица.

Оружие и конское снаряжение встречается гораздо чаще. Изготовленные из железа, указанные вещи очень сильно пережавели, иногда уже распались. Это черешковые трехлопастные наконечники стрел, с пиковидным или листовидным острием наконечники копий /рис.33,II, I2/, боевой топор, удила, стремяна /рис.33,19,20/, пряжки. В одном погребении достаточно хорошо сохранилась конская уздечка, сделанная из украшенных серебряными бляшками тонких кожаных ремешков /рис.33,13-17/.

Больше всего погребальный инвентарь представлен украшениями. Это прежде всего остатки ожерелий, куда входили сделанные из стекла /пасты/, реже из камня /сердолик/, бронзы и кости бусы /рис.34,1-4/, малкий бисер, так называемые "разделители", бронзовые и серебряные пронизи, различные серебряные и бронзовые подвески /рис.34,12,13/. Найдены серебряные серьги /рис.34,2I/ и очень редкие так называемые "височки" подвески /рис.34,9-10/. Изредка попадались и другие серебряные подвески, которые носились отдельно /рис.34,16/. В одном погребении обнаружены два серебряных браслета /рис.34,17,18/, перстни /рис.34,7,8/, своеобразная "арбалетная" фибула /рис.34,6/, кобушка. В нескольких погребениях лежали маленькие бронзовые и серебряные бубенчики.

В погребении № 104-"Б" найдены четыре вообще очень редкие для салтовских памятников монеты: три переделанные уже для украшений-подвесок ранних /конец VII - начало VIII вв./ арабских дирхем и один византийский золотой солид Константина V Копронима.

Раскопки крупного по количеству могил Нетайловского могильника в течение многих лет будут продолжены и в дальнейшем.

КУТАЙЛОВ В.А., УЖЕНИЦЫ В.В.

О РАБОТАХ ЗАПАДНО-КРЫМСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ В 1952 ГОДУ.

1952 г. Западно-Крымская экспедиция Крымского филиала

ИА АН Украины продолжала исследования различных районов античного города Калос Лимена в г-те Черноморское Республики Крым.

На восточной окраине продолжали раскрывать оборонительную стену Прекрасной Гавани с одним из ворот, фланкируемых башней. Куртина шириной 1,45 - 1,65 м, возведенная в середине IV в. до н.э. обследована на протяжении 40 погонных метров. Изнутри к ней примыкали сырцово-каменные здания, погибшие в пожаре первой трети III в. до н.э. После упомянутых событий крепостная стена оказалась усиленной с помощью достройки дополнительного внешнего пандира шириной 0,75 - 0,80 м. Одновременно с этим споровые жилищно-хозяйственные комплексы, пристроенные к ее внутреннему фасаду были полностью сгнивалированы.

На территории раскопа в северо-западном углу памятника /приблизительный II/ исследовались остатки двух эллинистических зданий стандартной планировки, шириной 14,5 м. Они примыкали изнутри к северной оборонительной стене города. С юга эти строения ограничивала улица шириной 4,5 м, ведущая параллельно фортификационным сооружениям Калос Лимена. Описываемые дома также пострадали во время военных действий первой трети III в. до н.э., однако после незначительных перестроек продолжали функционировать до середины II в. до н.э. Их руины перекрыла скифская жилая застройка I в. до н.э. - I в. н.э.

На юго-западной окраине города, в нескольких метрах от действующего маяка в 1952 раскопаны остатки равноновременных фортификационных сооружений. Первоначально на исследуемом участке проходила важная оборонительная линия города, возведенная в середине третьей четверти IV в. до н.э. Куртина состояла из каменного цоколя шириной 1,10 - 1,20 м, поверх которого была установлена сырцовая кладка. С ее внутренней стороны удалось выявить следы пожара начала III в. до н.э. После этих катастрофических событий данная стена также оказалась усиленной дополнительным пандиром.

Скорее всего, в III в. до н.э. юго-западный угол Калос Лимена был превращен в небольшую сильно укрепленную цитадель. Ее юго-восточный угол и оказался раскрыт на территории описываемого раскопа. Его прикрывала мощная башня, размерами 10,50 x 2,70 м в основании, при ширине внешних стен 0,30 - 1,00 м. Обращенные наружу пандиры, сохранившиеся на высоту четырех - пяти рядов /до 1,75 м/ сложены из крупных прямоугольных квадратов, уложенных лопом и тычком. Внутренние фасады стен состоят из постелистых камней, среди которых очень часто попадаются фрагменты архитектурных деталей и

обломки надгробий со следами росписи красной, синей и черной краски. На двух из них сохранились остатки надписей. Пока прочитана лишь одна из них - надгробный памятник Героника сына Дамия, вторая плита со стихотворной эпитафией в несколько строк очень плохой сохранности и требует специального изучения.

Внутреннее пространство башни разделено "Г" - образно перегородками на три помещения - два квадратных, размерами 3,4 x 3,6 м и одно прямоугольное, площадью 28 м². В северо-восточной углу последнего зачищено каменное основание лестничного марша шириной 0,24 м. при высоте ступеней 0,15 м. Судя по мощному слою суглинки внутри помещений первого этажа этого фортификационное сооружение было сырцово-каменным. Его крыша перекрывалась черепицей херсонесского происхождения. Восточная стена цитадели, шириной 3,0 м сложена с северной кладкой этого оборонительного объекта вперевязь, что свидетельствует о одновременности их возведения. Во II в. до н.э. по всему периметру башни строится пирамидальный притавотаранный пояс, реконструируемая высота которого 1,60 - 1,0 м. Его рустование с лицевой стороны камнями скреплялись между собой пиронами типа "ласточкин хвост". Окончательно разрушение этого сооружения произошло в конце II в. до н.э., после диафантовых войн.

В I в. н.э. руины данной постройки были дополнительно обнесены панцирями из разнокалиберного камня, а сама превращена в мощный бастион, прикрывавший юго-восточный угол эллинистической цитадели, использованнейшей, вне всякого сомнения и в позднеримское время.

КУКУТУРА Д.І.

РОЗВІДКИ НА ВІВЧИНИ І ХМЕЛЬНИЧИНІ.

Вінницький та Хмельницький загони Рязувально-розвідувальної археологічної експедиції при Національному музеї історії України за домовлян з відділами охорони пам'яток Вінницького та Хмельницького обласних музеїв здійснили розвідки з метою складання карткою археологічних пам'яток. Були обстежені верхів'я р.Гнилоп'яті в Козятинському районі на Вінничині та ділянки в 100 м вздовж Дністровського водосховища на Кам'яноччині /Хмельницька обл./

В Козятинському районі на Вінничині було обстежено річково-гірський п'ять та II прип'ять. Під час розвідки було обстежено 74 пам'яток, 61 з них - вперше. В розвідках брали участь керівник

Дороської експедиції П.М.Покас, та її учасники: О.В. Стародуб, П.В.Султанов, А.В.Удлин. Серед відкритих пам'яток I п'ять мезоліту /Пляхове 7/, 3 трипільські знахідки /Комсомольське 1, Жежелів 6, Пустоха 3/. < поселення зарубінецької культури /Вовчинець 9, Пустоха 2/, поселення доби Київської Русі /Вовчинець 3/. Нами бралися на облік і середньовічні пам'ятки /ЛІ-ЛІІ ст./, таких знайдено 16. Серед них - козацьке городище біля с. Гуна, побудоване біля чорного шляху. Знайдена під низка пам'яток доби бронзи /43/, частину з них можна атрибуувати як пам'ятки культури багатоговалікової кераміки /Вовчинець 10, Жежелів 1, Мзанець 2, Пустоха 1/, східно-тишинецької культури /Вовчинець 14, Комсомольське 4, Мзанець 1, 5, Пустоха 1, 4/, білогрудівської культури /Жежелів 6, 7, Комсомольське 3, 5, Мзанець 3, 6, Пустоха 2/. Частина пам'яток може бути датована хіндом доби бронзи - початком залізного віку. Залізний вік репрезентований майже 40 пам'ятками. Крім пам'яток зарубінецької культури, тут знайдено 27 поселень черняхівської культури та пам'ятки початку залізного віку.

З обстеженому регіоні знайдено 26 пам'яток, де зібрано матеріал лише одного часу, та 34 пам'ятки, які мають знахідки двох чи більше культур /часів/. Знайдені також курганні групи біля сіл Глухівці і Пляхове та курган біля с.Катеринівка.

Оскільки багнота долини р.Гнилоп'яті та її прип'ять на значних ділянках перетворена на низки ставків, пам'ятки архіології подекуди руйнуються. Охоронні розкопки бажано провести на пам'ятках: Вовчинець 8, Комсомольське 3, 4, Мзанець 6.

Дністровське водосховище було утворено у 1964 році. З того часу регулярних обстежень стану пам'яток у прибережній зоні не проводилося. Ми обстежили ділянку, що межує з зоною затоплення, на відстані від Кам'яноччин-Подільського /вздовж лівого берега р.Смолча, далі - вздовж Дністра і його прип'ять/ до с.Рогізна. Тут зафіксовано з ретельною прив'язкою до місцевості 60 пам'яток, серед них 28 обстежено вперше. Відкрито 4 місця - змодовані верхнього палеоліту, ранньотрипільське поселення Лука Устинська 4, с.трипільських поселення біля с.Друга та поселення біля с.Рогізна /Романів яр/. < кургани біля с.Устя, давньоруські поселення біля сіл Станіславівка, Субіч, Цітківці, Шунівці, Друга. Знайдено багаточисленні поселення біля сіл Вовчі Панівці /ур.П'ятий кут, Усячівка/, Волки /Снопівка /ур. Дух/, Корбівці /ур. Мзан/, на східній околиці с.Устя. Обстежені як прибережні ділянки Дністра і

Знайдено: керамічні прясла, керамічне ткацьке грузило, залізний ніж, фрагменти туфових та гранітних жорен, чорна павтова намистина та бронзова підв'язана фібула з овального в перерезі прута, яка датується кінцем III - початком IV ст.ст.

ЛЕВАДА М.С., ШАНАЙДА С.І.

ОБСТУЖЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ ВІЛЯ ПОПІЛЬНІ.

Поселення, відкрите М.П.Кучаров у 1983 р., знаходиться в с.Ковтневе Попільнянського р-ну Житомирській обл. Воно розташоване на лівому березі р.Унави /Унава-Ірпінь-Дніпро/ майже зразу від моста через річку і далі вгору по течії на захід. Поселення складається з двох частин: східної, що займає першу надзапланувану терасу, використовувану під городи, та західної, що розміщується на підвищеному корінному березі Унави. Частини розділені невеликим але крутим ярком. Розміри: східна частина - близько 1,3 км, західна - 0,7 км, при ширині 70-100 м.

На поверхні пам'ятника зібрано цікавий і різноманітний підлошний матеріал /рис.36/. Привертає увагу велика кількість форми столового посуду: знайдено декілька фрагментів вінець від мисок закритого типу, уламки ваз, ручка від глека та частина горщика зі слідом ремонту. Весь столовий посуд чорно - або сіролощений. Кухонний посуд звичайний для черняхівських пам'ятників. На західній частині на невеликій ділянці зібрано чимало дрібних фрагментів великого піфоса. Серед ліпного посуду більшу частину складає кераміка вельбарського типу з "хрповатом" поверхнею. Ця навмисна шершавленість створена різними способами: посипка піском або дрівкою, вертикальні розчиси та руст.

Вузько датуючих предметів на поселенні не знайдено. Є уламок великої червоноглиняної амфори, яка, мабуть, відноситься до типу Далакеу /кінець IV - друга чверть VI ст./. Крім того, знайдено фрагмент античного посуду з бурої шпальної глини з домішками слюди. Він, очевидно, відносився до амфороподібного одноручного глека. Цей посуд датується другою половиною IV-V ст. Таким чином, поселення в с.Ковтневе можна датувати кінцем IV - початком V ст. Найбільш характерного ліпного посуду дозволяє вважати його генетично зв'язаним з пам'ятниками вельбарської культури. Поселення в Ковтневому, як і багато інших пам'ятників цього регіону /Дідівщина, Велика Ситишівка та ін./, відбивають процес міграції германських

приплив, так і високі береги в стометровій зоні від подорожовища. Цікаво, що знайдено досить багато поселень на високих терасах Дністра, зокрема поселень з культурним шаром доби бронзи, залізного віку, зокрема черняхівські пам'ятки. Зафіксована руйнація культурного шару водосховищем поселень Шутнівці, "Перший острів", Цайківці, "Перші дачі", Велика Слобідка, "ур.Плоти", верхньопалеолітичних поселень Лука-Зрублівецька, "ур.Дунайок", Лука-Мар'янівка і т.д. На каль, руйнація пам'яток здійснюється і під час міроприємств по укріпленню берегів водосховища. Глибокою плантажною оранкою значно пошкоджено культурний шар поселень біля с.Велика Слобідка в урочищах Вузька долина, Дубини, згорілий міст, Лука, Плити, Арешатки. Під час регулярної оранки нищиться культурний шар поселень Рогізна "Романів яр", Лука-Зрублівецька, ур.Тереньки, Шутнівці - "Пановецьке поле", верхні Панівці, ур.Мочар, Цайківці, біля водокачки.

ЛЕВАДА М.С., МАГОМЕДОВ Б.В.
ШАНАЙДА С.І.

РОЗКОПИ ЧЕРНЯХІВСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ У ВІННИЦІ В 1992 Р.

Черняхівським загonom Рятувально-розвідувальної археологічної експедиції Національного музею Історії України спільно з Інститутом археології АН України були продовжені розкопки поселення черняхівської культури Вишенька-І у Вінниці. Остаточні встановлені розміри трьох частин поселення - західної, центральної та східної, відповідно - 300 x 100 м, 200 x 150 м та 550 x 100 м. Роботи велись на західній частині розкопом площею 0,6 м. Досліджено одне житло, гончарний горн, господарча яма та три відкритих зовнішніх вогнища.

Житло являло собою споруду каркасної конструкції і мало квадратну форму розміром близько 6 x 6 м з вогнищем.

Гончарний горн зберігся сильно зруйнованим. Просторені стінки круглої камери з фрагментами міжкам'яної перегородки. Усті виходило з невелику переділку йому /рис.36/. Горн був заповнений битим посудом, з якого реставровано вісім форм /рис.36/.

В розкопі знайдено 600 фрагментів кераміки. З них 330 /36,47/ відносяться до скіфського часу. Черняхівська кераміка, без урахування горна, має такий склад: гончарна кухонна - 252 /41,84/, господарча столова - 78 /13,00/, ліпна - 54 /9,00%, імперіальна - 11 /1,83%. Найбільш характерною є кераміка "вельбарського" типу.

/готских/ племен з Південної Прибалтики в Середнє Подніпров'я.
 В даний час західна частина пам'ятника забудована селищем для переселенців з чорнобильської зони.

ЛЮБИЧЕВ М.В., МИХЕЕВ В.К.

РАСКОПКИ СЕЛИЩА НИЖНИЙ БИШКИН I.

Поселение Нижний Бишкин I находится на территории Змиевского района Ларьковской области. Оно расположено на мысе правого берега р.Северский Донец, высота которого над уровнем поймы достигает 40-50 м. Поверхность селища представляет собой распаханное поле.

Памятник был обнаружен в 1976 г. Средневековой экспедицией ларьковского университета /руководитель В.К.Михеев/. В 1980 г. экспедиция провела небольшие раскопочные работы, в результате которых был получен керамический материал черняховской, пеньковской салтовской и древнерусской культур. В 1981 г. отрядом этой же экспедиции /руководитель М.В.Любичев/ работы были продолжены в более широких масштабах. Культурный слой селища удалось вскрыть на площади 681 кв.м.

В ходе исследований прослежена следующая стратиграфия памятника: 0-0,15/0,20 м - пахотный слой, 0,15/0,20 м - 0,60/0,70 м - плотный чернозем, 0,60/0,70 - 0,90/1,0 м - сыпучая почва серого цвета, ниже - материковая глина. Культурный слой у края селища, обращенного в сторону реки, был слабо насыщен находками и достигал толщины 0,20-0,25 м. По мере удаления от края он увеличивался и его мощность достигала 0,50 м, резко возросло количество находок. На территории раскопа были обнаружены и исследованы жилища, надверный очаг и 26 ям различного назначения, относящиеся к I тыс. н.э., постройка ЛУП-ЛУШ вв. Жилище представляло собой полуземлянку подпрямоугольной формы /3,50x3,0x4,0x3,50 м/, углубленную в материк на 0,1-0,5 м /0,7-1,20 м от уровня современной поверхности /и ориентированную длинной осью по линии С-Ю. Вход с тремя ступенями вел в жилище с юго-восточной стороны. Юго-западную часть жилища занимала лежанка в виде уступа из материковой глины, являющегося продолжением верхней ступеньки входа. В восточной части жилища, на полу, располагалась очажная яма размерами 0,4x0,3 м /рис.37/. В заполнении жилища и на полу были обнаружены фрагменты стенок лепных горшков с большой примесью шмота в тесте, а также стенки амфор УП-ІІІ вв. На полу лежала точильная плитка /рис.37/.

Ямы 2, 5, 14 являлись ритуальными и явно служили культовым целям. Яма 2 имела глубину 1,30 м от уровня современной поверхности и сужающиеся ко дну стенки. В западной ее части, на уступе высотой 0,6 м от уровня дна лежал панцирь черепахи, второй панцирь находился в подбье у дна ямы. На дне, в восточной части ямы, располагались скелеты двух собак /рис.37,3/. У дна колоколовидной ямы 14 глубиной 1,9 м имелся подбой почти на половину ее окружности. В подбье находились кости панциря черепахи и скелет собаки. На уступе, в южной части ямы, лежал панцирь черепахи /рис.37,2/. На дне ямы был найден фрагмент бороздчатой стенки амфоры. В восточной части округлой в плане ямы 5 /глубина 1,9/ также был сделан подбой, где в анатомическом порядке располагались кости курицы с черепом собаки.

Из хозяйственных сооружений наибольший интерес представляют ямы 1, 4, 7, 10, 21. В яме найдено большое количество стенок амфор ІУ-УІ вв. В заполнении ямы 4 находились фрагменты стенок лепных сосудов, изделие из кости с шестью отверстиями /рис.37,9/, железный нож /рис.37,1/, деталь конокопной обрubi из железа /рис.37,4/, а также большое количество костей птиц, рыб, створки речных моллюсков и рыбы чешуя. В яме 7 была найдена нижняя часть амфоры с бороздчатой поверхностью, обломок жернова из кварцита /рис.37,16/, с хорошо заглаженной рабочей поверхностью и точильный брусок /рис.38, 8/. Все эти вещи носили на себе следы воздействия огня. В яме 10 вместе с фрагментами лепной керамики была обнаружена игла с частью пружины от бронзовой фибулы /рис.38,7/. В яме 21 наряду с фрагментами стенок лепных горшков находился фрагмент венчика черняховского гончарного сосуда с поверхностью темно-серого цвета /рис.37,9/, фрагмент венчика лепного горшка позднеархаического облика, украшенного насечками по краю /рис.37,20/. Здесь же была найдена нижняя часть лепного кубка /рис.37,11/ Из культурного флоры и комплексов селища происходит большое количество керамики, железных ножей или их фрагментов, прялка /рис.38,2,3,6/, конические, биконические, плоские /из стенок амфор/ пряслица /рис.38,10-13/ и абразивный инструмент /рис.38,5,14/. Керамика из культурного слоя селища представлена биконическими горшками с невыделанным венчиком /рис.37,8/, биконическими с коротким отогнутым венчиком /рис.37,7,17,18,19,21/, округлобочными горшками различных вариантов /рис.37,5,6,10,13,22/, мисками /рис.37,4/, кубками, дисками, дисками-сковородками /рис.37,23/.

Исследования селища Нижний Бишкин I показали, что оно является интересным бытовым многогоризонтным памятником населения Подонья I тыс. Поселение весьма перспективно для дальнейшего изучения и это позволит добыть новые сведения о жизни носителей черняховской, пеньковской, салтовской культур, их взаимодействия.

МАГОМЕДОВ Б.В., ЛЕВАДА М.С.

РОЗКОПКИ ЧЕРНЯХІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА В С.ПЕТРИКІВЦІ.

Могильник в с.Петриківці Хмельницького р-ну Вінницької області, який був відкритий Б.І.Лобасем, розташований західніше північної околиці села в урочищі Глинище на території ферми. Він займає високий лівий корінний берег безіменної притоки р.Самець /витока Сквида-Південний Буг/. За останні 15 років різними господарськими роботами було зруйновано не менше восьми поховань, знахідки з яких частково потрапили до різних музеїв, в тому числі римська гема до Московського діма. Відстань між крайніми зруйнованими похованнями дозволяє сказати, що могильник має значні розміри.

На кошти Вінницького музею нами були проведені невеликі розкопки /загальна площа <44 кв.м/. Досліджено сім поховань, з яких два безурнові трупоспалення, з п'ятиох трупопокладень одне було зруйновано авдвину і одне являло собою поховання відокремлених кісток. Могильні ями вдалось простежити в чотирьох трупопокладеннях, вони були орієнтовані меридіонально.

Могильник дав різноманітний речовий матеріал. Гончарний посуд звичайний для черняхівської культури: миски відкритого та закритого типів, столові та кухонні горщики, столовий дворучний глек, кубок. Ліпний посуд представлений двома посудинами з іксовидними ручками та однією русоюваною поверхнею типу "шаленурне". Ця керамика характерна для пам'ятників вельбарської культури. Крім того, знайдено гребені з оленячого рогу, бронзові прикраси, намисто, тощо. Датуваними предметами на могильнику є фібули, пряжки та гребені /рис.3з/. Дві бронзові і одна біловова під'язні фібули датуються другою половиною III - першою чвертю IV ст. Фрагментована фібула-монстр /мідна з білоном/ відноситься до середньої - кінця III ст. Фрагмент біловової фібули з високим приймачем III групи Альмгrena дає другу половину III - початок IV ст. Бронзова фібула з суцільним приймачем в цілому датується III ст. Бронзова пряжка-кільце може бути продатована згідно середньовісепейських

аналогів другою половиною III - початок IV ст. Бронзова язичкова пряжка датується більш широко - IV ст. Гребні представлені двома екземплярами з трапецеївидною спинкою: типи П/І та П/2. Вони існували починаючи з другої третини III ст. У шарі могильника знайдено підвіску з срібною римською монетою - антонініана Галієна /253-268 pp./

Таким чином існування могильника можна попередньо обмежити другою половиною III - початком IV ст.

МАКЕВІЙ Л.Г.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИКАРПАТСЬКОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ В 1992 Р.

Основні роботи проводились на основі бюджетних асигнувань у розмірі 40 тис. крб. У зв'язку з тим, що очікувані від Львівської обласної організації Українського товариства пам'яток Устопіу і культури кошти на розкопки не поступили, проведені лише розвідкові дослідження, включаючи закладку шурфів. На території Подністрров'я роботи велись сумісно з Екологічною експедицією "Дністер" товариства Лева.

Головна мета експедиції - планові обстеження печерних пам'яток, які в основному знаходяться в аварійному стані. Крім печерних комплексів, розвідкові роботи проводились і на суміжних з печерами територіями. Така методика сприяла вивченню взаємозв'язку носіїв цих двох основних сфер перебування давнього населення Прикарпаття.

Крім основних робіт, уточнено місцезнаходження, стратиграфічні та інші умови мезолітичної стоянки Бабинці III та печерного комплексу Ланівці III /обстеження М.П.Солохацького/. Опрацьовано матеріали студента ЛДУ Д.Р.Ледуха /Рудне У і УІ/ з робіт у 1991 р. а також знахідки, зібрані І.В.Слахом у 1939 р. в районі с. Старе Село.

На польових об'єктах проведені такі роботи:

1. Поселення Рудне У знаходиться в 0,3 км на північ від смт Рудне залізничного району м.Львова, в межах колишнього хут.Теробіжка. Пам'ятка зафіксована на лівому березі р.Зимна Вода, на суцільному підвищенні, площею 50x50 м і на рівні 2 м від урзу ріки, на затофованому болоті. Серед 100 знахідок - керамика з типовим внутрішнім орнаментом і крем'яні вироби доби ранньої бронзи, а також уламки посуду ранньозалізного часу /висоцька культура?/. Крім того, відзначаємо уламки кружального посуду доби пізнього середньовіччя

/XVI-XIII ст./, зуб тварини та деревина скам'яніла.

2. Пункт Рудне VI фіксується в межах так званого Старого Рудна, на вулиці Червоноармійській, на території садиби Я.Й.Бузана, біля залізниці, напроти церкви. Серед підйомного матеріалу - ніж крем'яний, видовжена пластинка та проколка енеолітичного часу. Окремої згадки потребує залізний ромбовидний наконечник стріли ранньосередньовічного часу. /XII ст./

3. Пункт Старе Село I знаходиться за 0,6 км на південь від с.Старе Село Пустомитівського р-ну Львівської обл., в уроч. Поле. Тут повнені зб.ри місцевого жителя І.В.Влаха 1933р., що датуються хендехьською культурою енеолітичного часу /вирогідно залишки поховального комплексу/, - уламки горщиків із залишками попелу та обгорілих кісток і уламок крем'яного ножа.

4. Поселення Старе Село II розташоване в 1 км на південь від села, в уроч.Черепинка. Тут зібрано у звітному році уламки посуду, а по словам І.В.Влаха, з цього місця у 1933 р. ним передано в Львівський національний музей кам'яну зернотерку. Комплекс віднесено до перших століть нашої ери.

Ряд пам'яток обстежено біля с.Одаїв Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.:

5. Поселення Одаїв I розташоване в 1 км на Пн-Зх від села, в уроч. Городище. Пункт знаходиться на правому березі Дністра, на плато, на полі, при підйомному матеріалі на площі 100 x200 м, при дорозі з села до пам'ятного хреста, одинокого дуба й карстових порожнин, на рівні 50-100 м від урізу ріки. Серед 253 знахідок-численний комплекс кам'яних виробів доби пізнього палеоліту. Крім того зафіксовано фрагменти посуду доби раннього заліза, а також прищліфованого крем'яного тесла доби енеоліту або ранньої бронзи.

6. Пункт Одаїв Ід знаходиться в 1 км на Пн-Зх від села, в уроч.Городище. Тут у гіпсовій печері Далчня з вертикальним входом у ближній галереї зафіксовані матеріали доби раннього заліза /кераміка, фауністичні рештки та крем'яні вироби/, а в дольній-трипільської культури /кераміка, фауна, кремень/.

7. Пункт Одаїв Ім розташований в 1 км на Пн-Зх від села, в уроч. Городище. Це так званий Грот Монаха на схилі Дністра, на рівні 50 м від урізу річки. На майданчику перед гротом закладено шурф Іх3 м. На глибині до 100 см зафіксовані уламки посуду XVI-XIII ст., а до 140 см - крем'яні предмети кінця пізнього палеоліту-мезоліту.

8. Поселення Одаїв VII знаходиться в 0,5 км на Пн-Зх від села, в

уроч. Могила, на рівні 100 м від урізу Дністра і площі - 50x100м. Серед знахідок 22 крем'яні вороби, в тому числі - нуклеус, скобель, різець і ніж, що віднесені до доби пізнього палеоліту. 9. Поселення Одаїв Уш розташоване в 2 км на захід від села, в уроч. Поле, в 30 км на захід від хати М.Ф.Кузьми, і площі 50x150 м. Серед 57 крем'яних виробів - нуклеуси, скобель бічний і ніж, що віднесені до доби пізнього палеоліту.

10. Поселення Одаїв XI розташоване в 1,5 км на Пн-Зх від села і за 0,5 км на північ від хут.Думка, в уроч.Думчина долина. Тут при вході у вузьку коридорну печеру та на відстані 50 м від входу, закладено 1 шурф Іх2 м. На глибині до 200 см від поверхні в шурфах зафіксовано 50 крем'яних виробів, окремі кістки й мушлі. Комплекс віднесений до доби пізнього палеоліту.

Відкрито й дві нові пам'ятки поблизу с.Долина цього ж району: 11. Поселення Долина II знаходиться в 0,5 км на південь від села, в уроч. Поле. Підйомий матеріал зібраний на площі 100x190 м, на рівні 110 м від урізу Дністра та 6 м від тальвегу балки, біля парстової воронки. Серед знахідок - 33 крем'яні вироби, в тому числі призматичні та пірамідальні нуклеуси, відщепи, пластинчаті сколи, відходи, а із знарядь - скребки, різці та ножі, що віднесені до кінця пізнього палеоліту, хоча не виключений і мезоліт.

12. Поселення Долина III розташоване в 1 км на Пд-Зх від села, в уроч. Донциця, на рівні 120 м від урізу Дністра, на схилі берега, на 15 м нижче плато, в гіпсовій печері. При шурфовці в центрі порожнини, на площі 1х2 м, на глибині 20-40 см зафіксовані матеріали середини ХХ століття, а до 170 см від поверхні - крем'яні вироби, в тому числі скребок підокруглий та відщепи. Матеріали віднесені до кінця палеоліту, хоча не виключений і мезолітичний час.

Відзначимо й роботи в Бордівському р-ні Тернопільської обл.: 13. Поселення Ланівці IV знаходиться в 0,4 км на захід від села, в уроч.Замчище, на лівому березі р.Нічлави, на рівні 60 м від її урізу. Тут на майданчику перед навісом і печерою закладено шурф Іх2м. На глибині від 25 до 65 см зафіксовані фрагменти трипільського посуду, а також крем'яні вироби, що можуть бути датовані мезолітичним часом.

14. Поселення Бабинці III розташоване в 1 км на північ від села, в уроч.Кругле Залісся, поблизу залишків замку, на рівні 15-20 м від урізу р.Нічлави, при площі підйомного матеріалу в 50-100 м. Серед знахідок близько 40 крем'яних виробів, що віднесені до групи мезолітичних пам'яток типу Лука II.

Таким чином, комплексні археологічні розвідки та обстеження, що носили переважно охоронно-рятівний характер, дали значний джерельний матеріал. Особливої уваги заслуговують знахідки в печерних комплексах, що віднесені до доби пізнього палеоліту, трипільської культури, раньозалізного часу та середини ХІ століття. Необхідні стаціонарні комплексні розкопки перш за все в скальних порожнинах і на площадках перед ними на пунктах в Одаві АІ, Ід, Ім і Долні ІШ.

МОЛОДЦОВ В.А.

ДОСЛІДЖЕННЯ В БОРОДНЯНСЬКОМУ РАЙОНІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

В 1974 р. археологічна експедиція Інституту археології України під керівництвом Л.Л.Залізняка провела розвідкові роботи в Бороднянському р-ні Київської області. Повторно місцезнаходження обстежені автором в 1992 р.

Під час розвідки знайдені пам'ятки доби бронзи. Біля с.Рудні Шибенська відкрито поселення середньодніпровської культури. Воно знаходиться в 0,5 км на південний схід від шосейного мосту через р.Здвиг на мисі борової тераси, що має висоту 3 м над рівнем річки. На поверхні зібрані фрагменти кераміки та крем'яні вироби. Зокрема, знайдені кубок та верхова частина амфори.

Кубок тонкостінний, підлискований, тісто з домішками піску та органіки. Орнаментований прокресленими лініями та круглим штапом. Композицію складають два яруси трикутників, утворюючих "пакет", розділених смуглою навкісних ліній у вигляді "ялинки" /рис. 40, 5/. Від амфори залишилися вінці з комірцем. Шийка прикрашена двома рядами квадратних наколів та прокресленими лініями /рис. 40, 3/. Знайдено фрагменти від посудини з ребром, яка орнаментована паркетними композиціями рядами наколів /рис. 41, 1-4/.

Крем'яний інвентар зміщує черешковий ніж на пластині, ретурані пластини та різноманітні знаряддя /рис. 41, 5-7/.

Поселення відноситься до третього, найпізнішого етапу культури. Про це свідчить форма та орнаментация кубка, який знаходить аналогії в пам'ятках Наддніпрянщини /Бурюкка, Емвиньк /Артемьк Ію77/. Цікавою знахідкою є амфора. Це четверта посудина такого типу, знайдена в Середньому Подніпров'ї, в той час, як для пам'яток ширшої культури західної України та теренів Європи амфора обов'язковим складником керамічного комплексу. Посудина з Рудні

Шибенської є крайньою північно-східною знахідкою амфори на Україні.

Біля Бороднянки, на двох піщаних мисах /пункти Ш та ІУ/, розташованих в 200 м на північ від залізничного моста через річку Здвиг, знайдені залишки поселень часу неоліту-бронзи. Тут зібрані фрагменти посуду середньодніпровської, багатоваликвої та східнотшинецької культур. Кераміка останньої представлена формами з комірцем на вінцях, шийки посудин прикрашені відбитками шнура, прокресленими лініями, наліпними валіками, що утворюють заштриховані трикутники /рис. 40, 1, 2, 4/. Поверхня посуду ангобована, підліщена, тісто з домішкою жорстви.

Знайдені пам'ятки доповнюють карту поселень ранньої та передньої бронзи Київського Полісся.

МОЦІ А.П., ГОЛУН І.А.
КОВАЛЕНКО В.П.

ДАВНЬОРУСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ БІЛЯ С.АВТУНИЧІ: ЧЕРГОВИЙ ЕТАП ДОСЛІДЖЕНЬ.

Уже шостий польовий сезон Поліським загonom Дніпровської Давньоруської експедиції досліджується поселення ІІ-ІІІ ст. поблизу с.Автуничі Городнянського р-ну на Чернігівщині. За цей час відкрито площу понад 1 га, досліджено 664 об'єкти житлового, ремісничого промислового, побутового призначення. В 1992 р. роботи велись в центральній частині пам'ятки на площі близько 4500 м², де визчено 54 будівлі, 25 ям, 26 канавок від огорож.

Аналіз планіграфії та хронології вивчених споруд дозволив виділити 5 будівельних періодів в розвитку поселення. В той час як протягом перших трьох /рубль Х-ХІ ст., ХІ ст., кінець ХІ-поч. ХІІ ст./ освоєння території для господарських потреб відбувається дещо хаотично, то стосовно ХІІ ст. прослідковано підкопідіб з розміщення садиб і споруд навколо промітні з кількох рукавів в центральній частині пам'ятки.

Серед досліджених збертає на себе увагу будівля № 317. За аналогіями її можна інтерпретувати як житло-майстерню гончара. Досліджена частково: 4,8 x 0,8-1,1 м. підпрямокутна з виступом біля Пд кута. її котлован мав уступаті стінки, сходинку в Пд частині, нерівне, ступінчасте дно, що заходить в материк до відмітки 1,07 м, з заглибленням біля Пд стінки. Біля споруди зафіксовано

з стовпові ями. Заповнення об'єкту налічує 13 шарів, прошарків та дінз, в т.ч. шари вугілля та сажі, обпаленої глини. Із заповнення котловану походила шиферне прислице з насічками, дужка відра, дверне клямка, клинок ножа, уламок точильного бруски, фрагменти пастової намістини і скляного браслета, злиток кольорового металу, кістки тварин, керамічний шлак, шматки необробленого пірофіліту, зліпок з гончарної маси. Керамічний комплекс /близько «тис./ представлений цілим горщиком та розвалами, кришкою, уламом ручки, фрагментами посуду різних типів. Датується XII ст., зустрічаються горщики, характерні для польсько-руського порубіжжя, Західного Подубля, Мазовії XI-XII ст.

З гончарним циклом пов'язана і буд.№ 330 /досліджена частково на довжину 4,4-5,6 м, ширину 1,6-2,4 м при глибині 0,8-0,9 м/ Підпрямокутна, орієнтована стінами по сторонам світу, з материковою перемичкою в дні та залишками вогнища. знахідки /понад 1,2 тис./ репрезентовані залізним виробом, уламками керамічного посуду та ін. Датується XI-XII ст.

Нараду з уже відомими будівлями гончарного циклу /глинища, глиняники, майстерні, горни, ями для виходів виробництва/ в 1992р. було досліджено ще кілька кар'єрів, як пробних, пошукових /№ 306, 312, 313/, так і таких, що експлуатувались тривалий час /№ 305 і 310 - I етап, 322, 327, 340/. Розміри найбільшого - понад 13,5 х 6,7 м, глибина дослідженої частини - 1-1,24 м.

Досліджено також 2 гончарних горни. Цікаво, що горн 7 конструктивно тотожний горнам 1,2 /1988/ Двоюрисний, видовжений, споруджений з застосуванням дерев'яних кілків, мав розсікач вздовж топочної камери. З нього крім уламків кераміки походив спеціальний інструмент для профілювання та нанесення орнаменту. Горн 6 мав інші конструктивні особливості. Циліндричний, діаметром біля 2 м, вщуплений на 0,84 м в материк. Скеліпіння не збереглося. Досліджено топочну камеру та значну частину обпалувальної, зафіксовано сліди ремонту. Устя виходило в кар'єр, що після припинення експлуатації за прямим призначенням і часткової засипи використовувався як передгорнова яма. В заповненні цього горну зафіксовано уламки посуду, інші керамічні вироби, аналогії котрим невідомі.

Об'єкти лісотехнічного промислу представлені ямами для вигонки дьогтя круглої форми, діаметром від 0,4 до 1,56-2,6 м, глибиною 0,6-1,36 м. Разом з дослідженими раніше смолокурнями і дигтярнями їх число нараховує 36.

Серед споруд іншого призначення - суніцяття, влаштована в

відпрацьованому кар'єрі /буд.305/ зі стовповими ямами по периметру та слідами вогнища на черговому етапі заповнення, господарські /№ 168, 191-194, 208, буд.322/ та побутові ями, навіси, повітки наземні споруди каркасно-стовпкової конструкції /№ 318, 322, 327, 342-353/, інші категорії об'єктів.

Інвентарний опис нараховує близько 3,5 тис. одиниць. Це цілі форми уламки горщиків, глечиків, мисок, амфорок, малих і мініаторних посудин спеціального призначення. До індивідуальних знахідок відноситься знаряддя праці й інструменти /гончарний ніж долото, серп, струї?/, шило/, побутові речі: голка, ножі /13/ та бруски для їх загострення /10/, ключі /2/, прислиця /11/ та ін., елементи озброєння та спорядження коня: накінецьники стріл /2/, вудила /2/, збруйні кільця та деталь пут, прикраси і деталі костюму: бронзова застібка, скроневе кільце, підвіски, намістини /13/ та браслети /20/ й перстні зі скла, пасти, металу. Культові речі з поселення - це глиняне яйце, ложечка для причастя, перламутровий натільний хрестик. Уламки плінфи, що знайдені на поселенні, - місцевого виробництва. Звертають на себе увагу вироби, що походять з Візантії, Кавказу, Середньої Азії, Сирії. Серед них - пущотіла жіноча фігурка /кришка флакону?/, скляні вироби та ін. /рис.92/.

Крім розкопок поселення велось вивчення його округи. Відкрито дві пізньосередньовічні пам'ятки, в т.ч. зі слідами гончарного виробництва, що говорить про сталість традицій ремісничої спеціалізації в регіоні, курганний могильник давньоруського часу.

На базі експедиції проведено польовий історико-краєзнавчий семінар "Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі", в якому взяли участь науковці України, Росії, Білорусі, викладачі історії шкіл області.

В результаті широкомасштабних досліджень отримано нові цікаві дані для розуміння давньоруського села, як складного соціально-економічного організму.

МОЦЬ О.П., КОЗЮБА В.К.
ШЕВЦОВА Л.В.

ДОСЛІДЖЕННЯ БАГАТОШАРОВОГО ПОСЕЛЕННЯ БІЛЯ
С.СОБІЇВСЬКА ВОСНАГІЛКА.

Восени 1992 р. було розпочато дослідження багатощарового поселення біля с.Собіївська Воснагілка Києво-Салтово-Київського р-ну

Київської обл. у зв'язку з відведенням цієї площі під будівництво очисних споруд. Поселення займає першу надпоймону терасу правого берега р. Нивки й тягнеться вздовж неї приблизно на 300 м. З північного заходу до поселення прилягає ставок та південна околиця села, з південного сходу поселення перекрито насипом Київської окружної дороги / р-н вул. Зодчих /.

За два місяці досліджень було розрито площу біля 1300 м², на якій зафіксовано 61 об'єкт-будівлі та лми різноманітних форм та розмірів, переважно господарського призначення. Хронологічно матеріали одержані на поселенні розподіляються на три основні групи: раньозалізного віку, XIII-XIV ст., та XV-XVI ст. Не виключено, що невелику кількість кераміки можна віднести ще до двох епох - бронзової та зарубінецької. До ще більш раннього періоду відносяться кремневі відщипи зі слабкою патиною, які в невеликій кількості знайдено на цьому пам'ятнику.

До скіфського часу /підгірцівська культура/ відноситься характерний ліпний посуд з інколи заглаженою поверхнею, мініатюрні горщики з короткою шийкою й відігнутими назовні округлими чи горизонтально зрізаними вінцями, посудини, що мають з внутрішнього боку вінця ненаскрізні проколи, які на зовнішньому боці утворюють випуклості або великий розчленований задирами валик. До цього часу можна віднести об'єкти № 15, 18, 19 - світло-сірий колір заповнення яких відрізнявся від інших. На дні об'єкту 19 знайдено розвал грубого ліпного горщика. Діаметр його дна 6,5 см, висота зберігшоїся частини 11 см. Горщик мав дрібні розчеси як з зовнішньої, так і з внутрішньої сторони. У матеріку біля об'єкту 57 виявлено фрагменти верхньої частини ліпного горщика тельпановидної форми великих розмірів /діаметр вінця 5 см/. Зовнішня поверхня чорного кольору, заглажена. Вінце під прямим кутом /майже горизонтально/ відігнуте назовні, висота до ребра - 29 см. Датується цей горщик раньозалізним віком.

Всі інші зафіксовані об'єкти відносяться до XIII-XIV ст. Серед них дзвоноподібна зернова яма /об. 13/, відкриті вогнища /об. 7, 28, 29/, яма для збереження припасів /об. 8/, в заповненні якої знайдено 4 розвали горщиків /один був заповнений кістками тварин/, фрагмент накривки /за формою аналогічна давньоруським/, цях, шиферне округлобоке прислице, цеглини. Зібрана колекція матеріалу із заповнення об'єктів і розораного культурного шару /товщиною до 0,4 м/ включає керамічний матеріал, вироби з заліза, каменю, фрагменти цегли /11 ст./, кістки тварин.

Кераміка представлена, в більшості, кухонним посудом. Крім вінець, стінок /серед яких є з одно- чи двохсторонньою поливою/, денць /одне з кільцевидним клеймом/, ручок посудин знайдено уламки амфорного посуду. Велика кількість вінець різних типів - грибовидні, качкоголові, манжетоподібні - дозволяє розробити досить детальну типологічну таблицю вінець кераміки XIII-XIV ст. Із залізних виробів /всього біля 40 предметів/ можна відмітити черешковий накінечник стріли /об. 10/, трубочатий замок /об. 10/, пряжку /розкол 3-Б/, черешкові ножі /об. 3, 10, 12, 20/, збруйні кільця різних розмірів /об. 4, 20/, цяхи, ключ /об. 2/, залізну оковку /об. 4/, вироби з каменю представлені шиферним прислицем, точильними брусками /виготовлені із шиферу, пісковика та ін./, шматком шиферної плити з фігурним пазом. Заповнення об'єкту 12 включало велику

кількість необробленого шиферу. Інтерес становлять фрагменти цеглин, які не схожі ні на давньоруську плінфу, ні на "литовку". Їх товщина коливається в межах від 1,5-3 см до 3-5,4 см. В одному випадку зафіксована і ширина цеглини - 2,8 см /при товщині 3 см/.

Об'єкти з матеріалами XV-XVI ст. на розкопаній площі не виявлено, вони розташовані на північний захід від розкопу 1924 р. /їх плями зафіксовано при знятті дернового шару на площі, яка буде досліджуватись в 1993 р./ Тут знайдена характерна для цього часу кераміка-сіроглиняна з пролощеними різновидами орнаменту та білоглиняна з намальованим червоною або коричневою фарбою орнаментом. Траплялись також фрагменти скляного з характерною патиною посуду.

Поселення в цій місцевості, з писемних джерел, відоме з XVI ст., коли згадується "селище Бордовское". Не виключено, що ця ж сама назва могло мати й поселення середини XIII-XIV ст. ст. Можливо навіть, що така назва походить ще з великокнязівських часів, коли тут також розміщувалось поселення, сліди якого зафіксовані на лівому березі р. Нивки напроти дослідженої у 1924 території.

Нові дослідження поселення біля села Софійської Бордигівки дозволять уточнити розміри й площу цього пам'ятника, характер його заселення, а також хронологічні рамки існування.

НАЗАРОВ В.В.

РАСКОПКИ НА БЕРЕГАХ В 1991-1992 ГОДАХ.

Исследования античного поселения на о. Березань, возобновленные Институтом археологии АН Украины, после четырехлетнего пере-

рыва в 1989 г., к настоящему времени дали определенные результаты.

В ходе раскопок в 1991 г. завершился трехлетний цикл исследования остатков здания первых веков н.э. — последнего периода жизни античного поселения на Березани /рис.43/. Постройка прямоугольная в плане, размерами 11,25 x 8,00 м. ориентирована по оси СВ-ЮЗ. В ходе раскопок (раскрыты остатки южной, западной и восточной стен здания). Северная стена /или ее остатки/ не выявлена. Это, а также характер обработки торца западной стены, наводит на мысль об отсутствии северной стены, или же, что более вероятно, на то, что она была деревянной. В центре постройки вдоль ее продольной оси выявлено два больших бутовых камня, служивших, по всей вероятности, базами для столбов, поддерживавших двускатную кровлю. В юго-западном углу здания открыты остатки очага, сложенного из камня.

На основании сопровождающего материала /обломки керамических и стеклянных сосудов, бронзовая монета-тетрадрасмий с профилем Септимия Севера/, постройка убедительно датируется III в.н.э. Относительно небольшое количество сопровождающего материала, а также характер планировки здания свидетельствует в пользу не жилого, а общественного назначения описанной постройки. Наличие очага исключает хозяйственное назначение. Ничего более определенного сказать пока нельзя, возможно, в ходе раскопок прилегающей территории будут получены дополнительные данные.

В целом исследование "римских" слоев Березани представляет значительный интерес, поскольку это один из наиболее "темных" периодов истории поселения. Долгое время считалось, что впервые века н.э. поселение как таковое не существовало. Позднее, по мере накопления материала, положение это было пересмотрено, однако и сейчас наши знания о заключительном периоде истории Березанского поселения более чем фрагментарны. К слову сказать, столь значительное по размерам каменное строение "римского времени" здесь обнаружено впервые, если не считать остатков здания, исследование которого было начато в 70-е годы В.В.Лавриным. Раскопки этого объекта в связи со смертью В.В.Лаврина были прерваны и предварительная датировка нуждается в подтверждении.

Следует отметить также то обстоятельство, что расположено оно на юго-западной окраине поселения, достаточно далеко от места традиционной локализации поселения первых веков н.э. /северная часть острова/. Это позволяет предположить, что размеры поселения первых веков н.э. не уменьшились по сравнению с предыдущим периодом. Последний представлен комплексом IV в. до н.э., вероятно

погребом, выявленным к югу от вышеописанного здания в 1930г. В 1991 г. его раскопки были завершены.

Непосредственно под кладками постройки первых веков н.э. выявлены строительные остатки и слой V в. до н.э. Из числа находок здесь, помимо традиционного набора керамики, монет — "стрелок" и "дальфинчиков", бронзовых наконечников стрел, следует отметить фрагменты терракотовых статуэток, миниатюрный светлоглиняный светильник и железный наконечник колья. Особый интерес представляет графитовый обломок стенки чернофигурного килика с неизвестным здесь ранее именем Истияк /рис.43, 2/.

В южной части раскопа культурный слой сняли до материка. Обращает на себя внимание то обстоятельство, что даже на уровне стерильного предматерикового грунта здесь встречаются материалы V в. до н.э., хотя в целом архаический материал достаточно многочисленный.

С 1991 года приступили к продолжению исследований на раскопе "Основной", где в 60-70-е годы проводил раскопки В.В.Лаврин. К северу от раскопа была заложена прирезка площадью 75 м². В ходе исследований были открыты строительные остатки конца VI — на. V вв. до н.э. и грунтовое углубление первых веков н.э. Присутствие в числе находок фрагментов терракотовых статуэток и, что особенно интересно, обломка мраморной статуи /ступня правой ноги на подставке-плинте/ рис.43/, позволили М.Г.Виноградову /непосредственно руководившему работами на этом участке/ предположить наличие в данном районе поселения священного участка — теменоса.

Разведочные раскопки производились также в южной части острова на территории форта АУШ-А1А вв. От него сохранился земляной вал с рavelином, отгораживавший южную конечность от остальной территории острова. Здесь было заложено три шурфа, в одном из которых выявлены фрагменты каменных кладок, синхронных укреплению. Сопровождающий материал, крайне немногочисленный, представлен обломками черепицы /т.н. "татарский тип"/, курительных трубок, поливных сосудов. Встречаются единичные обломки античной керамики — фрагменты амфор и конийских киликов. Мощность культурного слоя АУШ-А1А вв. незначительна и, судя по предварительным данным, залегает он плитчатыми, не образуя сплошного пласта.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СВЯТИЛИЩА У ПЕРЕВАЛА ГУРАУФСКОЕ СЕДЛО в 1982 ГОДУ.

В августе 1982 года археологическая экспедиция Итинского государственного объединенного историко-литературного музея продолжала исследования окраины святилища у перевала Гурауфское Седло Главной Гряды Крыма. Раскопки проводились на средства Управления культуры Совета Министров Республики Крым со с по 10 августа. На подготовительном этапе исследований финансовую поддержку оказало также Илкое государственное редакционно-издательское предприятие "Находка-У" /г.Москва/.

Возле западной границы памятника на площади 1,0 кв.м исследовался зольник /темный слой с золой и пережженными костями толщиной от 5 до 10 см/, входивший в структуру ритуального комплекса конца I в. до н.э. - первых веков н.э., предназначенного для совершения обрядов, сожжения. На периферии памятника зольник менее насыщен золой, содержит примесь глины и в южной части раскопа /кв. I.25/ сходит на нет. На локальном участке площадью около 10 кв.м /кв. I.0 Ж/ в зольнике выделяется плотное скопление пережженных костей и зола с содержащимся в нем комплексом votивных вещей: двух железных ножей, осколков, бронзового массивного фигурного изделия, крупной глазчатой бусины и др. Прослежено скопление крупных фрагментов розовоглиняной ангобированной амфоры с двустовальными ручками и красноглиняного кувшина на кольцевом поддоне. Рядом лежало перевернутое вверх дном колхидской амфоры с массивной ножкой, найдены фрагменты амфор со следами пребывания в огне, различные металлические изделия, среди которых выделяется наконечник дротика, обнаружены фрагменты стеклянных сосудов, в том числе нижняя часть стакана из темно-сиреневого стекла. В слое зольника встречается мелкий известняк, получивший окраску от воздействия огня.

В северной части раскопа /кв. I.0Ж/ под зольником местами прослеживается слой светлой глины с непережженными костями, не содержащий иных находок, с залегающими на его поверхности несколькими разрозненными камнями. В северо-восточной части квадрата I.0Ж зольник не прослежен. Здесь, в начале раскопа понижается залегающий отмученный гумус с примесью золы, связанной с расположенными выше участком.

Вдоль западного края раскопа на скале распространен темный слой с золой и костями, в котором обнаружен наконечник копья с

широкой втулкой и квадратным в сечении пером. К юго-западу от границ распространения зольника в южной части раскопа /кв. I.25/ на поверхности скалы залегают тонкий гумусированный слой с редкими костями, содержащий немногочисленные античные и средневековые находки: ритуальный железный нож, бронзовую пуговицу-бубенчик, фрагменты стеклянных и керамических сосудов. В юго-западном углу раскопа культурный слой отсутствует.

После завершения раскопок западный участок был присыпан грунтом из отвалов. В 1993 году планируется продолжить его исследование, предстоит также провести исследования на южной и восточной окраинах святилища, а затем обследовать окрестности памятника.

ОЛЕНКОВСКИЙ М.П.

ДОСЛІДЖЕННЯ У ПІВНІЧНОМУ ПРИСИВАШІ.

Охоронно-рятувальна археологічна експедиція Відділу охорони пам'яток при Херсонському облуправлінні культури проводила охоронні розкопки пізньопалеолітичної стоянки Вознесенка IV та розвідки у Північному Присиваші, у межах Генічеського та Новоград-Волинського р-нів Херсонської обл.

Розкопки Вознесенки IV були продовженням робіт 1990-1991 рр. Досліджувалась частина стоянки, що руйнується береговою абразією Сивашу. Пам'ятка з чіткою планіграфією. Матеріал нечисленний але виразний, датує стоянку ранньою порогом пізнього палеоліту. У плані культурної приналежності вона суцього індивідуальна.

Розвідки проводились у двох зонах Присиваша - на Чонгарському півострові та на острові Чурок. На Чонгарському півострові вперше обстежувалася узбережжя. На ділянці завдовжки біля 24 км відкрито залишки неолітичної стоянки Поповка IV, з пункти поодиноких знахідок пізнього палеоліту /Поповка III/ та мезоліту /Нова Праця III/ а також з стоянки катакомбної культури доби бронзи.

На стоянці Поповка IV археологічний матеріал зібрано на підняній долі /висотою 0,3-0,4 м над рівнем Сивашу/, що нахилена під кутом до корінного берега висотою 4-5 м. Зібрано 20 крем'яних виробів доби неоліту II, можливо, доби ранньої бронзи, та біля двох десятків уламків стінок лінійного посуду доби пізньої бронзи II гончарного доби середньовіччя. Колекція крем'яних виробів /рис. 44/ складається з нуклеусу, 13 виробів з вторинною обробкою /скребки, різці, дротко - відне знаряддя, стамеска, 2 уламки вістрів стріл, 4 пластини з ретушо, 11 відщепів з ретушо/, 5 уламків пластинок, 19 відше-

пта, осколки. Археологічний матеріал стійбищ каткомбної культури складається з типової кераміки та нечисленних крем'яних виробів.

На острові Чурок, у його північній частині, обстежено біля 12 км берегу. Відкрито 4 пункти з окремими знахідками кам'яного віку та величезні двок стійбищ пізнього енеоліту - ранньої бронзи. Серед знахідок досить невизначна кераміка та крем'яні вироби /у т.ч. сокировидне знаряддя, уламок вістря стріли, відщепи з ретушо/.

ОЛІЙНИК В.І.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВДЕННО-ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ.

Літку і восени 1992 року Південно-Тернопільська археологічна експедиція Заліщицького відділу Тернопільського краєзнавчого музею провела дослідження стародавніх поселень в заліщицькому р-ні.

В липні експедиція продовжила розкопки на полі Городище поблизу села Личачники, які проводила тут у 1990-1991 роках.

Під час розкопок на площі у 96 кв. м у опідзоленому чорноземі знайдено фрагменти кухонних і столових посудин, вироби з крем'яю і кістки. Виявлено багато кісток тварин і кам'яних гальок.

Уламки посудин виготовлені з глини із значними домішками товченого кременю або кварцу. Багато фрагментів горщиків прикрашені нижче в'янець горизонтально відтянутим ребристим валиком та горизонтальним рядом наскрізних дірок або округлих ямок. Значна кількість уламків посудин орнаментована скісно закресленими трикутниками і низкою косих борозенок. Знайдені петельчасті ручки від ваз. Деякі фрагменти кераміки чорнолощеної.

Виявлено крем'яні знаряддя: 4 округлі розтирачі, 4 скребки, ніж і пластинку з слідами сколів на поверхні.

Викопано кістяні речі: 6 проколок, шило, гостроконечник, 4 лопатка, цілу мотилу і 4 уламки мотил, 4 позлії і ріг з слідами обробки поверхні.

В північній частині розкопу виявлено напівземлянкове житло прямокутної в плані форми із заокругленими кутами, орієнтоване з півдня на північ, розміром 8,95 x 3,76 + 3,96 м, глибиною 0,52 - 0,58 м від рівня материка. Стінки житла вертикальні, трохи зужені до низу, долівка рівна. Вхід у житло зберігся у вигляді незначного напівовального заглиблення 0,68 x 2,10 м в південному куті. На відстані 2,40 м від входу в напівземлянку знаходився розвал печища розміром 2,20 м в діаметрі з уламків валуна і гальки з

слідами сажі. Біля вогнища лежав фрагмент мотики з рогу оленя, уламки глиняних посудин. Неподалік північної стінки житла знайдено 2 кістяні проколки. Інвентар напівземлянки датується культурою Ноа.

Найбільше знахідок в розкопі виявлено на глибині 60 см від рівня горизонту. Культурний шар простежений до глибини 80 см.

Матеріали з розкопу належать переважно до комарівської і Ноа культур. Незначна кількість знахідок датується культурою Гава-Голігради.

Експедиція здійснила пошукові роботи в селах Блищанка, Зозулинці і Дунів.

Під час розвідок селища трипільської культури відкрито в Блищанці /ур. "Коло Адамка"/, Зозулинцях /ур. "Коло шанців"/.

В Зозулинцях знайдено бронзовий однушний кельт з рівним потовченим краєм втулки культури Гава-Голігради.

В Дуневі на городах України в.М. і Прохарчука І.В. виявлено 2 бронзові хрести - енкалпіони частів древньої Русі. Ці знахідки разом з уламками горщиків свідчать на існування в даних пунктах поселень княжої доби.

В Дуневі /город України в.М./ знайдено також фрагменти кераміки Гава-Голігради і черняхівської культур.

ШАРШІНА Е.А.

КЕРАМИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС В УРОЧИЩЕ ЧАБАН-ТАШ /ЮГО-ЗАПАДНЫЙ СКЛОН Г.ИЛЬЯНС-КАЯ/.

Единый комплекс со средневековым поселением /см. статью Запкина А.Б. в настоящем сборнике/ составляли пять керамических печей, расположенных на холме к юго-западу от источника. Предварительно на участке была проведена геомагнитная разведка доцентом кафедры Санкт-Петербургского горного института Глазуновым В.В., зафиксировавшим пять четких аномалий; две из которых приходились на печи, открытые в 1966 г., три определили границы новых объектов. Таким образом, керамический комплекс состоял из пяти печей, четыре из которых были исследованы.

По конструкции три печи представляли собой тип довольно хорошо известный в Поволжье, отличающийся друг от друга только размерами. Печь № 1 - 2,5 м x 1,5 м, печь № 2 - 2,3 м x 1,5 м, печь № 3 - 2,7 x 1,6 м. /рис.4б/. В плане печи имели форму прямоугольника с закругленными углами и представляли глинобитную конструкцию,

вырезанную в материю до уровня пола обжигательной камеры. Сохранилась только топочная камера, состоявшая из массивной центральной перегородки и двух продольных каналов, охватывавших всю ширину топочной камеры, не оставив места для поперечных каналов. Печь № 3 сложена из сырцового кирпича, а печи № 1 и 2 - из бракованной черепицы.

Более сложную конструкцию имеет печь № 4, по сохранности являющаяся лучшей из раскопанных до настоящего времени в Крыму.

Печь квадратная в плане, размером 3,25 x 3,25 м, сложена из сырцового кирпича. Топочная камера состояла из продольного канала в поперечных перегородках арочками и пяти поперечных каналов шириной 0,3 м и высотой 0,3 - 0,5 м. Пол топочной камеры постепенно поднимался в направлении от продольного канала к боковым стенкам печи. Поперечные каналы были перекрыты плоскими камнями, образуя прямоугольные продухи, внешняя поверхность которых была выравнена глиняной обмазкой. Все перечисленное составляло под обжигательной камерой, размером 2,7 x 2,6 м /рис. 46/. Судя по закруглению северо-восточной стены, в то время, как юго-восточная стена строго вертикальна, свод печи был коробовый. Восточный угол обжигательной камеры, сохранявшейся на высоту до 1,1 м позволяет судить о системе кладки - сырцовые кирпичи уложены боковой гранью наружу так, что толщина стены определялась шириной кирпича, размер которых колебался в основном в пределах двух: 0,25 - 0,34 x 0,16 x 0,14 м и 0,14 - 0,16 x 0,16 x 0,12 м.

Особого интереса заслуживает наличие специального вырезанного в форме равноконечного креста пазла в кирпиче юго-восточной стены. В паз помещена глиняная вставка с отпечатком металлического креста /рис. 47/. Очевидно, в данном случае мы имеем дело с обрядом освящения печи. Прямых аналогий данному явлению в Таврике мы не имеем, возможно, из-за плохой сохранности верхних камер печей.

Основной продукцией открытых печей была черепица-керамида. Никаких данных о производстве других видов керамики здесь не обнаружено.

Гончарное производство в Таврике было достаточно хорошо налажено. В настоящее время известно несколько десятков пунктов, где имелись гончарные печи. Так в северо-западном районе известны средневековые печи в Лерсонесе, Балаклаве, Батилимане, Ласпи, на южном берегу - на мысе Сарыч, в Мисхоре, близ Илты /Левандия, Килариснос, в урочище Судак, близ Никиты, в Шарените, Алуште, в восточном Крыму - ур. Чабан-Таш, в Канакской балке, в Старом Крыму

в Судак, в центральном р-не - в сс. Трудюлюбовке, Голубинка, близ Баклы и т.д., т.е. почти везде где были благоприятные условия - выходы глины и вода. Чаще всего печи располагались группами 3 - 5 печей, иногда их число достигало 15. Основную продукцию перечисленных печей составляли амфоры.

Гончарных печей, специализировавшихся по изготовлению строительной керамики, значительно меньше. Это печи в Лерсонесе, Батилимане и близ с. Трудюлюбовка ок. Бахчисарая. По конструкции печь № 4 ближе всего к печам Мисхора, Батилимана, Лерсонеса, а печь близ с. Трудюлюбовка устроена по типу наших печей №№ 1-3. Аналогичны печи № 4 конструкции известны за пределами Таврики - в Болгарии, близ Мадара, в Румынии в Гарване. Датировка подобных конструкций довольно широка от III-IV вв. до XVI. Так как техническая традиция не прерывалась, то принцип устройства печи вряд ли может служить хронологическим признаком. Более надежно, нам кажется при датировке опираться на продукцию изготовления и отдельные особенности печей.

Продукцию печей № 4 составляла крупная керамида /42 см x 32 см/ прямоугольного очертания, без коленообразного сужения в нижней части, с меткой в виде двойного креста в круге, выполненной в высоком рельефе. Подобную черепицу, /по размерам, очертанию и характеру черепка/ датируют обычно III в., а метку, известную ранее по единичной находке в Лерсонесе, А.Д. Якобсон относил к самым ранним знакам - V-VII вв.

В печах №№ 1-2 изготовляли черепицу несколько меньших размеров /40 см x 34 см, 30 x 32,5 см/

На отдельных экземплярах имелись метки в виде X T /рис. 47/. Находки фрагментов черепицы с подобными метками были известны из раскопок ласпинских поселений Шабурда и Приморское. Если сравнить серию черепиц из раскопок храма на плато Пампук-Кая близ с. Голубинка, то по крайней мере два варианта, учитывая размеры, расположение водосливных валиков, профили бортиков, рельеф нижней части керамики, а также метки, можно считать вышедшими из керамических печей № 4 и № 2. храм на плато Пампук-Кая был построен в III или X веке.

Открытые печи функционировали одновременно в течении VII - VIII вв. и обслуживали как поселения в урочище Ласпи, так и более широкую округу.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В м. ЧЕРВОНОГРАД
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛ.

В 1922 р. археологічна експедиція Львівського університету продовжувала охоронні розкопки на території м. Червоноград. Роботи провадились на західній околиці старої частини міста /Кристинівка/, в зоні майбутньої забудови нового житлового мікрорайону під умовною назвою "Долинний". Це заплава Західного Бугу і його лівої притоки Рата з численними наносними підвищеннями висотою до 1 м. Первісний вигляд місцевості порушений старим каналом та недавно збудованою дамбою.

На одному з підвищень, що примикають до житлових будинків /ур. "Ринок"/ відкрито дорардоване частково зруйноване поселення. На дослідженій площі /близько 200 м²/, що складалась з розкопу I /140 м²/ і кількох траншей, простежено слабо насичений культурний шар, що залягав у вологому ґрунті до глибини 0,5 м від сучасної поверхні. У верхньому дерновому шарі знаходились окремі фрагменти лінійного посуду східнопоморської культури /друга половина I тис. до н.е./.

Основна кількість знахідок належить енеолітичній культурі лінійчастого посуду. В розкопі I досліджено залишки житлової споруди з розташованою поруч крем'яною майстернею. Основу житла складала овальна яма розмірами 3 x 1,5 м і глибиною 0,5 м в материк /1,1 м від сучасної поверхні/. Стінки ями злегка звужені донизу, на утробі ями знаходились куски невеликого глиняного чериня вогнища, перемішані з уламками посуду, попелом.

Поруч з житлом зафіксовано залишки крем'яної майстерні у вигляді близько 500 крем'яних відщепів, уламків пластин та кількох використаних нуклеусів, що залягали на глибині 0,2 - 0,5 м від сучасної поверхні на площі 6-7 м². Крем'яні місцевий, волинський темного кольору з сивими смугами.

Комплекс крем'яних знарядь складається з трьох сокир, близько десяти ножів на пластинках і дев'яти скребків на масивних відщеплах. Аналіз відходів свідчить про максимальне використання крем'яних ядр і нуклеусів.

Асортимент глиняного лінійного посуду представлений в основному невеликими біконічними горщиками із звуженою нижньою частиною та підковоподібними вінцями, а також скремими амфорами, мисками, черпаками з високою крильцевидною ручкою. Знайдено близько десяти гли-

няних конічних і біконічних пряслиць. Osteологічний матеріал представлений окремими кістками великої та дрібної рогатої худоби і свиней.

Отримані матеріали розширюють відомості про шляхи розселення родових обшин культури лінійчастого посуду в Західному Побужжі, особливості топографії їх поселень, характер господарської діяльності, зокрема високий рівень розвідку крем'яного виробництва, в зоні вологих підданих ґрунтів Малого Полісся.

ПЕТРУНЬ В.Ф.

З ДОСВІДУ БІОЛОКАЦІЙНОЇ ТИПІЗАЦІЇ КУРГАНІВ ТА ПІДКУРГАННИХ ПОЛОВАНЬ

Відновивши з початку 90-х років геолого-геоморфологічне та археолого-петрографічне студіювання різновікових пам'яток минулого за пропозиціями ряду українських археологів, автор в процесі комплексного рекогносціювання поруч з вивчаними стоянками, поселеннями, місцезнаходженнями фіксував для себе також наявність в їх околицях курганів, які стали об'єктами вибіркового біолокаційного дослідження.

Останнє реалізувалось як у період штатного співробітництва в складі КІАЕ Переяслав-Замельницького заповідника, так і своєю чергою у відповідності до статуту Одеського археологічного товариства та Об'єднання при АН.

Принципові можливості біолокаційного /Сочеванов, 1990/ прогнозування, публічно продемонстровані автором /Петрунь, 1992/ на трипільському семінарі в с. Ільїнках, у сезоні 1992 р. за нашими рекомендаціями критично перевірялися Г.М. Бузян, яка спочатку виявила з поверхні біолокаційну аномалію на трипільському поселенні Колонийщина II, а потім, розкопавши піданомальний "точок", впевнилася, що у плані він не більше як на 0,5 м відрізняється від прогнозного контуру. Наша наступна співпраця встановила ще ряд аномалій на трипільських поселеннях околиць с. Лалеп'я Обухівського р-ну Київської обл.

Лич біолокаційні дослідження власне курганних насипів в 1992 р., на жаль, не супроводжувались їх контрольними розкопками, неоднорідність отриманих результатів /варіації орієнтації, розмірів форми, кількості визначених біофізичних контурів/ дозволяє виключити підозру у надмірній суб'єктивності або, навпаки, загальній невпевненості ажваної методики, звичайно, при достатній кваліфікації

оператора, що ілюструється.

А. Овідіопільський р-н Одеської обл.

1. Поодинокий курган з триангуляційним сигналом /відмітка 52,9м/ на правобережжі Сухого лиману, за 1,5 км на схід від пізньопалеолітичної стоянки Велика Акарка, поруч з газорозподільною станцією. Діаметр неораного кургану 45 м, висота над оточуючим полем - 3,9 м. За півтора метри північніше геодезичного реперу, - поодинокі субквадратна аномалія розміром 2,6 x 2,6 м. Інших при пошуковій ортогональній сітці 1,5 м² /та довгому, на три чверті метра, "плечу" Г-подібного біоіндикатора/ не виявлено, тобто курган моноаномального типу.

2. Вододільна курганна група західніше залізничної станції Акарка, серед поля з штучним зрошенням /за 750 м на південь від залізничного переїзду на шосе Одеса-Овідіопіль/. Більший з двох насипів несе триангуляційний сигнал /49,4м/ на сплюсній земляній подушці, окремий неглибоким /0,5 м/ ровиком. При діаметрі 50 м та висоті 2,75 м найкраще споруда чітко аномальна: підквадратний біолокаційний контур розміром 4x4 м захоплює край земляної подушки, ровик та незавізану полу кургану на південь від репера. За 75 м на захід, - його менший /діаметром 20 м та висотою 0,4 м/ цілком розораний "близюк", сильно пошкоджений сучасними гідротехнічними спорудами, але поліаномального типу: на східному полі насипу зафіксовано дві біолокаційні аномалії, підквадратна /1x1м/ та прямокутна /1x1,5м/. Що це, поховання, кенотафи чи щось третє можуть встановити, звичайно, буріння чи земляні роботи.

Б. Доманівський р-н Миколаївської обл.

3. Три витянутих ланцюжком через 200-400 м розораних кургани діаметром 15-30 м та висотою 0,7-1,5 м на місцевому вододілі правобережжя р.П.Буг, на піввідстані між палеолітичною стоянкою Анетівка Із та поселенням сабатинівського часу Виноградний Сад. Принаймні дві з цих поховальних споруд належать до поліаномального типу.

В. Ізяславський р-н Черкаської обл. /з трипільськими протомістами/.
4. Поодинокий розораний вододільний курган діаметром до 20 м та висотою менше 1 м поруч з асфальтованою дорогою від шосе на залізничну ст.зальна. Виявляє до 15-ти різноорієнтованих овально-субпрямокутних біолокаційних аномалій довжиною від 1 до 2,5 м, які частково "накладаються" одна на одну /поліаномальний тип насипу з різновіковими-ймовірно починаючи з енеоліту - похованнями/. На проміжному боці дороги, близьке до станції, біолокацією фіксується сорія підквадратних у плані /4x4м/ аномалій, які тягнуться до право

го схилу великої балки І, можливо, відповідають решткам колись існувавших тут жител' /?/.

5. Курганна група з 4-х насипів /розораних, діаметром 15-30 м/ на схід від с.Шаулиха на лівобережжі р.Гірський Тікич, субмеридіонально витягнута по вододілу між яром Манжика /з яблуневим садом/ та розлогою, східнішою балкою. Найпівнічніший з них, висотою до 1 м та діаметром 20 м /поруч з компосто-гнозосховищем/, виявляє 14 біолокаційних аномалій аналогічній форми та розмірів, тобто всі три споруди, - поліаномального типу, два слідуєчих "близюки" містять по 5-8 аномалій.

6. Найпівденніший з курганів групи має діаметр 30 м та висоту 3,5м, домінуючи над оточуючою місцевістю. Біолокація фіксує по центру насипу одну величезну /7x7м/ підквадратну аномалію, отже курган моноаномального типу, гадаю, - найпізніший у групі за часом спорудження.

Г. Старобешівський р-н Донецької обл.

7. Курганна група з десятка "кам'яних" /переважно з суцільною панцерною обкладкою уламки по 0,1-0,5 м гірських порід/ насипів на вододілі б.Циганка та долини р.Комішеваха /доплив р.Мокрої Волновахи, яка впадає в р.Кульміус у с.Роздольне/, в р-ні височини 167,2 м, приблизно на 6 км вище за течією неолітичної стоянки Роздольна. Насипи невисокі /переважно 0,5-1,5 м/, діаметром 15-30 м, камінь панцерів, - переважно однорідного, принаймні з поверхні, петрографічного складу в кожній споруді /два панцери - суто ортофірові, один, - аркозо-пісковиковий, тощо/. Тільки у найвищому кургані несподівано строкатий склад каменю: мало чи не всі гатунки існуючих в районі покривних та дайкових ефузивів, туфів, пісковиків., доломітів, вапняків, мілонітизованих гранітів, так, ніби камінь свідомо і неодноразово зносився сюди не тільки з територіально найближчих відслонень, а з усього регіону. Серед обстежених переважають моноаномальні кургани, і тільки найвищий крім центрального біолокаційного /до 4м/ контуру виявляє ще декілька не великих, можливо, пов'язаних не з похованнями, а окремими плитами панцерної конструкції /?/, аномалія.

В цілому інформативне значення біолокації в археології важко переоцінити. Отже сама чи у поєднанні з іншими геофізичними методами вона набуває права передувати подальшим дослідженням археологічних об'єктів, дозволяючи обгрунтовано планувати конкретні напрями та раціональну методику розкопок, аж до вибору спеціальної

землерийної техніки в цілях економії зусиль та витрат, особливо в умовах розумного ландшафтозберігання. Останнє особливо бажано для України, де за післявоєнні роки процес зникнення курганних насипів внаслідок бездумного розорювання ландшафту набув катастрофічних /Голочко, 1994/ масштабів.

ПОКАС П.М., СОЛІНС О.Б.

РОЗКОПИ КУРГАНІВ ПОРОСНІ В 1992 РОЦІ.

Навесні 1992 року силами Курганного загону Дніпровськ-Дніпропетровської експедиції Інституту археології АН України біля н.п.т. Володарська Київської області розкопані шість курганів доби бронзи - раннього заліза, в яких досліджено п'ятнадцять поховань: чотирнадцять з них - доби бронзи /2 жінок, одне катакомбне, одне культури шнурової кераміки, 5 доби пізньої бронзи/, та одне поховання доби раннього заліза.

Особливий інтерес викликає знахідка у кургані № 5 одного з найпівнічніших поховань катакомбної культури, та поховання колекції культур шнурової кераміки з посудом, який має аналогію в прикарпатських матеріалах. Курган № 5 був споруджений над похованням ямної культури. Впускне катакомбне поховання № 4 було зроблене в катакомбі з камерою кvasолеподібної форми в плані. /вхідний колодязь не прослідкований/. Похований був покладений скорчено на боці. У правій руці у нього був затиснутий крем'яний ніж. У впускному похованні № 3, біля голови покійного, що лежав у прямокутній ямі горілиць з піднятими догори ногами, головою на південь, знайдено дві посудини - велику амфору з двома ручками на плічах, та маленький келих з однією ручкою /рис.49/. І амфора і келих орнаментовані відбитками широкого шнура. Цілісний комплекс поховання має аналогію серед посуду другого етапу верхньодніпровської та подільської груп підкарпатської культури за І.К.Свашніковим.

ПОЛДОВИЧ В.Б.

РАСКОПИ КУРГАНОВ В АМФРОСИВСКОМ РАЙОНЕ ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ.

В 1992 г. новостроевской экспедицией ДОН были раскопаны два небольших кургана, которые замыкали с запада неровную цепочку ку-

рганов, расположенную на северо-восточной окраине п.Новоамвросиевской.

В кургане I /высота - 1 м, 20x28 м/ обнаружены 8 погребений: I КМК /п.б/, 2 срубных /п.с-о/ и 4 раннего железного века /п.І и 7/. Погребение 8 /основное/ было совершено в подпрямоугольной яме /1,07 x 1,0 x 0,7 м/, перекрытой сверху 4 слоями плит и слоем гальки. Умерший /взрослый/ был погребен скорчено на левом боку, головой на СЗ, левая рука вытянута к коленям, правая согнута. Безымянное, но в заполнении встречены угольки. Погребение было окружено кромлехом, который, очевидно, ограничивал и первоначальную насыпь, покрытую в районе погребения еще одним слоем камней. Все срубные погребения находились либо в насыпи, либо в черноземном слое, одно из них /п.б/ - за пределами кромлеха. Погребение 6 - ребенка, 3 и 5 - подростков, 4 - взрослого. Все погребенные лежали скорчено на левом боку, головой на В или СВ. В погребениях 3-4 и 5 были найдены сосуды, а в погребении 6, кроме того, 1 астрагал. И лишь погребение 5 было безинвентарным. Вероятно, со срубными погребениями связана вторичная насыпь. Погребение 1, впускное в северо-западном секторе кургана, было совершено в неглубокой катакомбе. На дне входной ямы были обнаружены кости 7 ног /нижние части без копыт/ овец и, возможно, других животных. Еще одна нога и лошадиное копыто были найдены в заполнении. Умерший /взрослый/ был положен вытянуто на спину, головой на запад. В погребении найдены: свинцовое пряслице, фрагменты железного ножа и монохромные бусинки - ромбические уплощенные и маленькие округлые. Возможно, к раннему железному веку относится и безинвентарное погребение 7.

Курган 2 /высота 0,35 м, 11 x 14 м/ был сооружен над единственным погребением, относящемуся к среднесарматскому периоду. Погребение было совершено в катакомбе. Входная яма была забита крупными камнями, среди которых встречались кости животных. Погребение было ограблено /?/ через входную яму. По сохранившимся костям рук и ног восстанавливается положение: вытянуто на спине, головой на СВ. Найдены железная поясная пряжка и железный нож. Погребение с южной и восточной стороны было окружено прудкольцом из камней, а к юго-западу от него на уровне ДГ найден фрагмент верхней части ледяного сосуда.

ИССЛЕДОВАНИЯ НА ГОРОДИЩЕ "ЧАЙКА" БЛИЗ ЕПАТОРИИ
В 1992 ГОДУ.

В 1992 г. на городище "Чайка" экспедиция исторического факультета МГУ продолжила исследования греческих и позднескифских слоев. В восточной части городища оказались остатки усадьбы III-II вв. до н.э. Планировка ее необычна. Вдоль северной стены шел ряд открытых с одной стороны помещений, вероятно, типа навесов. Одно из таких помещений было заполнено поставленными на "ребро" большими кирпичами. Можно предположить, что они были оставлены для просушки или хранились таким образом после изготовления. В других помещениях-навесах и вдоль западной стены усадьбы также находились остатки сырцовых кирпичей. Рядом с навесами у северной стены усадьбы помещались две хозяйственные комнаты, в одной из которых была яма для шифоса и остатки от него, а также очаг. В другой тоже был очаг и развалы керамики на полу - амфор, кувшинов и т.д. В комнатах видны следы сильного пожара. Навесы выходили на вымостку двора, где была устроена яма для хранения глины, обложенная камнем. В центральной части усадьбы располагалась, по-видимому, башня: пока открыты частично два помещения, вымощенные камнем.

Предварительно можно трактовать открытые навесы с сырцовыми кирпичами и яму для хранения глины как свидетельство производства здесь этого строительного материала. Дата существования усадьбы определяется найденными здесь керамическими клеймами, монетами и фрагментом мегарской чаши.

После того, как усадьба перестала существовать, здесь прослеживаются остатки пребывания на городище поздних скифов.

С 1990 г. в юго-западной части городища ведутся исследования позднескифского жилищно-хозяйственного комплекса, не связанного с основной территорией поселения. В 1992 г. открыты два помещения, одно из которых было, вероятно, культовым. Помещение было ориентировано почти строго на север. В южной стене располагалась дверной проем, который вел на вымостку обшарпанного двора. Стены помещения были обмазаны глиной с побелкой поверх обычной для скифов кладки из необработанного камня, иногда с применением кладки "в елочку". Обмазка во многих местах сохранилась, большее количество ее фрагментов лежало в заполнении. В центре помещения, на полу был сделан глиняный столик-жертвенник размерами 0,60x0,70x0,60 м. Углы столика были скруглены. Рядом со столиком на полу был найден

целый терракотовый алтарик высотой 0,10 м. Алтарик представляет собой миниатюрную копию обычного греческого алтаря на ступенчатом основании. Верхняя часть украшена с одной стороны двумя акротериями, с другой чем-то вроде шпек пиний. Углубление сверху использовалось для сожжения жертвоприношений, возможно, благовоний, на что указывает значительная обожженность этой части алтарика. В северо-восточном, северо-западном и юго-западном углах помещения находились глиняные очаги. В юго-западной части комнаты были найдены два черепа животных, вероятно, баранов.

Керамический материал в слое заполнения помещения и на полу позволяет датировать его I в. до н.э. - I в. н.э. Принадлежность к позднескифской культуре раскрываемого архитектурного комплекса подтверждается большим количеством лепной посуды, типичной для присущего ей керамического комплекса. В частности, в культовом помещении был найден большой ромкообразный сосуд на высокой ножке с наляпными ручками-упорами.

В следующем сезоне экспедиция исторического факультета МГУ продолжит исследования описанных объектов.

ПОРЕДНИКОВ В.А.

БОГДАНОВСКАЯ БАЛКА - ПАМЯТНИК СРУБНОЙ И
САЛТОВО-МАЛЫШКОВОЙ КУЛЬТУР.

Памятник находился в 8 км юго-юго-западнее с.Стыла Старобельского р-на донецкой области на правом берегу мысу р.Мокрая Волноваха /ныне на берегу Стыльского водохранилища/, в 0,6 км ниже устья Богдановской балки. Мыс, на котором расположен памятник, полого, под углом 5-10° спускается к урезу воды и на момент раскопок был частью затоплен водохранилищем. Остальная часть распаханна. И только узкая полоса шириной 10 м, по которой вдоль абриса берега проходит полевая дорога, сохранилась незатронутой плугом.

Территория памятника определяется визуально по разбросанному по полю красноглинному бок амфорной салтово-малышковой времени. Учитывая частоту встречаемости и количество находок на различных участках паши /обрано свыше 500 фрагментов стенок, венчиков, ручек различных типов и размеров сосудов, одна зернотерка, а также кости домашних животных/ площадь раннесредневекового селения составляет, приблизительно 400x100 м. Кроме салтовской керамики

найдено несколько обломков поливной казахской столовой посуды.

Назвездочный раскол размером 10х4 м, ориентированный по оси восток-запад, был заложен на пашне, у самой кромки ее, в 10 м от береговой линии, примерно, в центре длины селища. Мощиость культурного слоя составила 1,05 м.

Основную часть находок первых двух и частью третьего штыков составили фрагменты красноглиняной и сероглиняной гончарной керамики - в основном амфор, - а также черноглиняных котлов. Кроме того встречены пряслице, изготовленное из обломка стенки красноглиняного сосуда, одна керамическая бусина и обломок пластинчатого железного предмета ножа? Здесь же собрано около 400 обломков костей крупного и мелкого рогатого скота.

Находки в 3,4 и 5 штыках составили обломки лепных черноглиняных сосудов позднеархаического времени. Причем в слое четвертого и пятого штыков салтовская керамика практически отсутствовала.

В восточной и западной половинах раскола с глубины 0,3 - 0,5 м выявлены верхние камни развалов цоколей помещений /или одного помещения - стены уходили за пределы раскола/ позднеархаического времени. Основания кладки цоколей залегали на предматериковом горизонте. Количество сохранившихся слоев камней в кладке - три, четыре. Среди развалов камней обнаружено несколько фрагментов лепной черноглиняной плоскодонной неорнаментированной керамики позднеархаического времени и обломки костей крупного и мелкого рогатого скота.

Двуслойный памятник Богдановская Балка достаточно перспективен для дальнейшего исследования и может представлять интерес для специалистов.

ПУСТОВАЛОВ С.Ж., ІЛІНСЬКИЙ В.С.

ДОСЛІДЖЕННЯ НА ОСТРОВІ МАЛА ЛОРТИЦЯ.

Експедиція Національного заповідника "Лортиця" проводила дослідження багатощарового городища в верхній частині острова. Загалом розкрито 300 м².

На розкопі № 1 вивчалися оборонні споруди та житло білозерської культури. На південь від зовнішньої оборонної стіни, що була розкрита в ІІІІр., було виявлено два глибоких рови, що неодноразово поновлювалися. Перший, ближчий до стіни рів мав розміри: ширина 4,4м, глибина 1,2 м. Рів мав прохід шириною 1 м. На дні цього

рова траплялося кераміка, вигладжена гребінцевим штампом. Попереду він датується ранньокатакомбним часом. Після того, як цей рів залив піском, на цьому місці був виритий другий рів шириною 2,8-3,0 м та глибиною від поверхні 1,2 м. Цей рів був заповнений каменем, серед якого знайдено рештки пізньобронзового гордика.

Південніше описаних послідовних ровів знайдено ще одну їх низку. Найглибший з них мав ширину 2,4 м, глибину більше як 4,0 м. Він датується ранньокатакомбним, або, навіть більш раннім часом. Потім на місці цього рову, що залив піском в катакомбній же час було вирито ще один невеличкий рів, який згодом розширюється та його північна сторона укріплюється каменем. В межах розкопу в камнях також виявлено прохід.

Північніше головного оборонного поля /розкопки ІІІІр./ було досліджено напівземлянку білозерської культури із входом пандусного типу, розташованому в південно-східному куту житла. Площа майже квадратного житла дорівнювала 4,0 м². Посередині знаходилося вогнище діаметром 1,4 м, викладено каменем. Попід стінами житла знайдені парні ямки від стовпів. Кутові стовпи знаходились за межами котловану житла.

Досліджувались оборонні споруди ІІІІ століття, відкриті у ІІІІр., які мали відношення до періоду заснування козацтва в Пониззі Дніпра. Зовнішня оборонна лінія була розміщена на місці двох кам'яних валів доби бронзи, які виступали природнім фундаментом дерев'яних стін у вигляді городень та горизонтально розташованих колод. Друга лінія оборони знаходилась на відстані 10 м на північ і являла собою систему з рову та валу.

В середині фортеці на розкопі № 2,3 було досліджено дві житлові споруди у вигляді напівземлянок, площею 1,4м², 1,6м² та зброярню площею 10м², від якої залишилися рештки зрубу.

Закриті комплекси датовані нумізматичним матеріалом та характерними типами зброї другою чвертю - серединою ІІІІ ст. всі залишки будівель та укріплень цього часу використовувались короткий час та були сполені та зруйновані. Наявність типового військового матеріалу та майже повна відсутність побутових речей свідчать про виключно військове призначення цієї пам'ятки і можуть бути ідентифіковані з відомим історичним джерел "містечком" Дмитра Вишневецького.

РОЗКОПКИ ПОСЕЛЕНЬ ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ НА Р.САМАРІ.

У 1992 р. Самарським загonom археологічні експедиції дніпропетровського державного університету здійснювались розкопки багаточисельних поселень доби бронзи біля м.Павлограда та с.Богуслав Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл.

Поселення біля м.Павлограда /ур.Арести/ знаходиться на заплавному розі висотою 3,65 м. утвореному старицею та сучасним річищем Самари. Більша частина поселення зруйнована при спорудженні ставків-відстойників. Площа, що зберіглася, дорівнює 4000 кв.м. Роботами ІуоІ/с рр. досліджено 1740 кв.м., виявлені залишки двох житлових споруд зрубної культури.

Перше житло мав прямокутну форму, орієнтоване з північного сходу на південний захід. Його розміри дорівнюють 15,4 x 10,4 м, глибина від денної поверхні 1,75 м. На долівці, у східній частині житла знаходилось скупчення каменю та печини.

Друге житло частково зруйноване обвідним каналом ставка-відстойника. Глибина котловану дорівнює 1,6 м від денної поверхні. З площі житла походить значна кількість кісток тварин, уламків каменю та кераміки, кам'яна прив'язна сокира /знайдена у ІуоІ р. при шурфуванні житла/.

у керамічному комплексі поселення домінує посуд банкоподібної форми з валиком під вінцями, або неорнаментований. Окрему, досить значну у кількістному відношенні групу утворюють банки, орнаментовані наліпними валиками, які складають геометричні композиції /рис.50/

Поселення біля с.Богуслав розкопується з 1986 р. роботи проводились на розкопі 10, де досліджено житло № 6, яке мало прямокутну форму та було орієнтоване з півночі-північного заходу на південь-південний схід. Його розміри дорівнювали 14,3 x 10,5 м. Долівка користоподібна у розрізі, глибина у центральній частині 1,5, біля країв 0,9 м. На долівці виявлені 3 стовпових ями /№№ 37, 38, 40/, розташовані вздовж центральної осі, та 5 господарчих ям /№№ 33-35, 38/, що також утворюють ланцюг, витягнутий вздовж центральної осі житла, ближче до північно-східної стінки.

Біля господарчої ями № 33, яка мала розміри на верхньому рівні 0,8 x 0,56 м, на нижньому, внаслідок підбійних стін, 0,9 x 0,65 м, глибину 0,45 м від рівня долівки, знаходились два скупчення печини, змішаної з золою та попелом. Долівка з р. зні скупчень обпален

що свідчить про те, що золу та попіл висипали ще гарячими.

В одному з скупчень знаходились уламки двох посудин, деякі з котрих під впливом вторинного обпалу набули коричнево-червоного коліру та зернисту, крихку структуру. Уламки кераміки походять від тонкостінного горщика, прикрашеного позитивними "перлинами" та кубка, орнаментованого у верхній частині геометричним візерунком, нанесеном дрібнозубчастим штампом. У ямі № 36 знайдений полірований кварцитовий розтиральник циліндричної форми.

Керамічний комплекс житла включає переважно профільоровані горщики, орнаментовані під шийкою позитивними або негативними "перлинами", валиками, кінці яких опущені вниз.

Крім кераміки знайдено кремньові віддепи, абразивні камні, відбитники, коньок, виготовлений з кіньської кістки /рис.51/.

САВЕЛЯ О.Я.

РАСКОПКИ И РАЗВЕРДКИ СЕВАСТОПОЛЬСКОЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ В 1991 ГОДУ.

Севастопольская археологическая экспедиция Херсонесского государственного историко-археологического заповедника, комплектуемая на базе Отдела охраны памятников археологии, в 1991 г. вела полевые исследования, в основном, в зонах строительства и освоения земель на административной территории г.Севастополя. По открытому листу № 282/1125 на имя Савелия Олега Яковлевича.

На Северной стороне г.Севастополя на территории турбазы им. Мокроусова, на высоте Ек-Мурун-Оба, экспедиция продолжила начатые в 1990 году охранные раскопки средневекового могильника. В 1991г. исследовано 28 погребений в грунтовых могилах. Часть захоронений разрушена строительными работами. Погребения безинвентарны, что затрудняет их датировку. Умершие, как правило, похоронены головой на запад, в вытянутом положении, лицом чаще всего на юг, что свидетельствует о выявлении ислама. Вместе с тем прослеживаются черты языческой обрядности: подсыпки охры, мела, жертвоприношение куринных и перепелиных яиц. Характерно широкое применение деревянных закладов и перекрытий в погребальных конструкциях. Остатки разрушенной строительным котлованом ямы с сильно проваленными стенками можно трактовать как следы жертвенного места. Характер погребальных сооружений, детали обрядности находят параллели в могильниках Прииславья и Восточного Края второй по.Ш-Х вв. и корни их уходят

в финно-перскую среду Волго-Камского бассейна и Приуралья. Работ выполнено на сумму 35 тыс. руб.

На Корабельной стороне Севастополя, в районе ул. Астраханской, экспедиция провела исследование участка античного могильника в Килен-Балке, попавшего в зону строительства гаражно-строительного кооператива "Спутник" и ставшего объектом хиднических раскопок. Могильник Килен-Балка открыт и обследован в 1958 году О.А.Савелей. В 1991 году исследовано 4 склепа. Их погребоальше камеры высечены в уступах скальных террас. Склепы четырехугольной формы с плоскими потолками, иногда с нишами в стенах для погребального инвентаря. Входы в камеры заложены каменными плитами. Дромосы засыпаны грунтом. В камерах погребено по 2-3 человек. Сохранность костяков крайне неудовлетворительная. Умершие положены на спину, в выгнутом положении, ориентация вдоль продольной или, иногда, поперечной оси погребальной камеры. В инвентаре: кувшины, тарелки, блюда, чаши, стеклянная посуда, бальзамари, бусы, перстни, фибулы, мечи и кинжалы, боевая секира, монеты IV в. Отмечены остатки жертвенной пищи: скорлупа куриных яиц, грецкий орех, маслина, финик, плоды инжира или хурмы, в стеклянных кувшинах и стаканах - осадок винного камня.

На восточной кромке Гераклийского полуострова, на высоте 197,4 /г.Казацкая/, замыкающей с севера плато Сапун-горы, в полосе 3-й очереди расширения садового товарищества "Гавань" начато изучение открытого корчеванием леса, распашкой и строительством садового домика римского сторожевого поста. На площади 230 м² открыта восточная стена прямоугольного здания, ориентированного по оси В-З. Стена сложена насухо, из плит известняка, вперехлест, сохранилась на высоту 0,65 м, ее толщина 0,65 м. Дворной проем в стене шир. 1,30 м, порог сложен из двух плит известняка. Здание ограждено кольцевой оградой, сложенной в два панциря из массивных блоков и забитой внутри бутом и землей. Стена сохранилась на высоту одного ряда кладки. Ее толщина свыше 2-х м. В северо-восточном секторе снаружи стена укреплена контрфорсом. В юго-восточном секторе в основании стены пролом шир. до 6 м по внешней облицовке и свыше 2 м по внутренней. Один край пролома изнутри укреплен панцирем кладки, к внутренней стороне ограды пристроено несколько помещений, по-видимому, хозяйственного назначения. В одном из них пристроенном к пролomu, обнаружен раздвоенный завалом камня шпос. В выборах из котлована под фундамент садового домика и в завалах камня и земли, перекрывающих слои, связанные с временем функциони-

рования комплекса /расчистка последних отложена до сезона 1992 года/ - обломки амфор II-сер.Ш вв. н.э., краснолаковой керамики I-III вв., черепиц-керамид и калиптеров. Найдены фрагменты 4-х черепичных клефм XI Клавдиева легиона и VEM I, светильников, стеклянная посуда, пращевки, ядра камнететов, чешуйки панциря, наконечник стрелы, серебрянный динарий имп.Трояна. Пост, видимо, контролировал дорогу из Инкерманской долины на Гераклийский полуостров по Каменоломенному оврагу.

Работы выполнялись по бюджетному финансированию. Сумма финансирования - 1 тыс.руб.

В рамках предпроектных археологических изысканий к определению условий согласования проектов экспедиция провела разведку выс.60,0 м у поселка и станции Мекензиевых горы, отведенной заводу им.Ленина для индивидуального строительства. Кроме позиций знаменитой зенитной батареи № 365 /1941-1942 гг./ на высоте отмечены 2 сильно зарытых в годы войны кургана. Раскопки курганов не проводились. Сумма финансирования 0,8 тыс.руб.

Другим объектом разведок на Мекензиевых горах являлась трасса объездной дороги вокруг г.Инкермана. По проекту в зону строительства шоссе потенциально могут попасть участки поселения кизил-кобинской культуры и раннесредневекового могильника, открытых Е.В.Вейнмарном и С.Ф.Стралецким в 1952 году у подножья г.Сахарная головка в Инкерманской долине и частично исследованных раскопками в 1952-53 гг. Трасса дороги прорезает также позднеантичное-раннесредневековое поселение на выс.Кара-Коба и Загайтанском плато. Визуально в зарослях шибляка здесь местами прослеживаются остатки массивных каменных межевых стен и подпорных стен, и признаки построек - курганобразные развалы бутового камня. В подъемном материале доминируют обломки красноглиняных амфор-корчбоек второй пол.IV-VII вв. По результатам разведки на сезон 1992 г. намечена очередность археологических исследований в зоне строительства, объекты исследования и ориентировочные объемы работ.

Близ микрорайона по ул.Лидилова обследована территория строительства гаражного кооператива в верховье Сушильной балки. Отмечены признаки склепов, вырубленных в выходах скалы. Один, разрушенный, по-видимому, при прокладке дорог в Крымскую компанию 1854-55 гг. и затем неоднократно приспособлявшийся для различных нужд, зачищен. Его архитектура близка склепам IV-V вв. Килен-Балке. На водоразделе Сушильной и Волчаной балок замечены слабые следы оград и строений, сильно изуваченных укреплениями 1854-55 гг.

і окопами 1941-42 гг. і 1944г. Внешне эти остатки удивительно схожи с руинами поселения на выс.Кара-Коба на Мекензиевых горах. Немногочисленный подъемный материал тоже представлен в основном обломками амфор-корчажек второй по.ІУ-УІ вв.

О.П.Савеля вместе с Е.А.Паршиной /ИА АН Украины/ провел разведку Южного берега Крыма на участке мыс Айя - мыс Сарыч. Цель разведки - уточнение современного состояния археологических объектов указанной территории, фотофиксация памятников, выработка рекомендаций к разработке ПДП указанной территории. Выполнена фотосъемка территории, обследование береговых обнажений в районе детского лагеря Ласпи. Установлено, что построенное в 70-х годах шоссе к пансионату Минавтодора Украины в урочище Батилиман вызвало резкое возбуждение эрозивно-оползневых процессов и разрушение культурного слоя УІІ-Х вв. на большом протяжении. В обрыве плыка пионерлагеря Ласпи отмечены обнажения стен средневекового поселения. По результатам разведки внесены рекомендации к разработкам проекта курортной зоны, намечена схема программы дальнейших археологических работ в этом районе.

САГАЙДАК М.А., СЕРГЕЕВА М

АРХИТЕКТУРНО-АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІІ КОЛИШНЬОГО БРАТСЬКОГО МОНАСТІРЯ /БУДИНОК ПОВАРНІ/.

В липні-серпні 1992 р. Подільська постійно-діюча експедиція ІА АН України провадила дослідження в зоні фундаментів будинку Поварні ХІІ-ХІІІ ст. колишнього Братського монастиря. Основною метою робіт було з'ясування деталей первісного вигляду будівлі та уточнення дати її спорудження.

В результаті проведених розкопок виявлено декілька конструктивних особливостей фундаментів, зокрема глибина залягання подошви, що становила 3,0-3,2 м від сучасної денної поверхні, первісний вхід у підвал у вигляді прибудови.

Було зафіксовано 3 рівні відмостки, раніша з них - з червоної цегли залягала на глибині 0,6 м, її можна віднести до І-го етапу існування будівлі, остання була споруджена приблизно на початку ХІІ ст. Одержаний матеріал /кераміка, кахлі/ дозволяє датувати будівлю кінцем ХІІ-початком ХІІІ ст.

Культурний шар в районі фундаментів Поварні досліджувався на глибину до 3 м, для чого було закладено 2 невеличкі розкопи.

Було виявлено матеріали ХІ-ХІІ та ХІУ-ХУ ст.

Давньоруські шари залягали на глибині 2,5 м від сучасної поверхні /2 м від умовного репера/. Серед знахідок виявлено окремі фрагменти кухонних горщиків, амфор, 2 шиферні прясла, денце скляного гостродонного кубка, залізні цвяхі /рис.52/. Особливої уваги заслуговує мідна візантійська монета - анонімний фоліс із зображенням Пантократора, попередньо датований 30-40 рр. ХІ ст.

До ХІУ ст. належать будівлі з господарчою ямою. В заловненні об'єктів знайдено післямонгольську кераміку, залізну прилку, мідну накладку від пояса із залишками шкіри знутри /рис.52,ІІ/, браслет синього скла.

В районі розкопу /під входом до Поварні/ на глибині 2,3-2,5 м від сучасної поверхні знайдено 2 поховання. Зафіксовані залишки дерев'яної труни. В засипці могили знайдені речі ХІУ-ХУ ст.: кераміка, залізний ніж із залишками дерев'яної ручки, кусочок мідної проволоки, голуба скляна намистина, фрагмент мідної накладки /рис.52,ІІІ/, залізний ключ. Поховання можна датувати вказаним часом. Черепи обох похованих мають сліди насильницької смерті.

Серед кераміки ХУ-ХУІ ст. привертають увагу фрагменти полив'яного посуду /рис.52,ІV/.

В цілому, перші за останні десятиліття розкопки на території колишнього Братського монастиря показали велику перспективність наукового пошуку. З'ясовано, що в післямонгольський період життя на ділянці не зупинилось, про що говорять знахідки ХІУ-ХУ ст. Очевидно, це був один із нечисленних київських осередків, які дали поштовх до нової розбудови Києва в ХІІ-ХІІІ ст.

СЕРДЮКОВА І.І., ЖУБЕНКО О.О.

КЕРАМІКА ДОБИ СЕРЕДНЬОЇ БРОНЗИ О-ВА ВІНОГРАДНИЙ

В Національному музеї України зберігаються колекції археологічних матеріалів з пам'яток Наддніпрянщини, серед яких знаходяться і речі з о-ва Виноградний. Острів знаходився в Запорізькій обл. виліт порога Вольний під правим берегом Дніпра. В 1929-1930 рр. пам'ятка досліджувалась А.В.Добровольським. Пам'ятка багаточасова, серед культурного шару виявлені матеріали енеоліту, ранньої, пізньої та середньої бронзи /Добровольський, 1932/. Щодо останньої в колекції знаходяться фрагменти на мейш як 36 посудин пізньобронзового часу.

Найбільш виразну серію становлять горщики струнких пропорцій з комірчастим потовщенням на в'язках, опуклим тулубом та невеликим гладким дном. /рис.53,1,4,5,7,9/. Оряментовані вони гладким прямокутним штампом, "гусеничками" та гасином. Поверхня вкрита коричневим ангобом та підликована. Всього подібних горщиків налічується на менш, ніж II.

Подібна кераміка широко представлена на поселеннях Надпорожжя /Перун, Стрільна Скала, Дура Скала/, Середнього Подніпров'я. /Ісковщина, Покарі, Селище, Кирилівські висоти/. Деякі дослідники відносять її до комплексу середньодніпровської культури шнурової кераміки /Бондар, 1974/. Але присутність такого посуду на катакомбних поселеннях Надпорожжя, Середнього Дону /Ірляїн, 1982/ та похованнях з катакомбним обрядом ставить під сумнів однозначну інтерпретацію його культурної належності.

Другий за кількістю позирений тип - горщики з розхислими назовні в'язками, опуклим тулубом та широким дном /рис.53,2,3,8/. Така кераміка визначає катакомбну культурну належність поселень та поховань від Дніпра до Дону. Оряментована вона, як і кераміка першої групи, шнуром, гладким прямокутним штампом, також - прокресленими лініями.

Поселення з вищеписаною керамікою на о-ві Виноградний можна віднести до фінального періоду існування катакомбної культури. Ціаком вірогідно, пам'ятки, де домінує кераміка першої групи становлять окремий культурний комплекс, що складається на основі пізньокатакомбних ознак I, в свою чергу репрезентує початок складання культури багатовазикової кераміки.

СИТЕНКО О.С.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНЬОАЩЕЛЬСЬКОЇ СТОЯНКИ БУГЛІВ У 1992 р.

Тернопільська палеолітична експедиція під керівництвом авторки продовжувала розкопки пізньощельської стоянки Буглів У у 1992 р. було відкрито автором та М.Р.Левчуком в 1989 р. Досліджувалась у 1989-1991 рр. Пам'ятка розміщена в північно-західній частині П'ятильської височини, на мисоподібній прихильній ділянці правого берега р. Бугліаки /права притока Горні, басейн Прип'яті/, поблизу с.Дураївна Яновського р-ну Тернопільської обл., в ур.Камінна гора.

Культурний шар залягає під товщею сучасного чорнозему і лесових відкладів в елювіально-делювіальному прошарку суглинків на контакті з неогеновими глауконітовими пісками. Глибина залягання археологічних матеріалів залежить від потужності схилових відкладів - на нижчих ділянках від 1,5 до 3,0 м /розкоп I/, на вищих - 3,3 - 4,0 м /розкоп II/.

Геологічні умови плейстоценових відкладів на стоянці визначив А.Богущький /Львівський держ.університет/. Зафіксовано такий порядок на шарувань: 0 - 1,85 м - сучасний чорнозем, 1,85-2,55 м - світло-жовті карбонатизовані верхньоплейстоценові леси, 2,55-2,65 м - залишки, очевидно, зруйнованого ґрунтового комплексу, 2,65-3,30 м - зеленкувате-жовті вологі /середньоплейстоценові ?/ леси, 3,30-3,80 м - елювіально-делювіальний шар суглинків, вапняків і пісковику, в якому залягає культурний горизонт стоянки, 3,80-4,0 м прошарку суглинисто-піщаного ґрунту, 4,0 м і нижче - вапнякі неогенові піски.

Отже, культурний шар в геологічному відношенні попередньо може бути віднесений до початку накопичення середньоплейстоценових лесів на підставі мікродель-рису чи початку рисського зледеніння.

В 1989-1991 рр. розкопано 200 кв. м. площі стоянки. З 1992 р. методом прирізок до розкопу і досліджено 50 м², на яких виявлено 615 знахідок. З них: 610 крем'яних виробів /нульуски, знаряддя, пластини, відщепи, уламки/, 4 фрагменти кісток викопних тварин, 1 фрагмент закам'янілого дерева.

За станом збереження артефактів і характером залягання матеріалів на більшій частині поселення культурний шар був порушений у стародавні часи і археологічні рештки доде зміщені вниз по схилу. Разом з тим, в південній частині розкопу і на майже горизонтальній площаді зафіксовано неперевідкладений культурний горизонт. Більшість знайдених артефактів з розкопів I і II мають білу фарфорову патину із слідами вивітнення і лустражу, але на ділянці з нелогічними рештками виробів монти патиновані і краще збережені /без лустражу і наддерідень/. Тут, на розкопаній площі чітко вираховується скупчення крем'яних матеріалів, яке охоплює приблизно 6-9 м². Із більше ніж 400 кременів 80% складають дрібні луски-скалки, пластинки, відщепи, шпурні уламки ополів. Інчиною групою /33% /представлені міліметрові скалки, які є обов'язковим супроводжувальним продуктом первинного розщеплення. Цікаво також відзначити, що до двох нуклеусів паралельного оточування підібрані /ремонтаж / відщепи, які були зняті в період існування

стоянки /рис.54/. Один з них - невдалий доваллуазький виріб. Ці факти та умови залягання матеріалу підтверджують неперевідкладеність шару знахідок південної ділянки розкопу I.

Отже, можна стверджувати, що на пізняшевельській пам'ятці Буглів У натраплено на непорушений виробничий центр стоянки, що є унікальним не лише для пам'яток України, але Східної Європи в цілому.

На інших ділянках поселення фіксувались загалом відсортовані, масивні, типово шевельські крем'яні вироби. В техніці первинного розщеплення переважають радіальний і протопризматичні способи, в меншій мірі зустрічаються безсистемні і конвергентні нуклеуси. В комплексі заготовок виділяється серія великих масивних відщепів з плоскою тупою площадкою. Знаряддя: рубило, колуні, сікачі, різакі, скребла, ножі, скобелі. Індустрія відноситься до ашело однобічного "відщепного" з поодинокими рубилами. Прямих аналогів матеріалу Буглова I на території Східної Європи немає.

СМІЛЕНКО А.Т., ШЕКЕРА І.М.

РОЗВІДКОВІ РОБОТИ В С.ВИГРАЇВ ПІД КОРСУНЕМ.

Розвідка 1992 р. в с.Виграїв Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. проводилась Корсунською експедицією Лабораторії охоронних археологічних досліджень Міністерства культури України. Пошуки були підготовкою до охоронних археологічних розкопок козацької пам'ятки "Корсунська битва 1648 р." Завданням робіт було можливе уточнення місця славетної Корсунської битви та козацьких поховань.

За історичними пам'ятками та фольклорними даними існує кілька припущень про місце Корсунської битви: 1/ на північ від с.Виграїв в узагальнюючих історичних працях, 2/ на південний схід від села - висновки істориків П.К.Федоренка, І.С.Стороженка, працівників Черкаського та Корсунського музеїв, 3/ між с.Виграїв і м.Корсунь-Шевченківський в т.зв. Різаному яру за фольклорною традицією. Згадані припущення мають бути перевірені майбутніми розкопками, враховуючи і дані проведеної розвідки 1992 р.

Розвідковим обстежені розташовані навколо села урочища Глибочке, Скарбове, Бреччина, Хутір, Городок, Коліно Росі, Виграївка, Ступицьк. Найбільш численний і виразний археологічний матеріал, що вилучит знахідки ХІІ ст., виявлений у двох пунктах на південний

схід та південний захід від села. Один з них в урочищі Виграївка розташований за 5 км на південний схід від села на пологому підйомі долини Лівобережжя Росі. Поблизу впадає в Рось заболочена долина невеликої річечки Виграївка. За свідченням старожилів тут знаходиться старе місце села, яке до Корсунської битви мало назву Горохова Діброва.

В цьому місці на зорній поверхні поля виявлені численні знахідки кераміки трипільської культури і поодинокі черняхівської та ранньослов'янської культур. Чимало знахідок пізньосередньовічної кераміки та недавнього часу. Серед знахідок, що можуть бути віднесені до ХІІ ст., - уламки сіроглиняних і жовтоглиняних горщиків, прикрашених по плечикам горизонтальними лініями, проведеними червоною фарбою, а також вінця плоских мисок-кришок, денця посуду з закраїнами.

Другий пункт знаходився на південно-західній околиці села в глибокій лісній долині в урочищі Скарбове. Тут, в траншеї, глибиною 0,5 м, проритій бульдозером, який нагортав греблю невеликого ставочка, зібрано кераміку ХІІ-ХІІІ ст. До ХІІ ст. відносяться уламки сірувато-жовтих горщиків і мисок-кришок. Горщики прикрашені під вінцями валяками, а по плечикам борозенками. Деякі з уламків акриті в середині рідкою поливою, тьмяною, зеленою і жовтою кольорів. Денця часом мають закраїнки. Знайдений уламок залізного ножа з трикутним лезом. Поблизу на схилах балки помітні маловиразані залишки старих окопів. Знахідки на південний захід від села дали підставу для четвертого припущення про розміщення принаймні частини війська в часі битви в лісовій долині на південний захід від села.

Проведено розвідкові розкопки в центрі села, поруч із шкільною спортивною площадкою напроти садиби Фрізана Кулака. Тут, за свідченням старожилів, мало знаходиться найдавніше сільське кладовище. В траншеї, закладеній від асфальтової дороги поперек схилу, розмірами 24 x 1 м, виявлено два поховання.

Поховання чоловіка /#2/ знаходилось у прямокутній могильній ямі, розмірами 2,4 x 0,8 м, глибиною 2,1 м від сучасної поверхні. Орієнтація ями і кістяка захід-схід з незначним відхиленням /південний захід - північний схід/. Положення кістяка, що мав довжину 1,65 м, випростане, на спині, руки складені на животі. Ноги зведені. Збереглися залишки дерев'яної труни у вигляді прямокутної рами, розмірами 2,1 x 0,7 м.

Друге поховання /#1/ дитяче. Могильна яма прямокутної форми,

розмірами 1,3 x 0,5 м, глибиною 1,8 м від сучасної поверхні. Орієнтація підзем'я захід - північний схід. На рівні кісток траплялися невеликі шмочки золівого дерева - залишки труни. Кістки збереглися в незначній мірі - кусок черепа, нижня щелепа, кілька кісток від нр. Загальна довжина кістяка 0,7 м. Наскільки можна судити з розміщення кісток, положення похованої дитини було випростане, на спині.

Інвентар біля кістяка відсутній. В траншеї знайдений обривок залізного ланцюга і кований цях від труни. Подібні знахідки траплялись на кладовищі пізньосередньовічного часу, досліджуваному в м.Корсунь-Шевченківський у 1991 р.

Стан збереженості кісток і могильної ями, християнський обряд захоронення та знахідки в траншеї підтверджують належність відкритих поховань до найдавнішого сільського кладовища, можливо, часів Корсунської Битви.

СОЛТИС О.Б.

РОЗКОПИ КУРГАНІВ У БРОВАРСЬКОМУ РАЙОНІ У 1992 РОЦІ.

У 1992 році Броварська археологічна експедиція Київського обласного управління культури провела охоронні дослідження двох курганів біля села Підлісся Броварського р-ну Київської області. Кургани були споруджені в добу бронзи. Дослідженнями виявлені три поховання лмної культури та рештки зруйнованого ґранкою поховання доби пізньої бронзи.

Цікавим виявилася впускне ямне поховання в кургані №1. До складу поховального інвентаря, що супроводжував дорослого чоловіка входили: кам'яний розтирач, дві срібні сережки та лита мідна сокира. Сокира має аналогію серед матеріалів Подунав'я /типу скарбу Ван'ябюк/ до яких близька як за формою, так і за складом матеріалу - майже чиста мідь.

На території України сокири такого типу були знайдені поблизу хутора Гречаники Полтавської області та с.Гнидино тієї ж області /обидві сокири - випадкові знахідки/. Знахідка сокири в складі комплексу поховання лмної культури дає цікаві дані про зв'язки на чужині України з племенами сусідніх територій у добу бронзи.

СТЕПАНЧУК В.Н.

РАЗВЕДКИ ПАМЯТНИКОВ КАМЕННОГО ВЕКА В КРЫМУ.

В 1992 г., а также и на протяжении ряда последних лет, автор работавший в составе Крымской палеологической экспедиции /Институт археологии АН Украины, НИК "Археолог" при ИА АН Украины/ и Севастопольской археологической экспедиции /Херсонесский Государственный историко-археологический заповедник/ проводил разведки памятников каменного века в Горной части Юго-Западного и Восточного Крыма.

В текущем году были обследованы участки долин рр.Черная, Сухая, Бельбек, Бодрак, Алыма /Юго-Западный Крым/, Бижок-Карасу /Восточный Крым/. При этом осмотрены некоторые уже известные местонахождения, обнаружен ряд новых памятников различного возраста.

К мустьерскому времени могут быть отнесены: ранний комплекс мастерской на Федохиных высотах /нуклеусы и сколы патинированной серми/ близ с.Штурмовое на р.Черной, единичные выразительные находки /сильно патинированное угловатое скребло, отщепы/ у доника лесника близ грота Водопадный в юго-восточном предверии Байдарской долины, местонахождение Коклуз /рис.55/ /дисковидные нуклеусы, скребла, остроконечник, леваллуазское острие, отщепы и чешуйки/ на левом притоке р.Бельбек у с.Богатое Ущелье, мустьерские кремни на левом берегу р.Бодрак к северу от Большого Скалистого Навеса в черте с.Скалистое /скребла, серия подправленных радиальноограниченных сколов/, местонахождение ГАБО-П близ стоянки им.Г.М.Бонч-Осмоловского на правом берегу р.Бодрак, также в черте с.Скалистое /рис.56/ /нуклеусы, сколы, крупные двусторонне обработанные изделия, ряд орудий на сколах мустьерского облика/.

Находки мустье в Юго-Западной части полуострова /Коклуз, пункт близ грота Водопадный, Федохины высоты/ представляют большой интерес. До сих пор материалы этого времени не были известны в названном регионе, исключая некоторые указания на находки четвертичного возраста в Кара-Кобе и Карань-Кобе. Ряд памятников тайякоидного облика стал известен в последнее время к северу от региона крайнего Юго-Запада полуострова /долина р.Бельбек в районе прорыва Второй гряды: местонахождения Красный Мак 1 и 2 /Л.М.Тарасов/, на вес Залесное /Д.В.Косен/, но бассейны рр.Черная и Сухая до сих пор не доставляли свидетельства заселенности в средно-палеолитическое время.

В связи с проблемой заселенности современного Севастопольского

района в мустьерское время, важно упомянуть находки С.Н.Бибикова из разведок 1930 г. в устье р.Черная. В фондах МАЭ РАН, Санкт-Петербург, хранятся нуклеидные обломки, двусторонне обработанные орудия, орудия на сколах, отщепы. Эта выразительная серия несомненно мустьерских артефактов из местонахождения Аланар, в комплексе с новыми находками в выше названных пунктах, указывает на бытование в регионе крайнего Юго-Запада Крыма мустье с традицией двусторонней обработки орудий. В долинах рек Альма, Бодрак, Чурук-Су в настоящий момент известны многочисленные мустьерские памятники с индустрией типичного мустье /западнокрымская фацис или кабазийская культура/ и индустрией двустороннего мустье /старосельская фацис или старосельская культура/. Памятники мустье с двусторонней индустрией на Юго-Западе Крыма технико-типологически не выглядят столь однородными как памятники ак-кайской и киик-кобинской мустьерских культур Восточного Крыма. Причины этому могут быть различными: / 1/ разное хронологическое положение старосельских материалов, / 2/ более усложненный вариант генетического развития с элементами "кустыжихся" индустрий и несколькими /?/ разновременными импульсами, в т.ч. извне пределов полуострова, 3/ большая открытость общности носителей старосельской индустрии для всякого рода влияний и инноваций, как следствие вероятного различия форм социальной организации у мустьерцев Восточного Крыма и у носителей старосельской индустриальной традиции. В этой связи важно подчеркнуть связь восточно-крымского мустье с неандертальцем /костные остатки в Заскальной I и VI/, а старосельское мустье - с человеком современного облика /антропологические находки в Староселье/.

Вновь найденные материалы в целом укладываются в показатели старосельского мустье с его выраженным листовидным компонентом, хотя и имеют очевидную самобитность /Аланар, ГАБО-II, в особенности ГАБО I/. Не исключено, что материалы найденной несколько лет назад стоянки в ур.Улаклы /под Бахчисараем/ в дальнейшем позволят шире охарактеризовать памятники с использованием техники леваллуа /ближайшие аналогии Шайтан-Коба I и, отчасти, верхний слой ГАБО I/.

Ко времени позднего палеолита из вновь обнаруженных местонахождений можно отнести мастерскую в истоках левого притока р.Бижик-Карасу /Восточный Крым/ в районе с.Мироновка. К поздне палеолитическому времени уверенно может быть отнесен пункт на плато в ур. Сары-Кая /Восточный Крым/ обнаруженный В.И.Усиком. Находки представлены нуклеусами, пластинами, отщепами, чешуйками, несколькими орудиями /копьевой остробок, пластинки с ретушью/.

Из местонахождений более позднего времени укажем ряд мезо-неолитических и энеолитических пунктов в районе бухты Ласпи /Юго-Западный Крым/, часть которых была открыта работами Ю.Г.Колосова и Д.Я.Телегина, и в долине р.Бижик-Карасу. В последнем случае обнаружена цепь мастерских с четко выраженной специализацией в изготовлении пластинчатых заготовок /три пункта/ и производстве двусторонне обработанных наконечников копий /один пункт/. Кратковременная стоянка мезо-неолитического возраста зафиксирована также в одном из навесов скальной гряды Кабази /бассейн р.Альма/. Шурфовкой был прослежен ненасыщенный горизонт культурных остатков, содержащий раковины моллюска *Helix*, ножевидные пластинки, очажное пятно.

СТРОЕНЬ Б.

РОЗКОПИ ПОСЕЛЕННЯ БІЛЯ С.КОБИЛЛЯ НА ТЕРНОПІЛЛІ.

В липні-серпні 1992р. експедицією Тернопільського краєзнавчого музею під керівництвом автора було проведено розкопки на черняхівському поселенні біля с.Кобилля Збараського р-ну Тернопільської обл., відкритому місцевим краєзнавцем Д.П.Гаврицаком у 60-х роках. Пам'ятка розташована на південь від села Кобилля, в ур.Млана /Зарудок/ вздовж обернених на схід схилів правого берега р.Гніздишної /права притока Гнізни, басейн Дністра/, що протікає заболоченою донедавна долиною. Його можна віднести до великих поселень, тому що підземний матеріал зустрічається на площі шириною до 400 м і довжиною до 1,8 км, займаючи землі сіл Іванчани та Кобилля. Ці населені пункти знаходяться на межі Західного Поділля і Південної Волині/.

Розкопано 316 кв.м виявлено /за попередніми припущеннями/ залишки чотирьох наземних споруд - двох жител, однієї майстерні /?/ і однієї будівлі, скоріше всього, господарського призначення.

Споруда №1, глинобитна, орієнтована кутами за сторонами світу опалювалася вогнищем еліпсоподібною форми /0,7x0,6м/. Останнє знаходилося біля північно-східної стінки, приблизно посередині її довжини. У цьому житлі, крім кераміки, знайдено ще два залізні ножі, мідне окуття кіньської упряжі /?/ /рис.57,4/, чотири уламки залізних виробів. Сегма будівлі - прямокутна.

Споруда №2 прямокутною форми /3,6x2,9/ кутами також орієнтована за сторонами світу. Не виключено, що південно-східна стінка

була одночасно північно-східною стінкою споруди №1. Приблизно, в центрі будівлі знаходився ковальський горн /?/ підокруглої форми /1x0,9 м/. Більшість його площі викладена камінням, а вогонь розкладали у північно-західному кутку горна. Тут є вимазаний глиною черинь, добре обпалений і покручений від дії високої температури. У цій будівлі знайдено майже половину металевих виробів, багато шматочків заліза, шлаки.

Тут зафіксовано, зокрема, залізний тигель із слідами срібла на поверхні, заготовку залізного ножа /рис.57,6/, спинку срібною фібули /рис.57,8/, пряслицю, світильник /рис.57,2/ та ін. А над житлом, на глибині 0,40 м від сучасної поверхні - залізу острогу /рис.57,9/.

Думаємо, можна попередньо припустити що це була майстерня по обробці металу.

Споруда №3. Знаходилася у південно-східному куті розкопу. Вона досліджена частково, тому що її стінки "ідуть" під північну та східну стінки розкопу. Опалювалася також вогнищем. Знайдено скупченням черепків, з яких вдалося скласти два ліпні горщики вельбарської культури /рис.57,1,2/ і скупчення грузил до ткацького верстату. Крім того, в житлі зафіксовано ковану залізну пряжку /рис.57,3/, спинку залізної фібули /рис.57,12/, денарія Траяна, випущений на честь перемоги над даками та ін.

Усі три вищеописані споруди репрезентовані скупченням обмазки, розташовані, в основному по периметру будівель. Обмазка знаходилася на глибині 0,50-0,65 м від сучасної поверхні.

Споруда №4. На глибині 0,40-0,45 м від сучасної поверхні вдалося зафіксувати незначні залишки ще однієї споруди /площею до 2 кв.м/ у вигляді скупчення каміння та горілих лат. Майбуть це була легка споруда господарського призначення. Але, на жаль незначні залишки не дають уяви про величину та форму будівлі.

В спорудах і культурному шарі знайдено багато фрагментів гончарних та ліпних посудин. Гончарна кераміка є типовою для черняхівської культури, а ліпна - для вельбарської. В будівлях І-3 ліпної кераміки було трохи більше /31% / ніж у культурному шарі /28%/. Поверх обмазки, на глибині 0,50 м простежено стерильний шарок із камулу нанесеного повінню, товщиною І-2 см.

В культурному шарі крім фрагментів кераміки знайдено денарія коніана Пік, два ножі, Т-подібну фібулу із підв'язним приймачем, металеві бруски, глиняні пряслиця /рис. 57, II/, залізний серп, ручні амфори, ліпну мисочку /рис.57,10/ Крім того Д.Л.Гавришак передав

виріб з граніту, який має форму розтирального /9,6x8,6x4,2 см/. Два уламки граніту знайдено у будівлі № І. Причому, один з них має сліди перебування у вогні.

Таким чином, попередньо можна припустити що поселення біля с.Кобиляк с черняхівсько-вельбарською пам'яткою, що розташована на околиці вельбарського масиву.

ГОЩЕВ Г.Н., АНДРУХ С.И.,
ЕЛЬНИКОВ М.В.

ИССЛЕДОВАНИЯ НА МАМАЙ-ГОРЕ В 1992 ГОДУ.

Пятый полевой сезон археологическая экспедиция ЗГУ продолжает исследования на скифском могильнике Мамай-гора в Каменско-Днепровском районе. В 1992 г. работы велись южнее центрального ядра могильника методом сплошного вскрытия поверхности. На площади 3 400 кв. м выявлено 35 объектов /курганы № 102-136/, доисследован ров на кургане № 3 диаметром 36 м.

Все насыпи /?/ к моменту раскопок были сnivelированы полностью и на поверхности не прослеживались. В пределах одного объекта находилось от одного до 6 погребений. /преимущественно катакомбы I типа/. Рвы отмечены в 14 случаях. Общее количество вскрытых погребений - 61, более половины непотревожены.

Костяки лежали вытянуто на спине, преобладала западная ориентация. Инвентарь стандартен - оружие, украшения, предметы быта, керамика. Заслуживают внимания находки амфор Хиоса и типа Солсха I, обломка амфоры с клеймом басоса /около 350 г. до н.э./

ТУТЧИЕНКО М.П.

РОБОТА АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ КІРОВОГРАДСЬКОГО
КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ.

В 1992 р. археологічна експедиція Кіровоградського краєзнавчого музею проводила охоронні розкопки курганів, розташованих в зоні будівництва зрошувальної системи на землях колгоспу "Шлях Леніна" та радгоспу ім.Д.Гаргаріна Олександрійського району. Кургани досліджувалися на високому плато правого берега р.Інгудець, влого вкриті. Всього розкопано 9 курганів висотою 0,5-1,6 м. Вони належали до двох могильників, що розтягнулися ланцюгами з півночі на

захід та з південного-заходу на північний-схід /10-15/. Кургани в могильниках розташовані групами по 2-4, а також поодинокі. В могильнику досліджено два кургани /№ 14,15/, а в могильнику II - 7 /№ 16-30,32/.

Всім з розкопаних курганів датуються одним часом і лише один катакомбним. Виявлено 49 поховань. Впускні поховання всіх культур знаходилися, в центральному, східному та південному секторах насипів і лише кілька виявлено в північному та західному.

Ями поховання /10/ влаштовані в підпрямокутних ямах, впускні - в ямах з плечиками. В кургані 16 основне поховання здійснене в кам'яному ящику розписаному червоною охрою, що знаходився на рівні похованого ґрунту. Із східного та південно-східного боку ящика на рівні похованого ґрунту зафіксовано площадку /16 кв.м/, засипану тонким шаром вапна - місце обробки плит з яких було споруджено ящик. На самій ямці слідів обробки не виявлено. Кожна з стінок ящика складалася з однієї-двох великих /основних/ плит з граніту і кількох значно менших, що закривали щілини на стиках основних та по кутам ящика. Плити вкопані в похований ґрунт на глибину 0,4-0,5 м. В плані ящик трапецеєвидної форми, орієнтований довгими стінками зі сходу на захід. Його довжина 1,6 м, ширина східної частини 1,2 м, західної - 1,4 м. Висота ящика над рівнем похованого ґрунту 0,6-0,7 м. Він був перекритий чотирма гранітними плитами покладеними впоперек. Щілини між плитами замазані глеєм. Внутрішня поверхня стінок ящика була розписана вохрою. Розпис зберігся дуже погано внаслідок корозії граніту. На коротких стінках, де розпис зберігся краще, можна було простежити досить складні орнаментальні композиції, що склалися з ряду горизонтальних ліній, трикутників орієнтованих вершиною вгору, трапецій, орієнтованих вузкими сторонами вниз. На одній з плит східної стінки ящика зображено знак утворений чотирма трикутниками, вершини яких з'єднуються. Дно ящика закривала підстилка з очереху. На підстильці в скорченому стані на спині, орієнтований черепом на захід, лежав кістяк дитини років 4-5. Череп роздавлений, руки випростані вздовж кістяка, ноги зігнуті колінами вгору, впади вліво. Череп та кисть лівої руки поцупані вохрою червоного кольору. Пляма вохри того ж кольору виявлено також на підстильці праворуч від черпа. Із супроводжуючого інвентаря поховання зафіксовано лише три відщепи сірого кременю.

Більшість поховань перекрито деревом, покладеним вздовж ями і лише одне поховання /крім поховання в ящику/ було перекрито і деревом і камінням. Більше ніж в половині поховань /II/ на дні ям

зафіксовано ямки від стовпів конструкції двох типів: 1/ з вертикально поставленими стовпчиками, 2/ з стовпчиками, розташованими під кутом до дна ями. Положення скелетів скорчене на спині та на правому боці. Орієнтація в західному півколі. Поховальний інвентар досить бідний і невиразний. Виняток складає поховання 9 в кургані 18, в якому знайдено і ліпний горщик, і намисто з прокивок і зубів собаки.

Більш числені і багаті поховання катакомбної культури /24/. Поховання здійснені в катакомбах і в ямі підпрямокутної форми. Положення скелетів слабо скорчене на правому боці, скорчене на спині, випростане, з стрічаються і випадки розчленування. В двох похованнях /К.14,П.3, К.16,П.9/ черепа похованих були з повісто чи з частково модельованими глиною обличчями.

Поховання 3 в кургані 14 катакомбного часу впускне в східну полу насипу. З ним пов'язана друга досипка кургану. Поховання влаштоване в ямі /9/ чотирикутної форми з закругленими кутами, орієнтованої довгими стінками з ППДСХ на ПНВІЗХ. Яма дещо розширюється донизу. Її довжина 2,2 м, ширина 1,6 м, глибина від рівня похованого ґрунту 2,1 м. Дно загладжене. Його центральну частину закривала підстилка з кори. Підстилка підпрямокутної форми, розташована вздовж ями. На підстильці лежали рештки скелету дорослої людини, орієнтованої черепом на ППДСХ. Череп відділений від хребта, лежав на правих скроневих кістках над правим плечем. Обличчя модельоване глиною, забарлене червоною вохрою. Глиною не покриті лише кістки лоба. Права частина "маски" зруйнована гризунами. Цей череп належить до I-ої групи "В" по класифікації модельованих черепів Огрозенка і Пуствовалова. Скелет похованого розчленований. Кінцівки відділені від тулуба, і розташовані в порядку наближеному до анатомічного. Загальне положення скелету випростане на спині. Кістка плеча правої руки розташована вздовж кістяка, на кістках ребер. Кістки передпліччя відсутні. Ліва рука зігнута влікті під тупим кутом, кістки передпліччя розташовані на тазових кістках, а кисть - праворуч від таза. Ноги випростані. Берцеві кістки відділені від кісток стегон і зміщені вправо. Берцеві кістки лівої ноги лежали на берцевих кістках правої, навхрест. Підстилка навколо скелету та під ним посипана вохрою червоного кольору. /рис.59/

Досить різноманітний поховальний інвентар в катакомбних похованнях представлений: керамічним посудом /7/, дерев'яними мисками /2/, ритуальними горщиками з несбланої маси /2/, відщепами, сокиров-молотком, крем'яним вістрям дротика, наковаленьками, дерев'

ним посохом.

Доба пізньої бронзи представлена порівняно невеликою кількістю /6/ впускних, безінвентарних типових для степу і лісостепу України поховань.

Проведені розкопки являються продовженням досліджень курганів в басейні верхньої течії р.Інгулець, що здійснювалися археологічною експедицією музею разом з НК "Археолог" в 1990-1991 рр. Отримані результати доповнюють картину археологічних культур в цьому регіоні України. Зокрема виявлена стабільність поховань з модельованими черепами катакомбної культури дозволяє поширити цей обряд на північ від раніше виявлених районів розповсюдження цього обряду.

ФОМЕНКО В.Н., ЧЕРВІДНИЧЕНКО Н.Н.
ФЛИСБЕВ В.Ф., КИРИЧЕНКО А.В.

РАСКОПКИ САБАТИНОВСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ ШУЦКОЕ I НА Р.БАКШАЛЕ.

В 1992 г. Николаевская экспедиция ИА АН Украины после длительного перерыва возобновила исследования поселения сабастиновской культуры Шуцкое I в ложе будущего Прибугского водохранилища /Доманевский р-н, Николаевская обл./ Поселение обнаружено сотрудниками экспедиции в 1986 г. в процессе наблюдения за производством строительных работ.

Памятник расположен в 1,5 км на восток от с.Шуцкое, на пологой террасе левого берега р.Бакшалы, примерно в 1,3 км к СЗ от места ее впадения в р.Джур Буг. Здесь участок долины Бакшалы вытянут параллельно долине Южного Буга и отделен от нее узкой полосой плато шириной 0,25-0,3 км.

В 1987 г. Николаевской экспедицией /О.Г.Шапошникова, В.Н.Клюшинцев/ в верхней части террасы была вскрыта площадь более 3600 кв.м, где выявлены два строительных комплекса /I и II/ полностью и один /III/ частично. Еще одна постройка /IV/ найдена в 60 м ниже по склону, при его переходе в пойму. Форма сооружений подпрямоугольная с закругленными углами, размеры основных помещений 12-13 x 8-9 м. Пол углубленный, земляной. Основания стен выложены из обломков гранита и известняка. Комплексы I и II включали небольшие наземные пристройки с каменным основанием стен. Тогда же было установлено, что памятник однослойный, со слабо насыщенным культурным слоем мощностью до 0,3 м.

В задачу исследований 1992 г. входило уточнение территории поселения, выявление по возможности всех построек и других входящих в его комплекс объектов, а также получение стратиграфических разрезов. Для этого была проведена интенсивная шурфовка памятника /более 30 шурфов/, заложены 2 траншеи, одна из которых пересекала поселение поперек, сверху вниз по склону террасы.

В ходе работ были обнаружены и частично изучены 4 новые постройки /У, VI, VII, VIII/ и зольник. Постройки по форме и размерам, а также строительным приемам в целом аналогичны основным помещениям комплексов I и II, но не имеют наружных пристроенных камер.

Зольник представляет собой распычатую курганнообразную насыпь высотой около 0,5 м и диаметром 16-18 м, сложенную из светло-серого золотистого грунта и достаточно обильно насыщенную археологическим материалом - битой керамикой, костями животных в т.ч. обугленными, кремневыми осколками, мелкими камнями и пр. Отмечено скопление крупных обломков челюстей животных /быка?/ в ЮВ секторе зольника.

Можно считать в целом выясненной планировку поселения. Оно имеет вид овала размером 140 x 90 м, вытянутого по линии ЮВ-СЗ, с незастроенной центральной площадкой. Постройки образуют два дугообразных ряда длиной 110 м и 60 м, расположенных соответственно в верхней и нижней частях террасы. В верхнем ряду сооружения I, II и IV разделены значительными промежутками - от 30 м до 40 м. Противоположный нижний ряд застроен более тесно, расстояния между постройками III, V, VI, VII составляют 6-18 м. На некотором удалении от жилищ, с СЗ, территория поселения ограничивается зольником. По типу планировки Шуцкое I резко отличается от территориально близких к нему сабастиновских памятников Виноградный Сад, Бугаков с их плотной застройкой и несколькими строительными горизонтами. Ташлыка I с несколькими улицами и др.

Назначение вновь выявленных построек на Шуцкое I пока неясно, т.к. их еще предстоит доисследовать. Предварительно одна /У/ рассматривается как производственный комплекс. В заполнении ее среди прочих находок отмечено значительное количество кремня, свидетельствующее о его обработке на месте. Это главным образом расколотые гальки, желваки, отщепы и осколки, а также несколько орудий /скребков/.

Стратиграфические разрезы, сделанные на разных участках поселения, подтвердили его однослойность.

РАСКОПКИ ПОСЕЛЕНИЯ У Г.МАРИУПОЛЬ

В 1992 г. экспедиция ООПА ДОН производила раскопки поселения Ялипинская Балка, расположенного на восточной окраине г. Мариуполь. Вскрыта площадь 610 кв.м Нижний слой памятника, мощностью до 0,6м относится к позднесрубному времени. К этому периоду функционирования поселения принадлежат котлован и остатки каменных конструкций. Котлован имел неправильную подквадратную форму /около 10х10 м/. Заполнение его золотистое, находки представлены комьями животных и керамическими фрагментами. Каменные конструкции сохранились частично. Предварительно выделяются 3 сооружения /2 реконструируются по уцелевшим участкам стен и I - по скоплению камней./ Они представляют собой углубление до 0,2-0,3 м котлованы, облицованные камнем следующим образом: на поставленных вертикально камнях лежали плашмя в три-четыре слоя небольшие камни. Одно из сооружений окружала ограда из мелких камней. Керамика срубного времени представлена горшками и банками /первых в несколько раз больше/. Орнамент представлен валиками /около 35% орнаментированных венчиков/, поясами вдавлений. Иногда встречаются пояса зигзагов, сложные орнаментальные композиции. На одном из сосудов прочерчена короткая "строка" знаков из серии т.н. "письмен". В заполнении одного из сооружений найден развал федоровского горшка. С андроновским кругом связан еще один фрагмент верхней части сосуда. Другие находки из срубного слоя - фрагмент глиняного пряслица с солярным знаком., четыре костяных струга, два тупика, фрагменты каменных образцов и других орудий.

Длина поселения срубного времени - около 100 м, прослеженная ширина - около 30 м. Далее от берега балки склон становится столь крут, что строительная деятельность там мало вероятно. Таким образом, в период существования срубного памятника здесь было не более трех жилищ одновременно. В то же время в Приазовье известны куда более крупные срубные поселения, синхронные данному. Таким образом, и для Приазовья можно говорить об иерархии поселений, имеющих различную планировку и площадь, как это фиксируется для срубных поселений Вредного Поволжья /Седова, 1988/ и поселений сабатиновской культуры /Чененко, 1992/. Исследованный памятник соответствует т.н. "хуторам" /Седова, 1988/, возникновение которых можно связать с сегментацией и обособлением отдельных семей.

Верхний слой относится к средневековью. Материал представлен

в основном, фрагментами амфор и кувшинов. Амфорные фрагменты принадлежат сосудам с выделенным круглым доншком, шарообразным туловом и узким коротким горлышком. Уплощенноовальные в сечении ручки идут от края венчика, резко поднимаясь вверх. В верхней части амфоры имеют мелкое ребрение. В хорошо отмученном тесте - примесь мелких блесток слюды. Данные сосуды относятся к т.н. "трапезундским" амфорам, широко распространенным на территории Приазовья в XIII-XIV ст. /Волков, 1988/. Кувшины имеют широкое раструбное горло /иногда со сливом/. Уплощенные ручки /часть - с продольной каннелурой/ либо отходят от края, либо крепятся ниже его. Встречается покрытие сосудов красным ангобом, вертикальные продольные и горизонтальные врезные /прямые и волнистые/ линии. В некоторых случаях употреблен гребенчатый штамп. Край венчика завершается "манжетом". Из стенок таких сосудов выточена большая серия "пряслиц". Много фрагментов принадлежит пифосу. Среди трех железных предметов - венчик чугуниного котла. Указанные материалы имеют аналогии золотоордынских слоев Азака и Царина городища. Обратим внимание на высокий процент фрагментов амфор /около 10%/. Для сравнения, в синхронном данному слою раскопе № I Царина городища /Северский Донец/ в 1989 г. на тысячи фрагментов керамики было обнаружено лишь четыре амфорных фрагмента. Указанный факт, расположение памятника в районе средневекового торгового пути и некоторые другие соображения позволяют считать, что к данному торговому пути имело отношение и исследованное поселение.

ШАПОВАЛОВ Г.И.,
НЕФЕДОВ Г.И.

ИССЛЕДОВАНИЯ ЭПАР В 1992 ГОДУ.

Работы в сезон 1992 года были продолжены экспедицией подводных археологических работ /ЭПАР/ Запорожского областного краеведческого музея в реке Днепр у острова Хортица в период с мая по декабрь 1992 г.

В Старом Днепре продолжены исследования ранее выявленных комплексов в районе балок Куцей, Наумовой, Громушиной, Каракайки и Генералки. Проводилась разведка дна реки в районе летописного Протолчеге брода, в южной части острова Хортица. В Новом Днепре у восточного берега острова Подпье археологические работы продолжены на месте комплекса в бухте у балки Большой Молодяги, разве-

дочные исследования велись у островов Три Стога, а также у Школьских камней.

В районе Наумовой балки на глубине 14 м обнаружены железные кованые ножницы времен русско-турецкой войны 1735-1739 гг., фрагменты лепной керамики эпохи бронзы. Ниже по течению, на месте комплекса 1735-39 гг. возле Громушиной балки обнаружены пушечные ядра, которые оставлены на месте для дальнейших исследований, а также большая железная пряжка с фрагментами кожаного ремня. Здесь же найдены судовые гвозди, и другие детали судна: юферс и тд. Ниже по течению на глубине 12 м найдены крупные фрагменты лепной керамики эпохи бронзы, рядом на глубине 13 м обнаружено орудие из оленежьего рога. Ближе к берегу обнаружено небольшая дубовая деталь судна периода войны 1735-39 гг. со вбитым в нее железным нагелам.

У балки Каракайки на глубине 6 м найден дубовый долбленный чел почти полностью занесенный песком. Ниже по течению от балки Генералки на глубине 8 м найден средневековый медный котел.

В южной части острова Хортица, у Соловиной роши проводились разведочно-обследовательские работы дна реки. Почти всюду дно представляет собой переотложенные грунты из-за ведущейся здесь добычи песка. Изредка встречены сильно обкатанные фрагменты керамики.

В Новом Днепре, в бухте у балки Большая Молодица, на глубине 7 м обнаружены свинцовая пуля и железный кованный стержень /деталь судна?/ 1735-39 гг. Ниже по течению на глубине 14 м найден железный четырехрогий якорь XVIII-XIX вв. У Школьских камней случайно найдено и передано ЗИАР византийская амфора XI-XII вв.

ШИЛОВ Ю.О.

КУРГАН - СВЯТИЛИЩЕ "ЦЕГЕЛЬНЯ".

Влітку 1992 р. Голтавська експедиція Лабораторії охоронних археологічних досліджень при Міністерстві культури України дослідила могилу "Цегельня" біля с. Підлужжя Кременчузького р-ну. Цей найбільший в окрузі курган розташовувався в центрі групи з 5 насипів, яка простягається на 2 км вздовж першої надзаплавної тераси лівого берега гирла р. Пола. Пам'ятка стояла на мису над ручавом у заливному лузі ріки і мала 8-виду форму зі зверненою на ПнС більшою половиною. Вершини здіймалися над давнім горизонтом на 7 і 3 м діаметри біля 60 і 40 м, довжина приблизно 120 м. Поки кургану, крім ПнЗ, знищено кар'єром колишню цегельню та ін., вершини позначено геодезичними знаками й кладочизем.

Розкопками виявлено 14 поховань енеоліту - бронзи, I середньовічне та біля 10 поховань ХУІІІ ст.

З'ясовано, що первинному насипу передувало святилище кінця раннього етапу середньостогівської культури /квітнянської фази ямної культури, за В.М.Даниленко/. Святилище складалось зі змієвидного рівчака до 20x1,5x0,75 м та яйцевидої ями 1,7x0,95x1 м /рис.60/. Голову "змії" спрямували до дуги на Пд, хвіст загнули на ПдС, а "яйце" на Пн від хвоста. Уламки 4 корчаг /заввишки й діаметром до 60 см/ у заповнені головної частини свідчать про "кормління змії" - яке, судячи з однакових форм посудин та типологічного розвідку їхньої орнаментики, відбувалось з певною /календарною/ періодичністю /протягом 4 або більше років/. Навколо святилища зібрано біля 60 дрібних фрагментів кераміки та 100 відщепів кремню /а також 2 гостроконечника, 3 скребки й уламок кинджала чи списа/, траплялись камінці /у тому числі 2 невразних розтиральника/ й уламки кісток /визначено 2 зуба коня/. Відсутність ям і вогнищ вказує на ритуальний, а не побутовий характер знахідок.

Трохи згодом на ПдС від святилища вирили подібні рівчак і яму - яку розмістили вже не біля хвоста, а біля голови /теж правою, ліворуч же розклали багаття/. Орієнтація другого "змія" протилежна попередньому, а разом вони утворили 8-подібну композицію, якої дотримувались згодом всі наступні будівельники "Цегельні". У другому випадку між головою й хвостом розмістили /крім "яйця"/ ще й кенотафну могилу, зорієнтовану ПнС-ПдЗ. Її 4-кутні обриси й розміри 2,4x0,7-0,9x0,3 м вказують на належність до постмаріупольської культури. Первинний насип 14x0,6 м складався з доколішнього світлого піщаного ґрунта.

З вершини насипу впустили поховання 2 нижньомихайлівського /судячи з овальної могили та адарованного положення руки небіжчика/ або середньостогівського типу, вилавши померлого скорчено на правому боці, головою на Пд. На колінах знайдено дерев'яну чашу яйцевидої форми 24x6 см. Судячи з вертикальної прорізі у найбільш вузькому краї, чашу носили на поясі. Поховання оточили кільцевим рівчаком 12-14x1,8x0,6 м, який складався, напевно, з фігур двох ший. На Пд між їхніми хвостами залишили прохід, а на Пн між головами встановили дерев'яний стовп, принести біля нього в жертву якусь дрібну істоту. Жовтий пісок з рогу розкидали всередині май-даничка, а ров заповнили мулом з сусіднього ручая, округлу досилку 24x1,5 м зробили з суміші мулу й піска. Вона майже перекрила попереднє святилище. На ПнС впустили нижньомихайлівське п.З. Як і

попереднє, його звершили у позі адорації скорчено на правому боці, але зорієнтували схід.

Користування курганом було відновлено лише через кілька століть, на пізньому етапі яної культури. При цьому кенотафні поховання 4 і 5 перекривали двома антропоморфними досипками, оберненими головами на Пд. Першу з них /тобто досипку 2/ супроводили дві яйцевидні ями 3, 6x2, 8x1 і 1, 6x1, 2x0, 6 м, які розташували вздовж її східного боку і зорієнтували гострим кінцем у напрямі її голови. У першій, ближчій до ніг ями знайдено уламок черепа великої тварини, у другій - сліди багаття. Груди я לנו досипки 3 відзначили двома гранітними зернотерками до 40x27x13 см та менгіром чи ідолом /зберігся лише уламок нижньої частини/.

У напрямку головних виступів досипок 2 і 3, у низині від виборок для спорудження попереднього кургану звершили п.6 /напевно лише, недавно зруйноване/, перекривши його окремим насипом 23x2,5м.

Остання досипка 4 над пізньояноним п.7 об'єднала обидва кургани і надала "Цегельні" остаточні 8-виді обриси. Як і три попередні будівельні горизонти, вона складалась з крихкого "ядра" та шільного "панцира", для яких викорувували, відповідно, піщаний ґрунт та черноземний мул.

Всі наступні поховання впускали в завершену споруду. Ранньокатакомбне п.8 та випростані пізньокатакомбні п.9 - п.13 розташували вздовж східної поли, значна частина якої недавно зруйнована. На більшій вершині виявлено підбійний кенотаф І4, який можна віднести до КЕК. Тут же знайдено 3 посудини зрубної культури, уламки ще 2 трапились біля меншої вершини. Слідів однокультурних поховань не виявлено: у зрубний час "Цегельня" викорувувалась, напевно, як святилище.

Таким чином, пам'ятка функціювала між серединами ІУ-ІІ тис. до н.е. Вона відбила виникнення головною міфту аріїв /Ф.Кейпер, 1985/ про зародок новорічного всесвіту Валу, якого охороняє змія Врітра /святилище та насип І/. а також зародження вчення його про змію Кундаліні, яка здіймаючись вздовж хребта перетворюється на іду я Пінгалу /насип І та досипка І/ Відомо, що обидві ці міфологеми є архетипами, вилученими жерцями з підсвідомої "ембріональної пам'яті" Тому цілком закономірно виникли досипки 2, 3 та 4 з символікою Праматері, богині родючості /арійської Адіті?/.

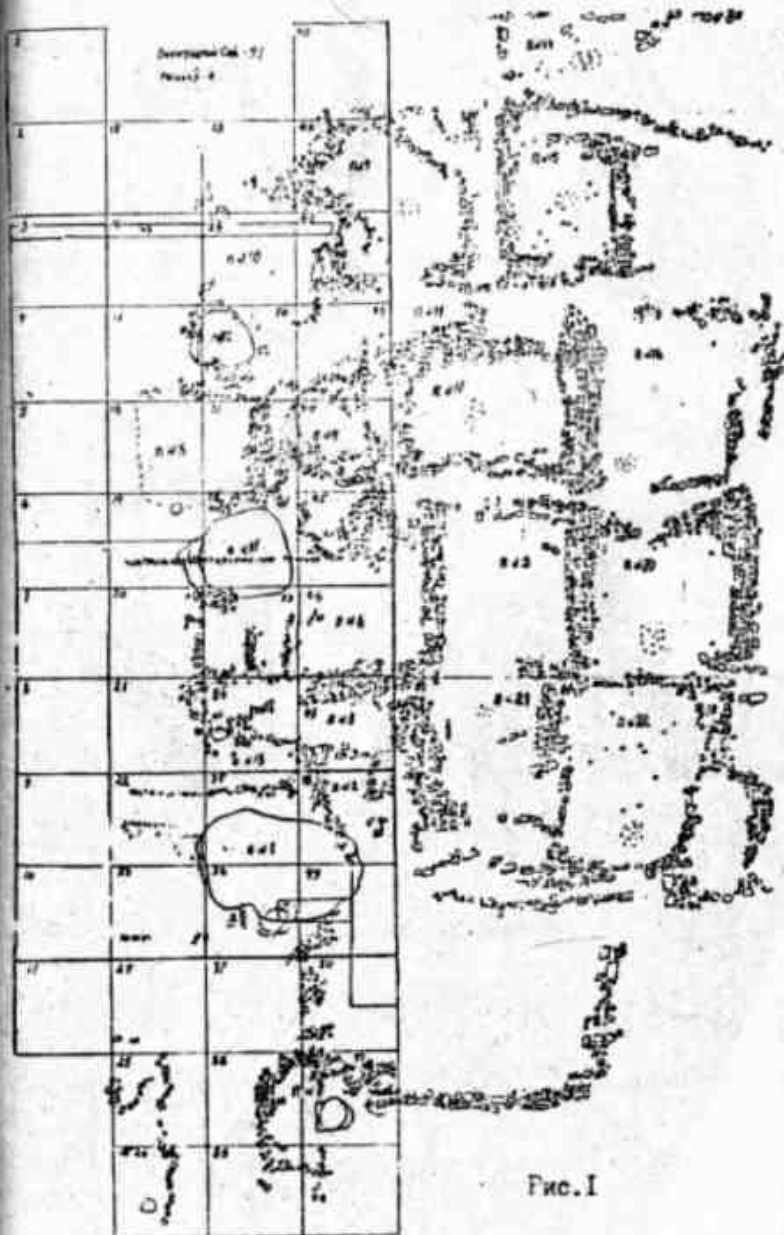
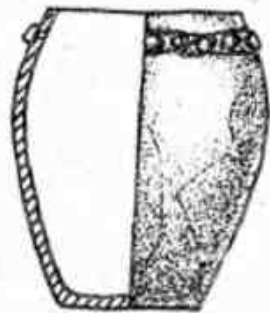

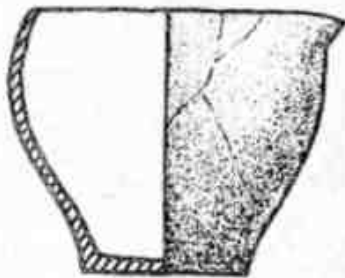
Рис. I

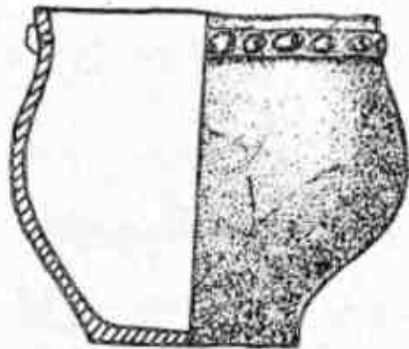
1

2

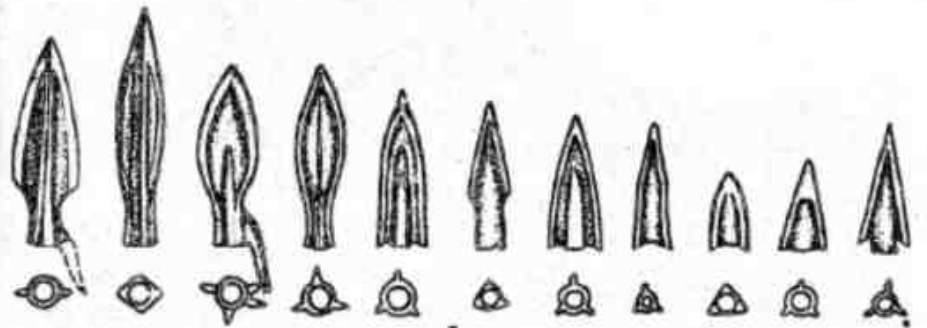

3

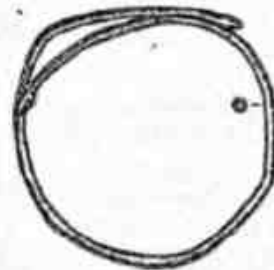

4

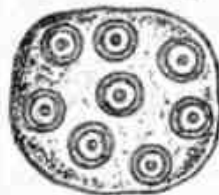
Рис. 2.

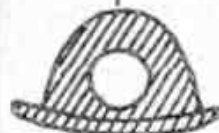
1

2

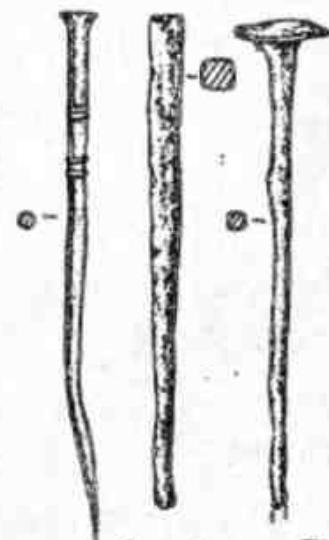
3

4

5

3

4

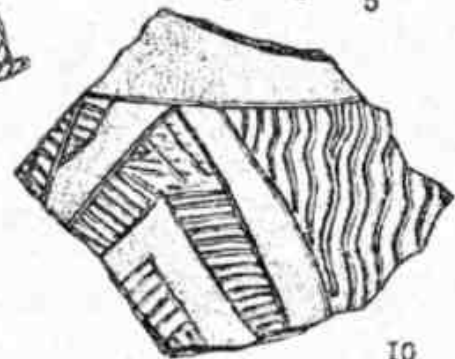
5

7

8

10

Рис. 3.

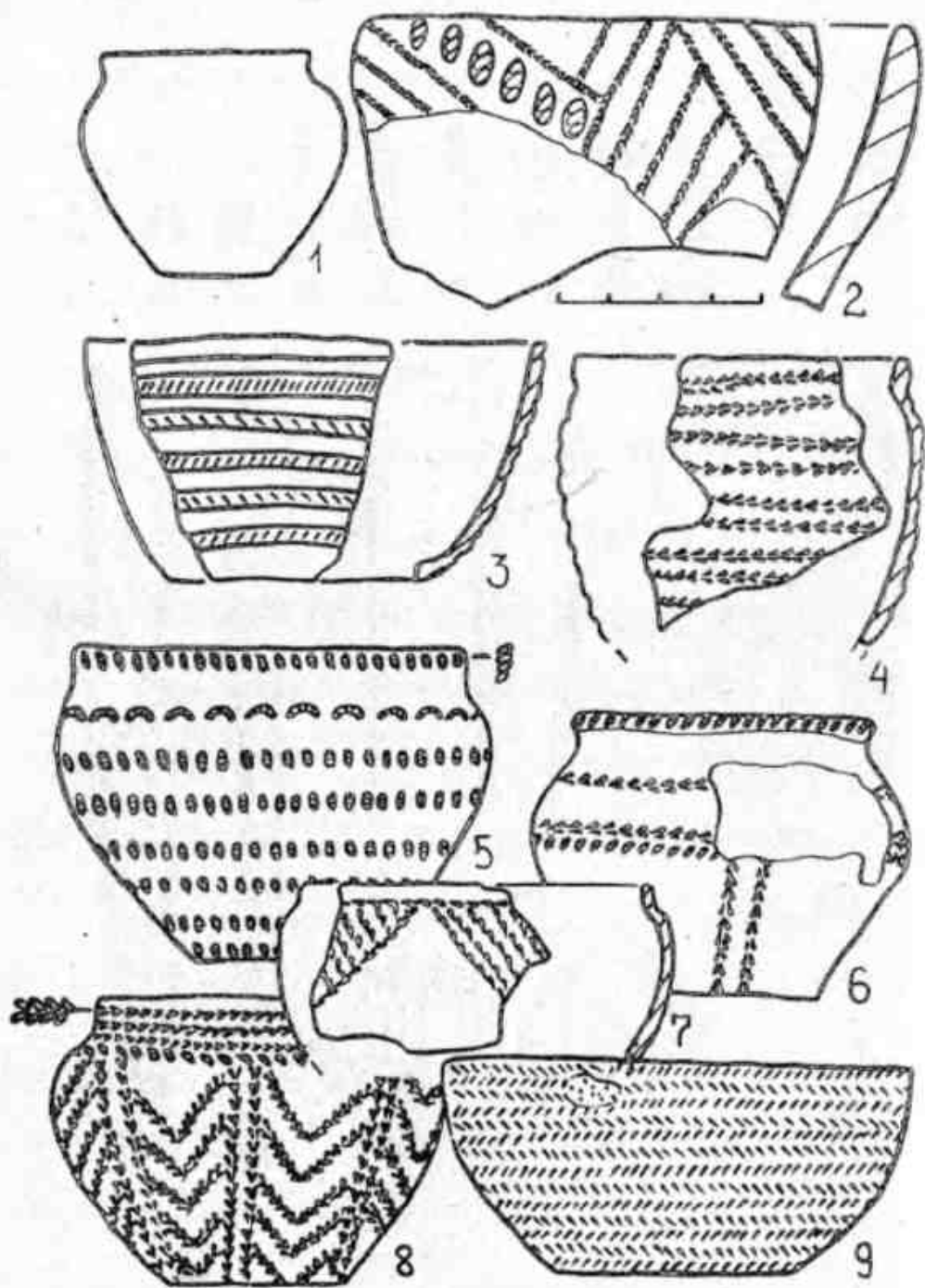

Рис. 4.

Рис. 5.

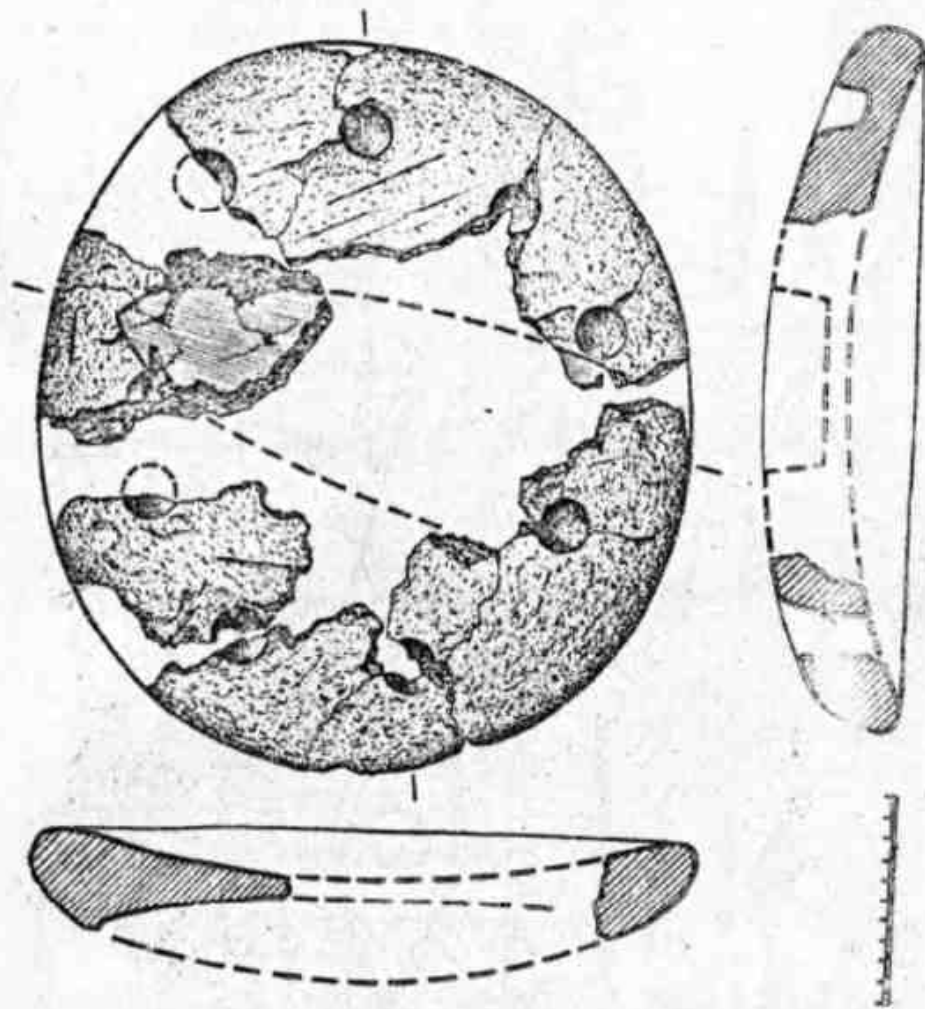

Рис. 6.

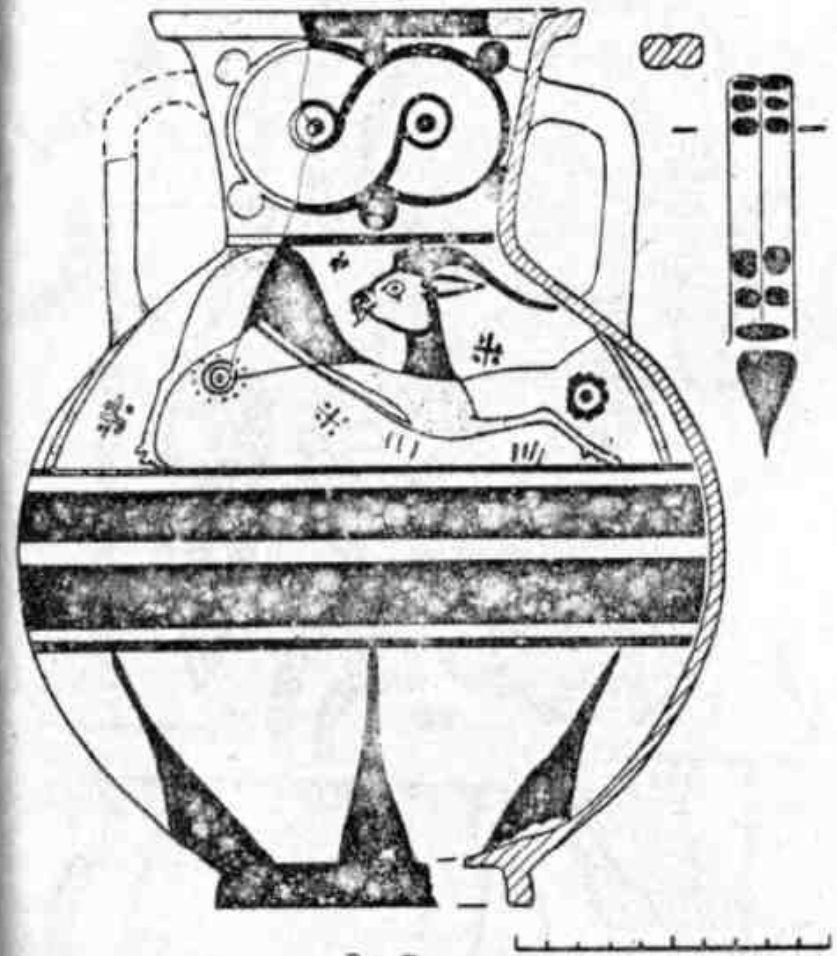

Рис. 7.

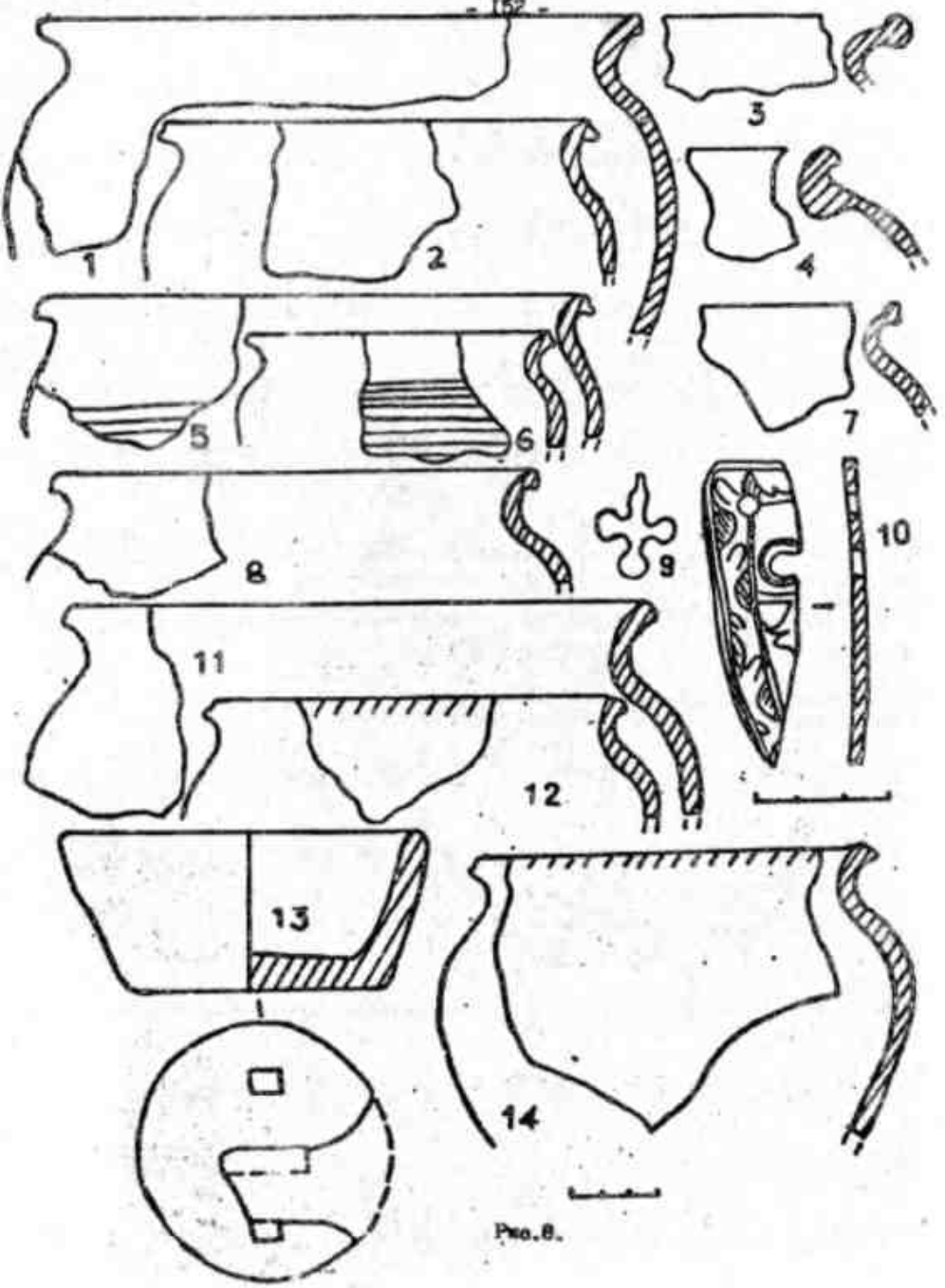

Рис. 8.

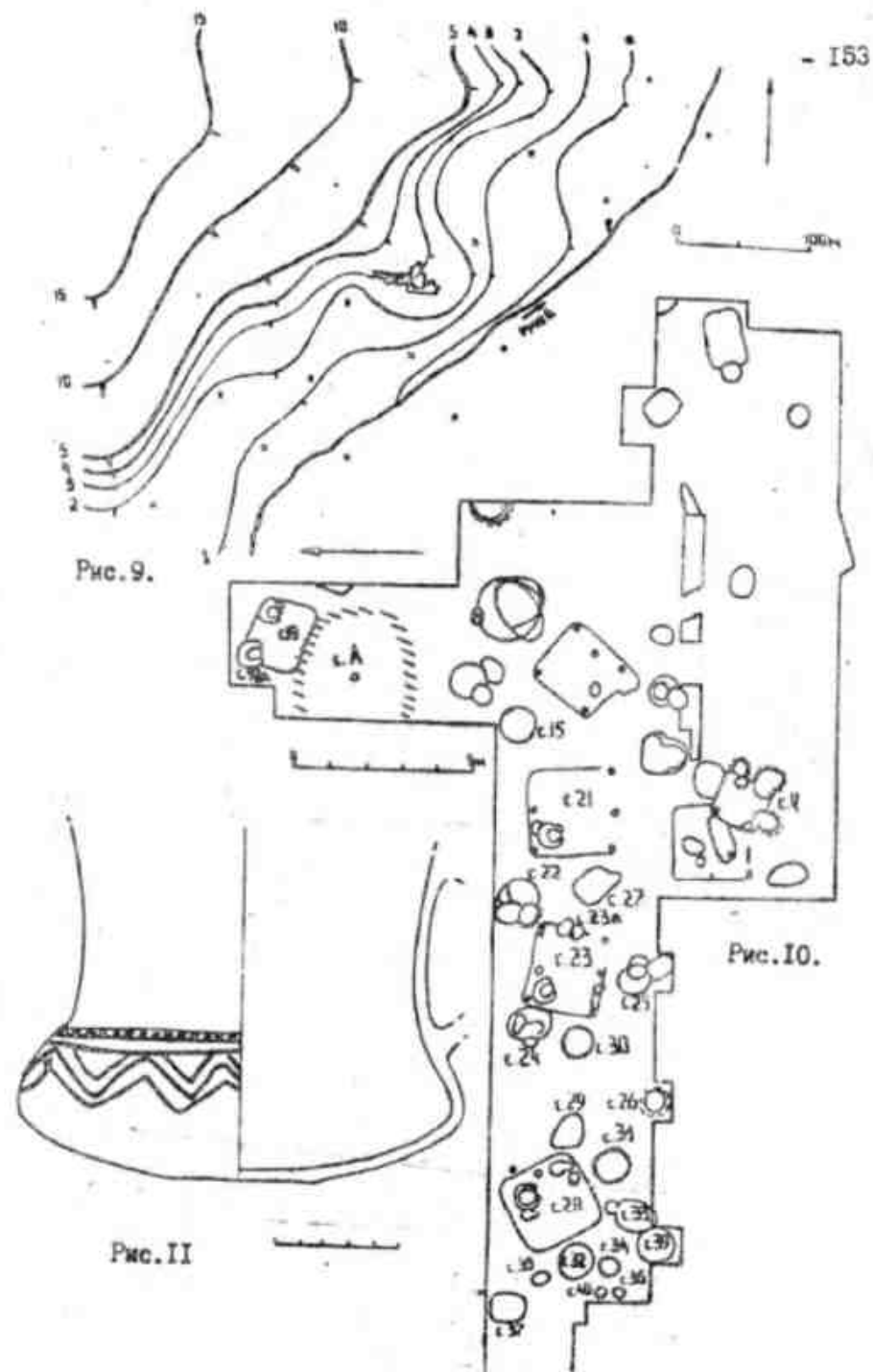

Рис. 9.

Рис. 10.

Рис. II

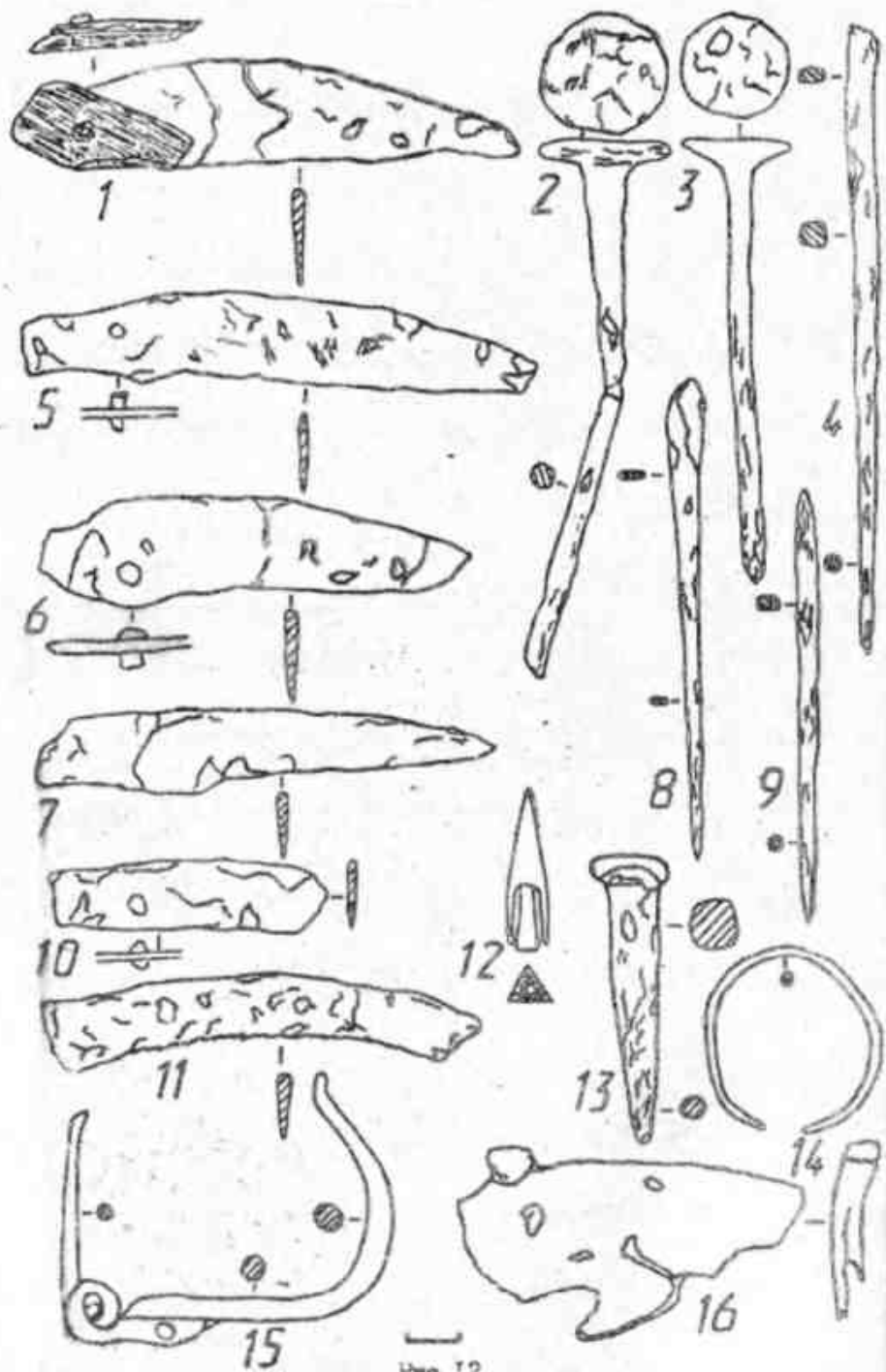

Рис. 12.

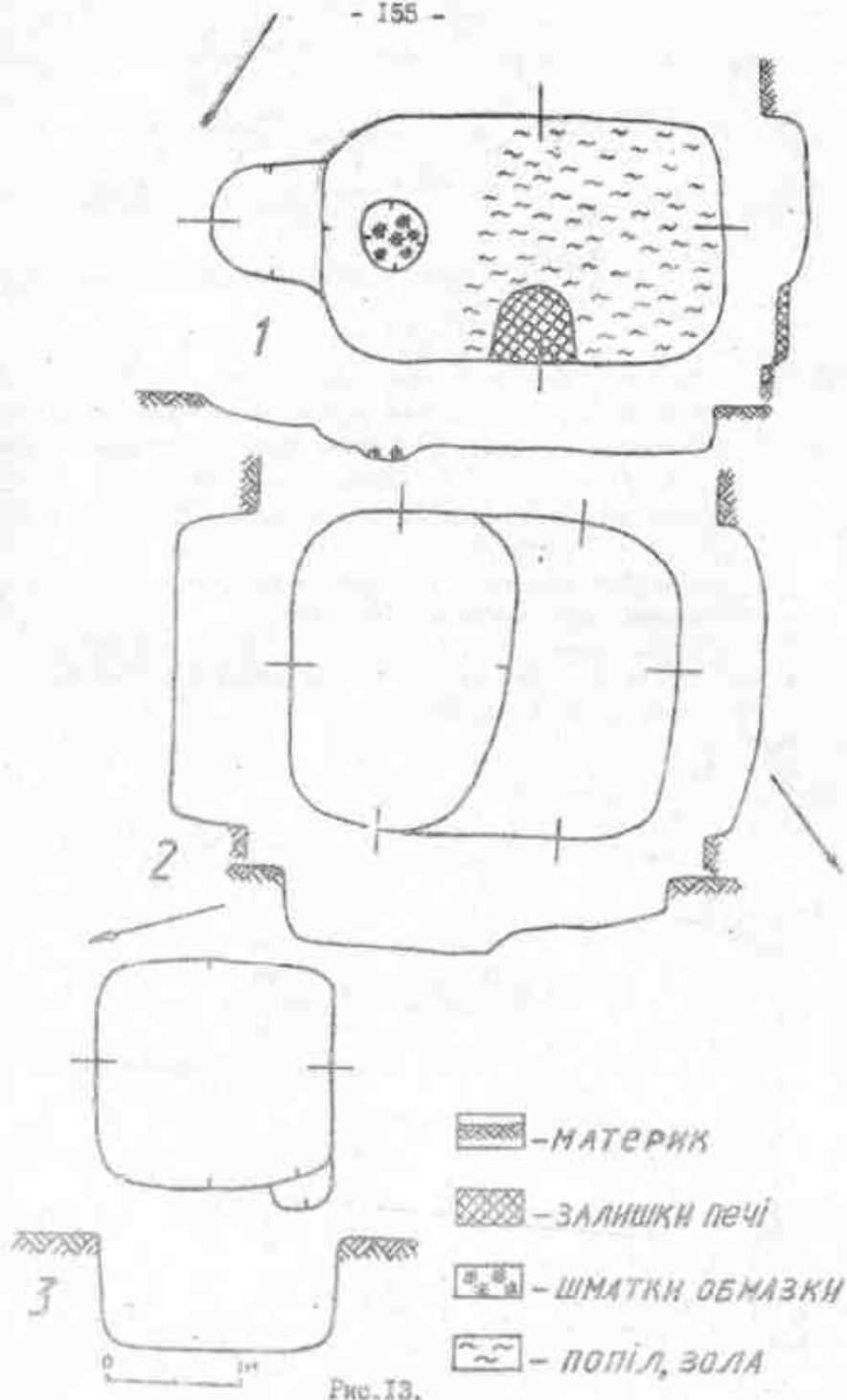
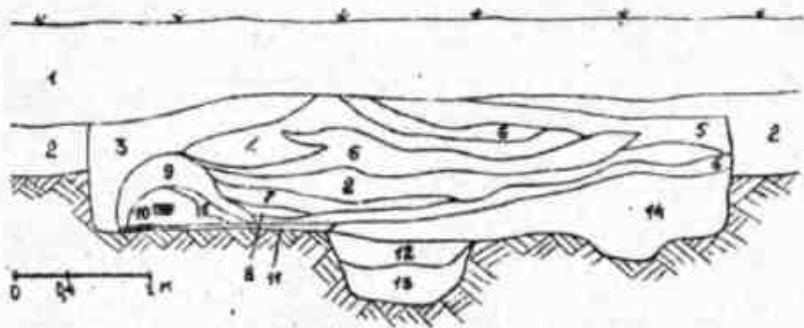

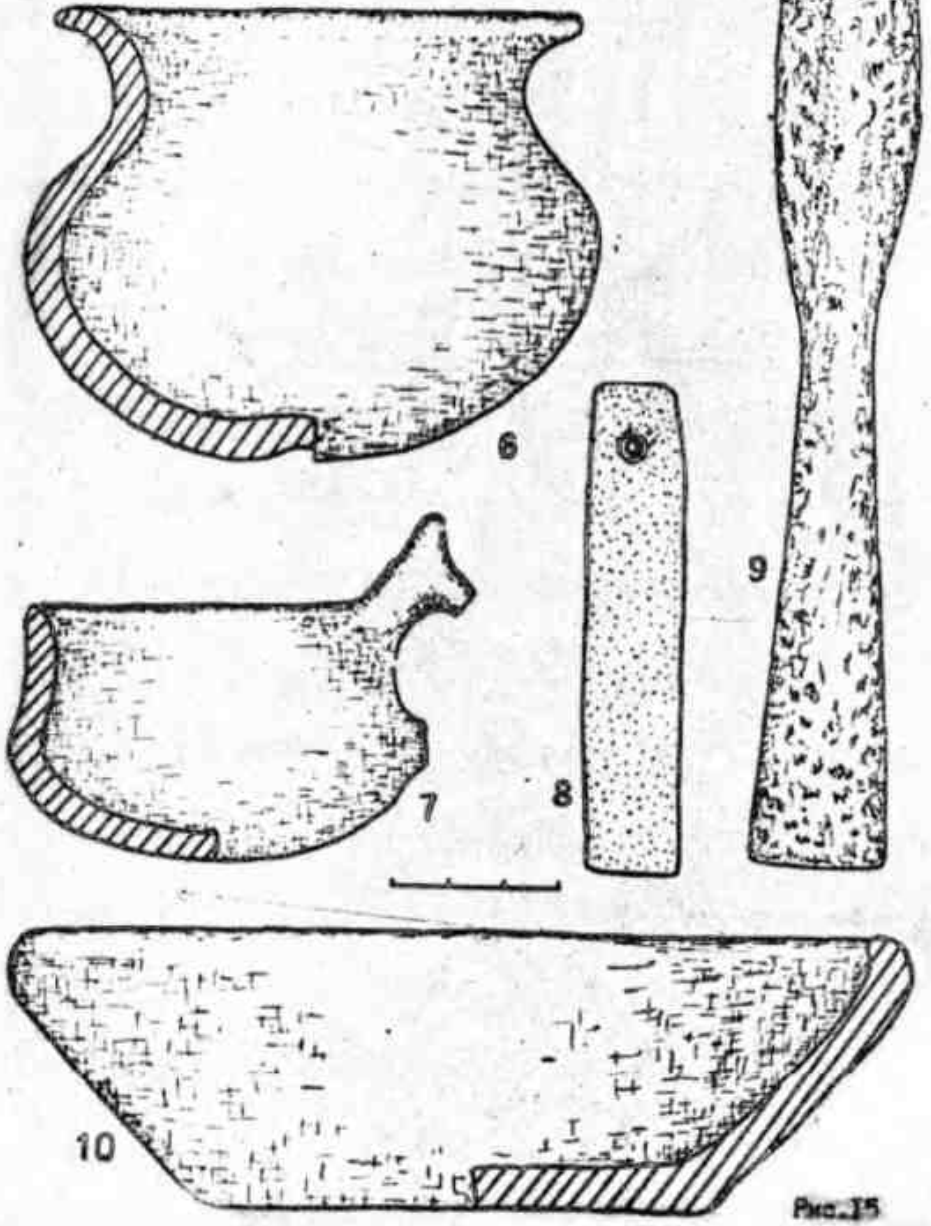
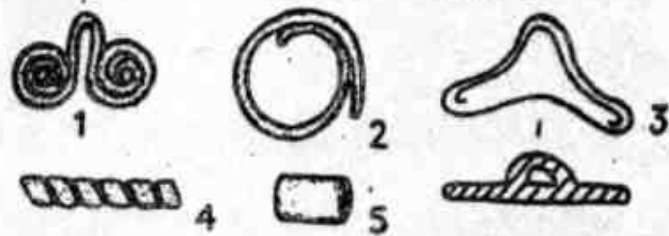
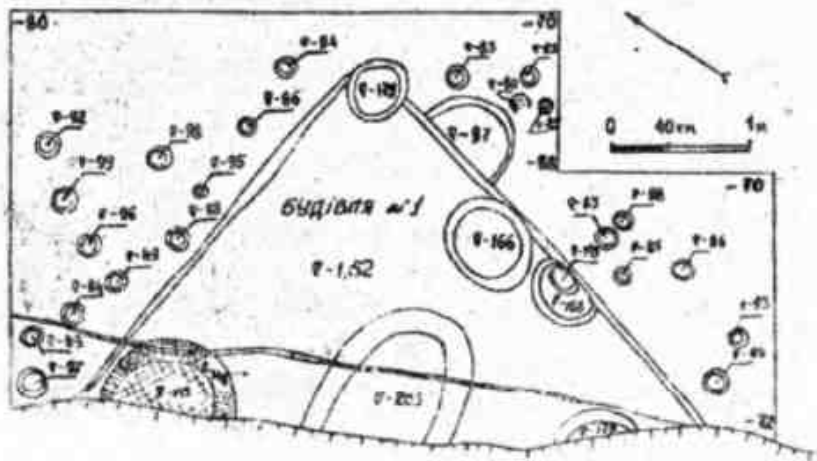
Рис. 13.

- А. В.Снітинка - IV - 92. Зачистка обриву.
- 1 - дерновий шар
 - 2 - сіро жовтий плямистий суглинок
 - 3 - темно-сірий суглинок
 - 4 - жовто-сірий піщравий суглинок
 - 5 - сірий суглинок
 - 6 - темно-сірий суглинок
 - 7 - темно-сірий суглинок з включенням дрібних вугликів
 - 8 - прошарок попелу
 - 9 - аскраво-жовта глина
 - 10 - оранжева печина
 - 11 - печина, вуглики, попіл
 - 12 - світлий сіро-жовтий суглинок
 - 13 - світло-сірий суглинок
 - 14 - темний сіро-жовтий плямистий суглинок
- - горіле дерево
 ■ - материк - біло-жовта глина

Б. План будівлі № 1

■ - черинь ■ - материкові стінки печі

Херсонес Таврический
Портовый район. XIV
Волоסקи виллинкисного периода.

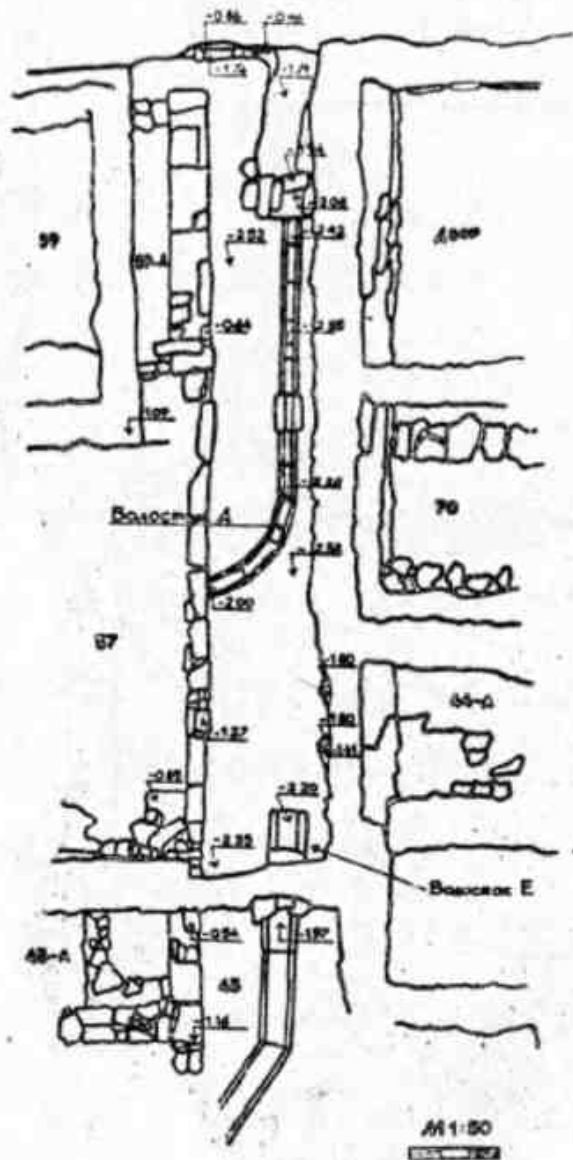

Рис. 1-А
Волоסקа Д. М 1 25

Рис. 1-В
Волоסקа Е. М 1 25

Рис. 16

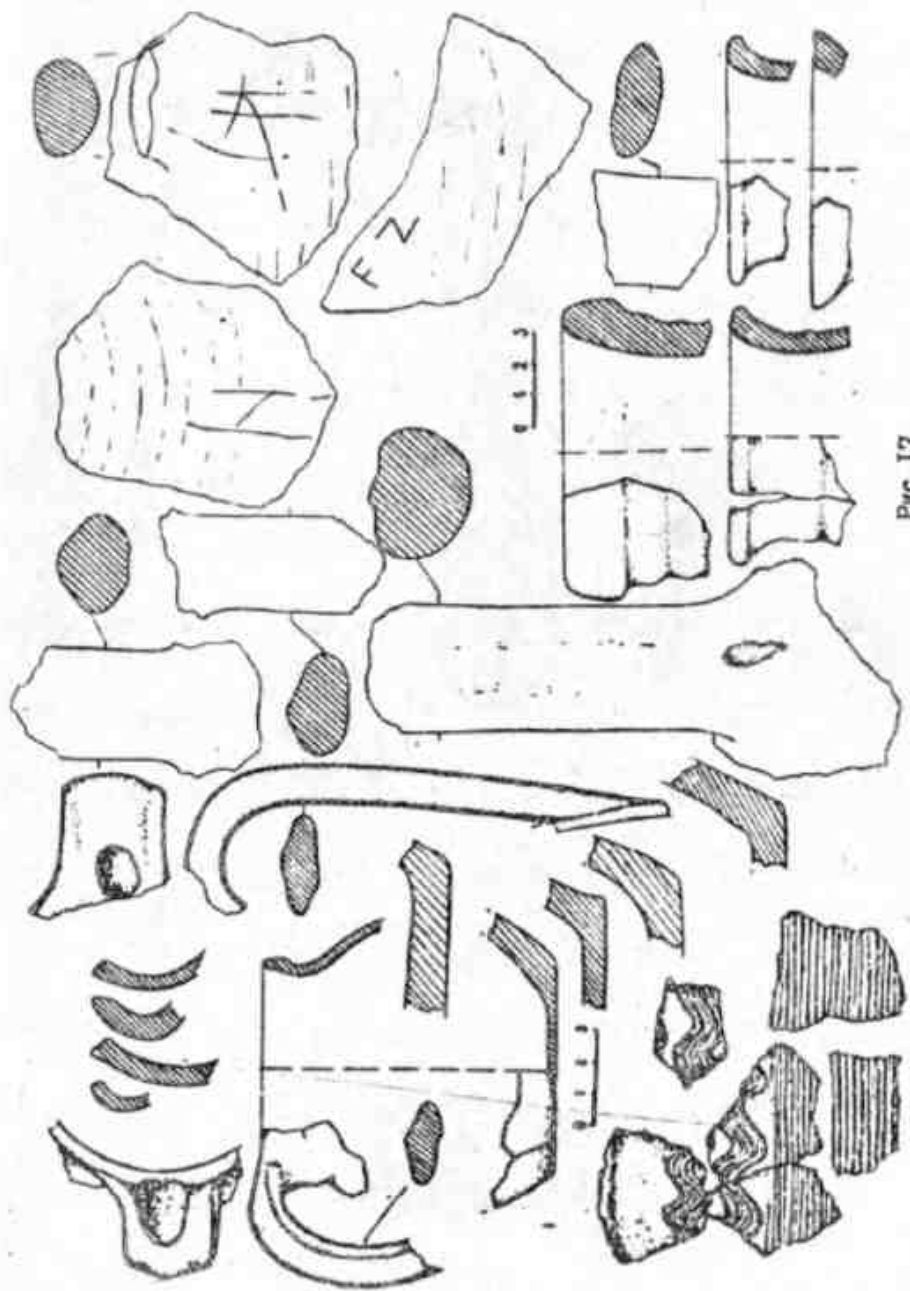

Рис. 17.

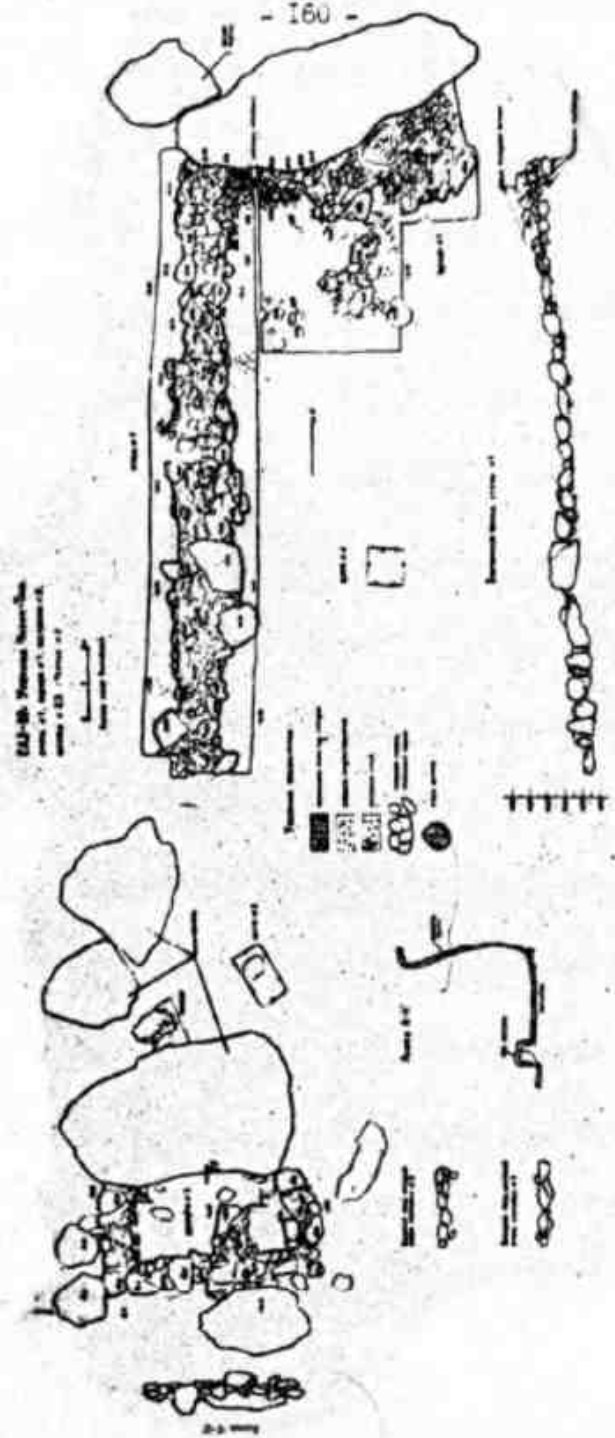

Рис. 18.

Схема расположения объектов в районе
в соответствии с картой № 10

1:1000

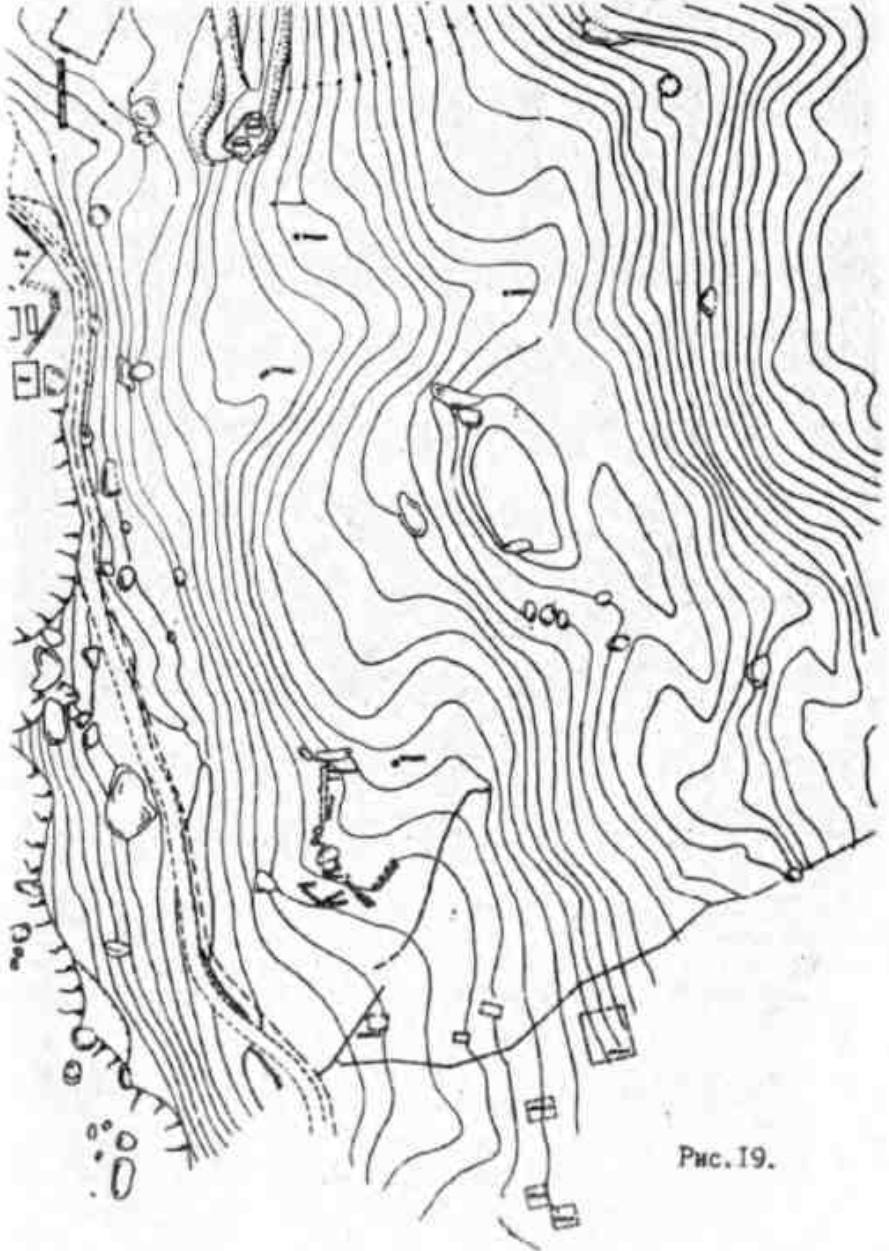

Рис. 19.

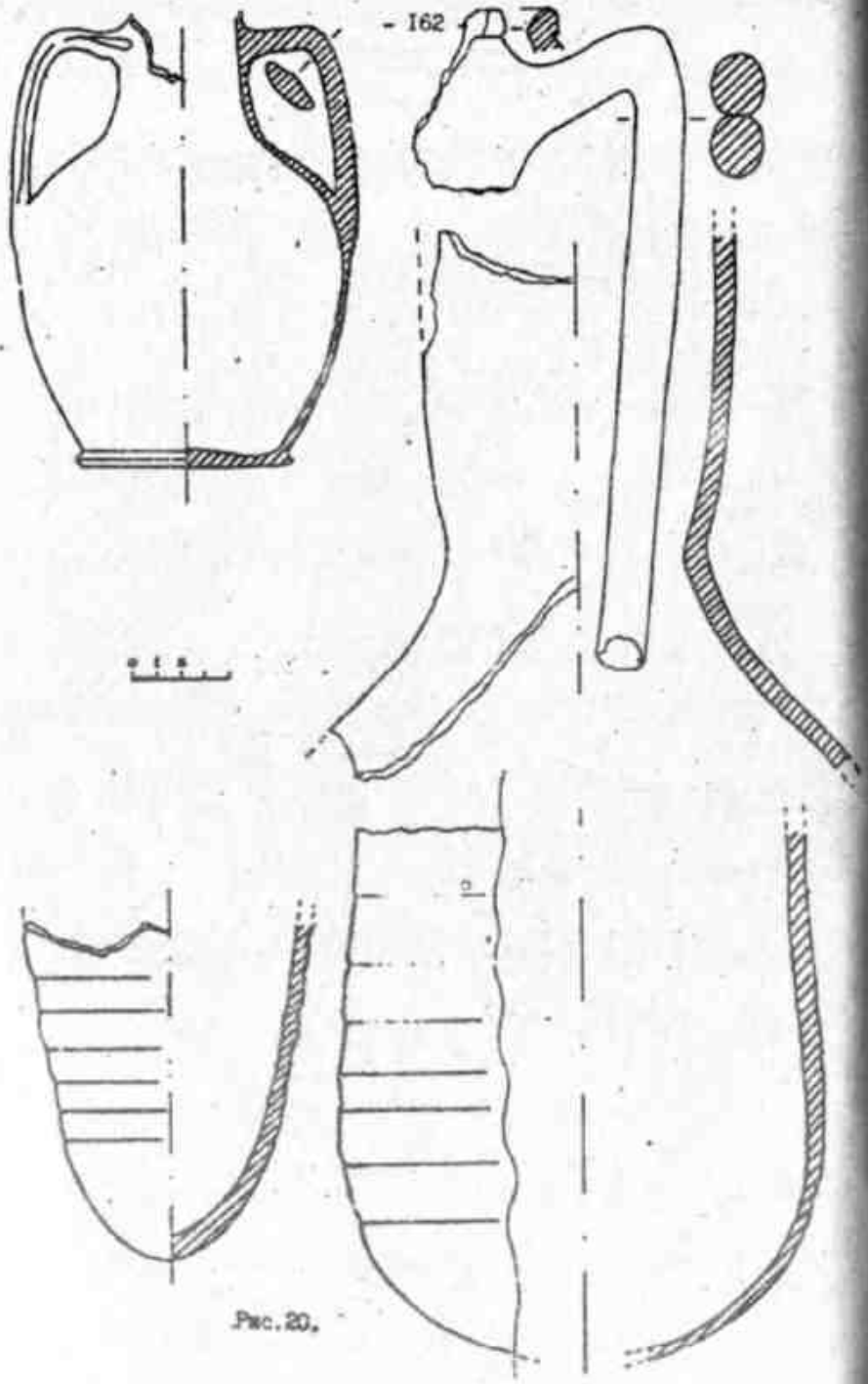

Рис. 20.

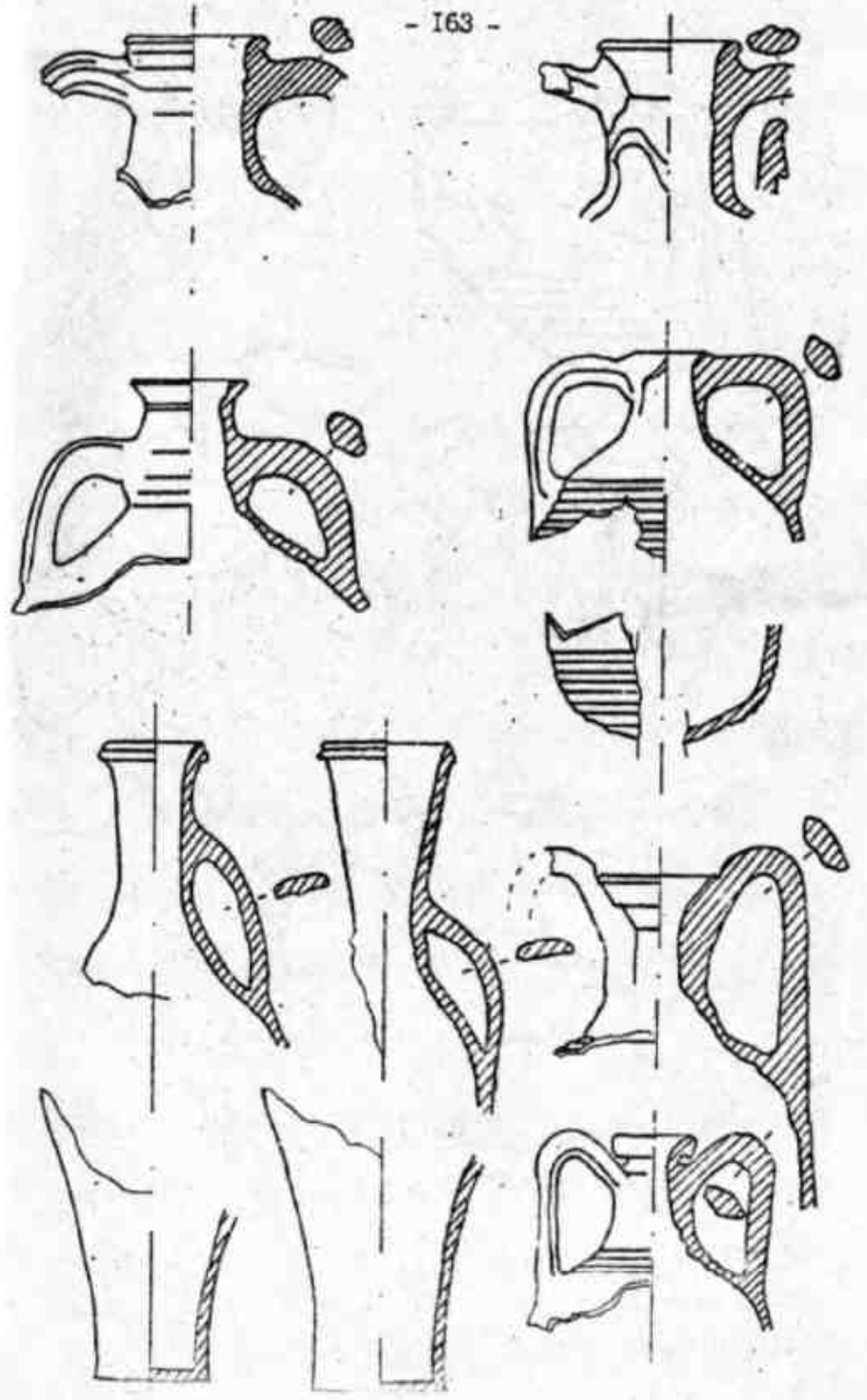
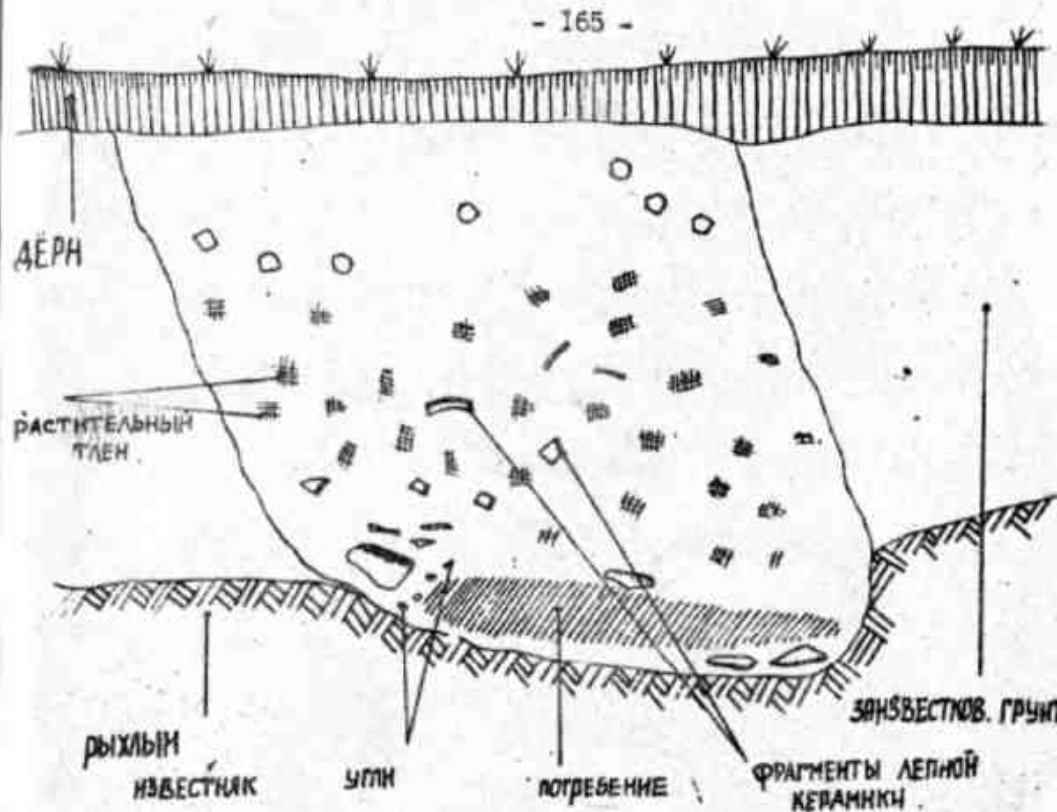

Рис. 22.

Положение погребения в срезе котлована.

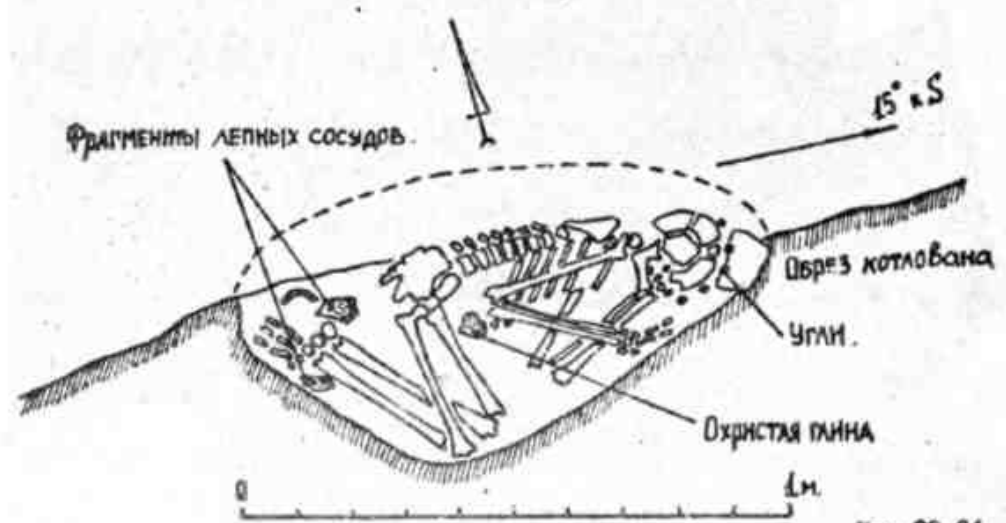
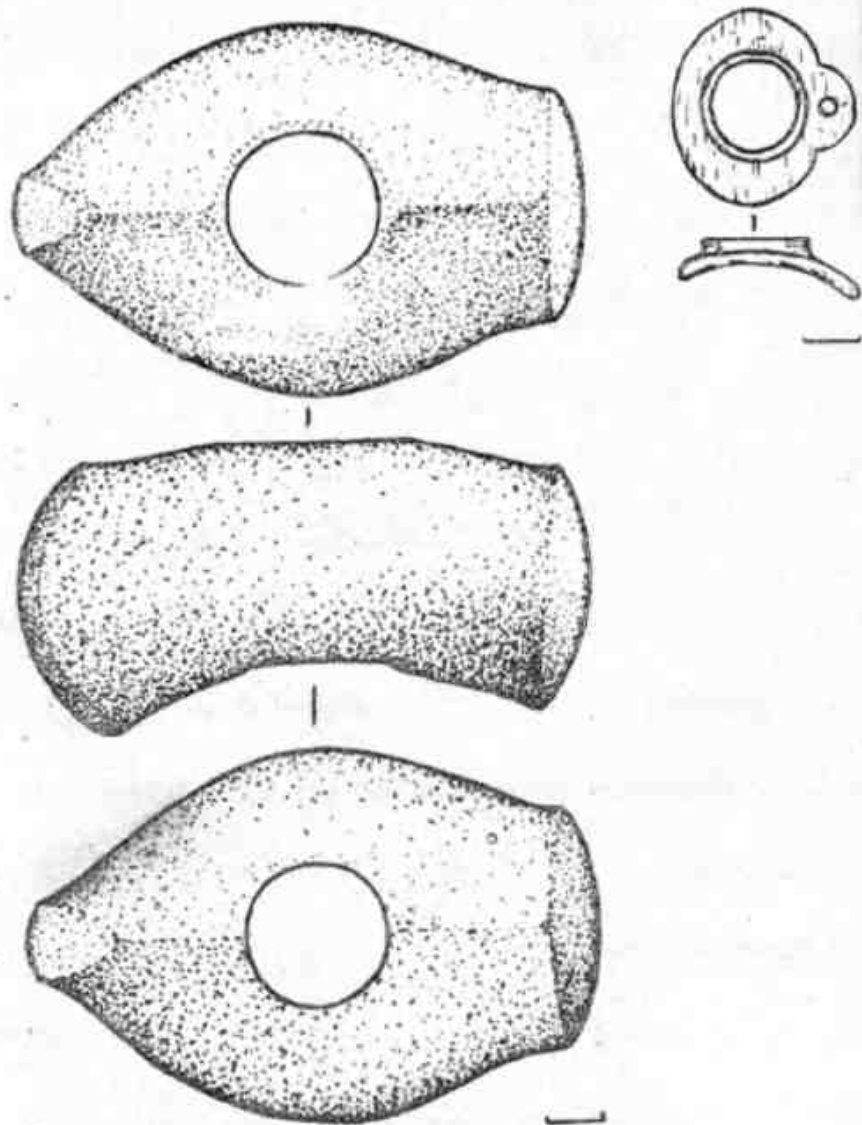

Рис. 23-24.

Мал. I. Інвентар з курганів доби бронзи.

Рис. 25.

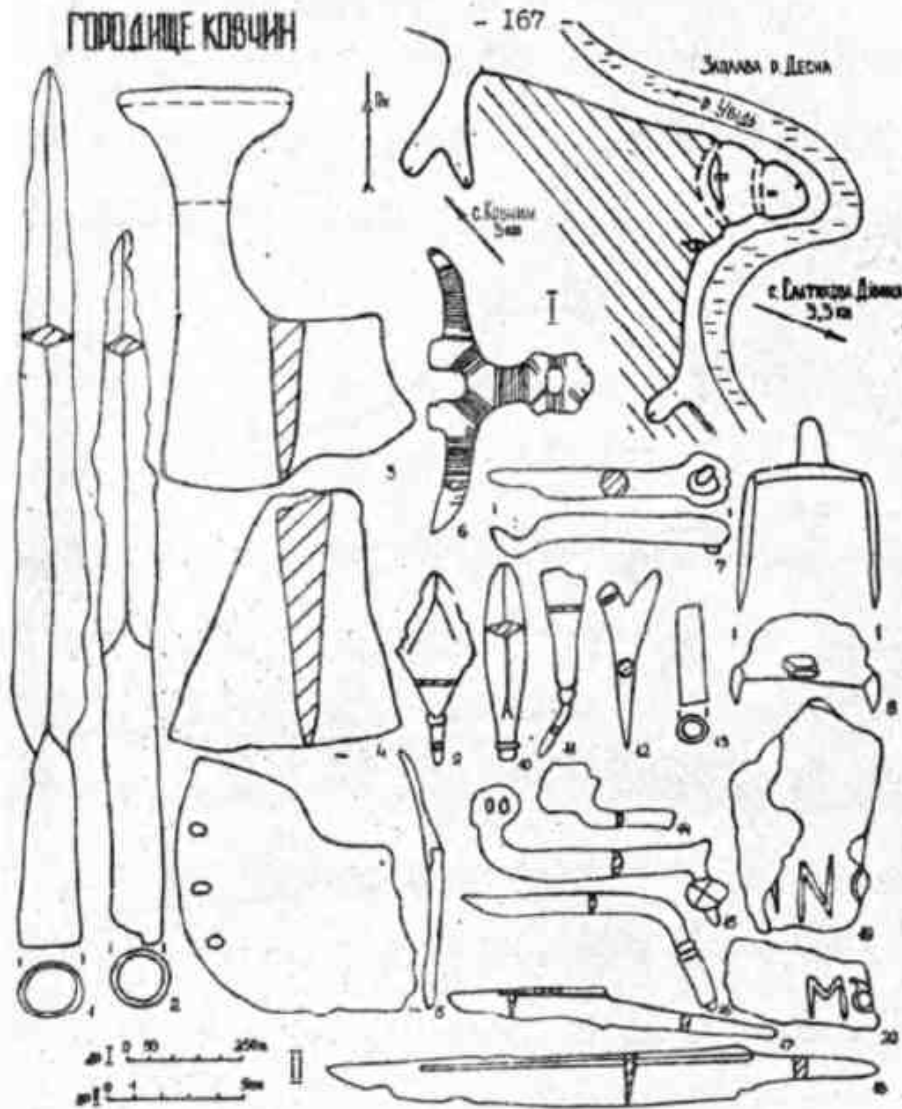
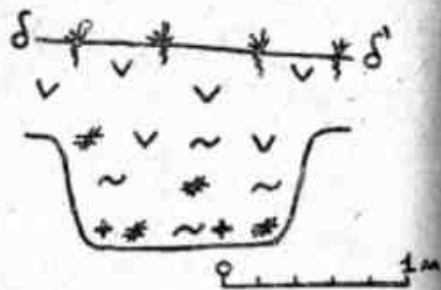
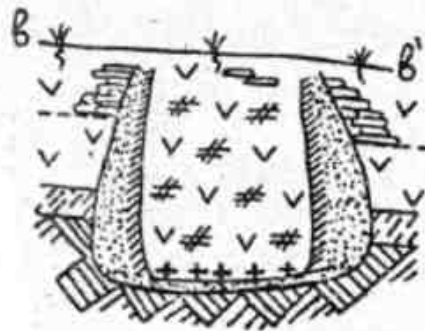
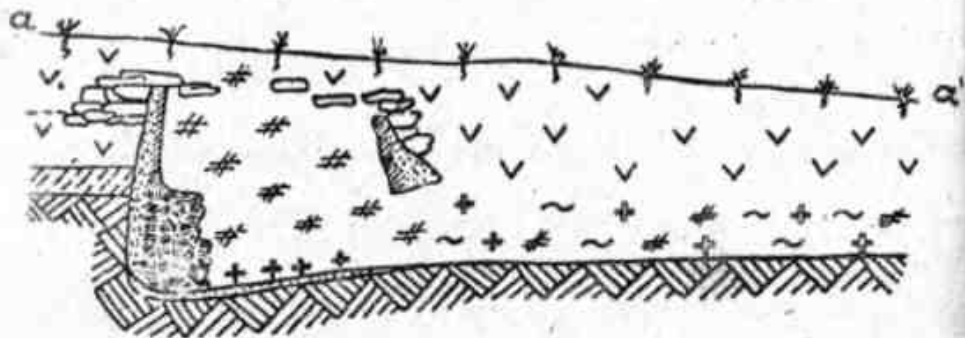
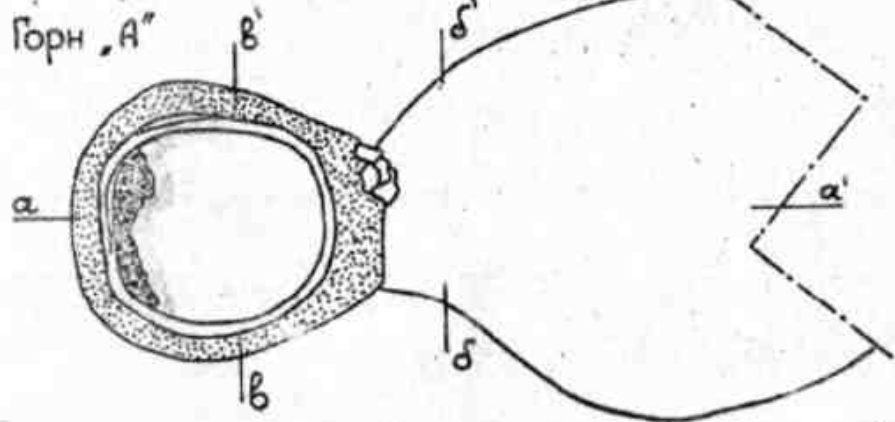

Рис. 26.

Горн „А”

Устье

Условные обозначения:

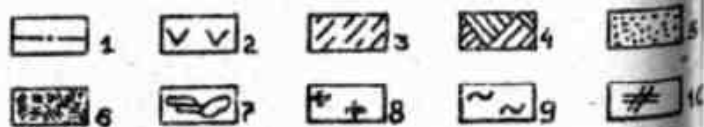
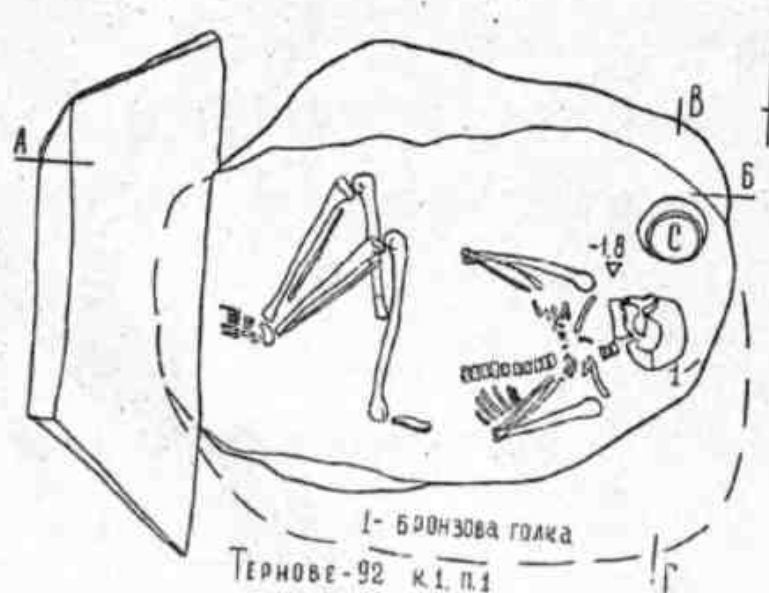
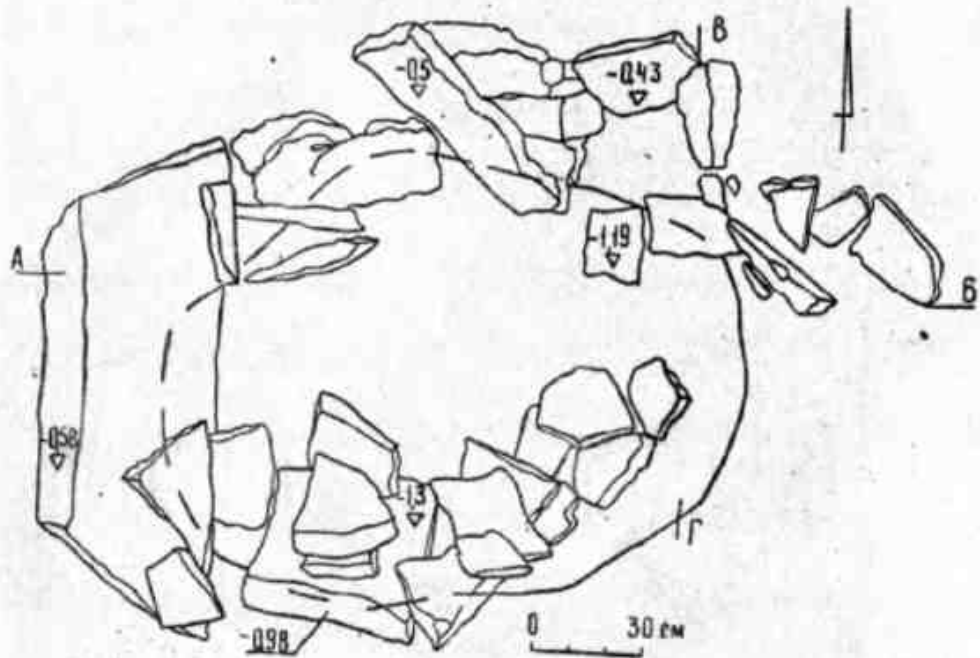
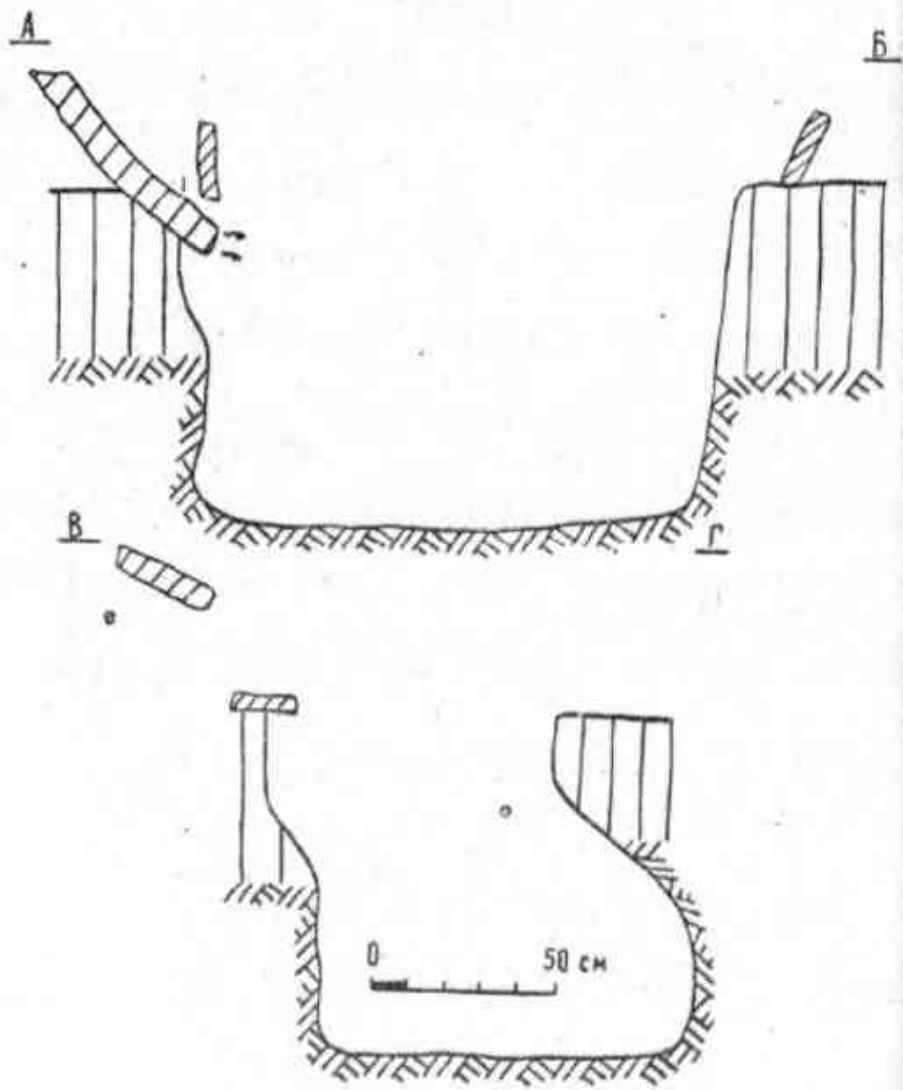

Рис. 27.

1 - бронзовая голка
 Тернове-92 к.1. п.1

Рис. 28.

Тернове-92 к. 1, п. 1

Рис. 29.

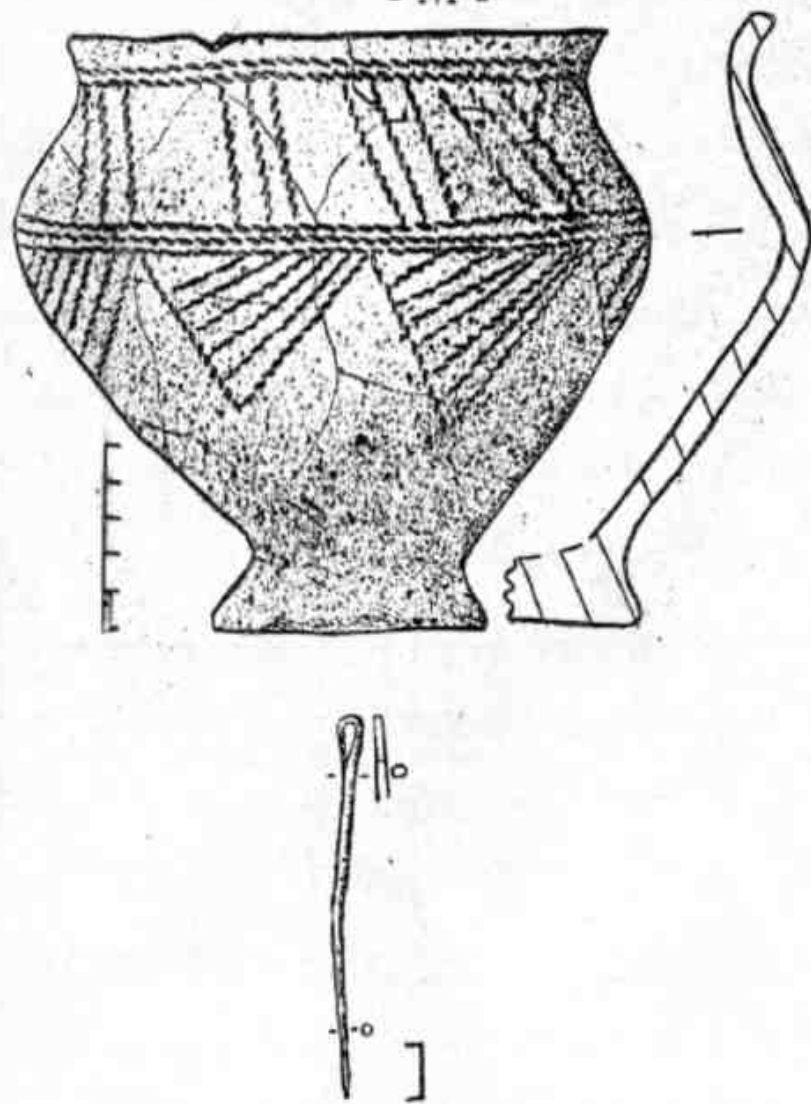

Рис. 30.

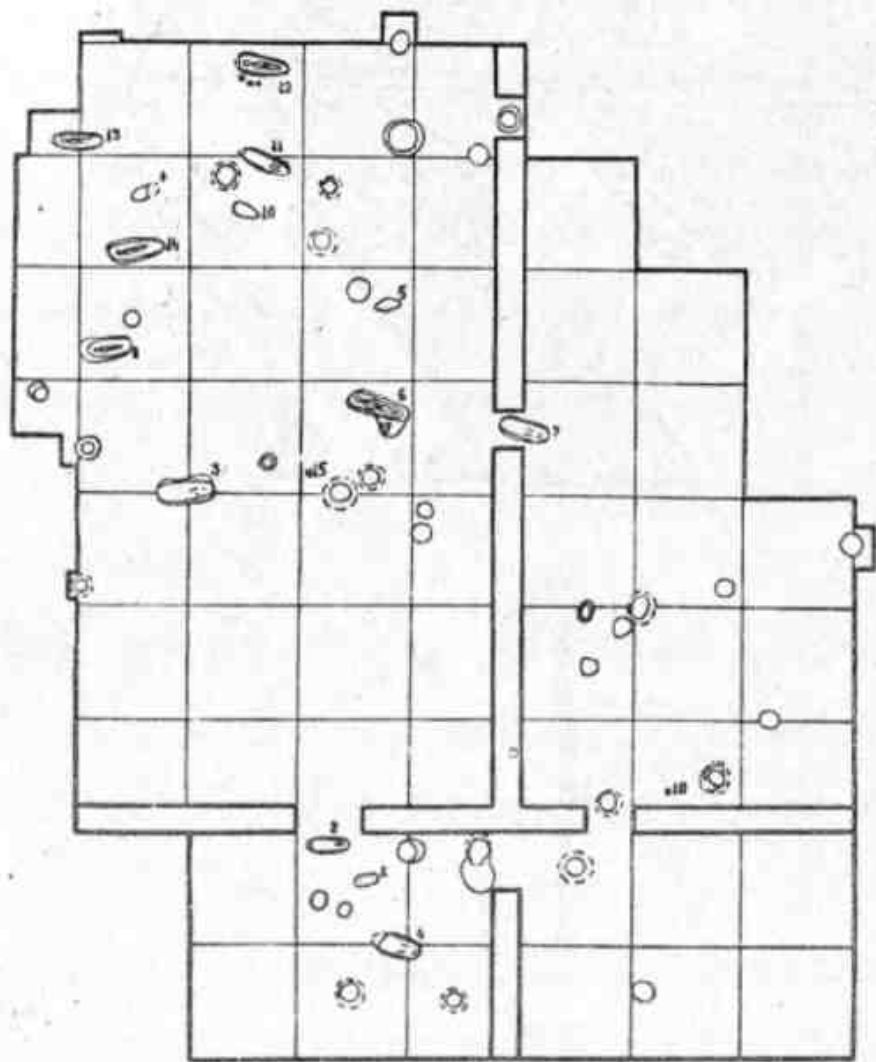

Рис 32. План основного участка II (1-14 - погрешка, мм).

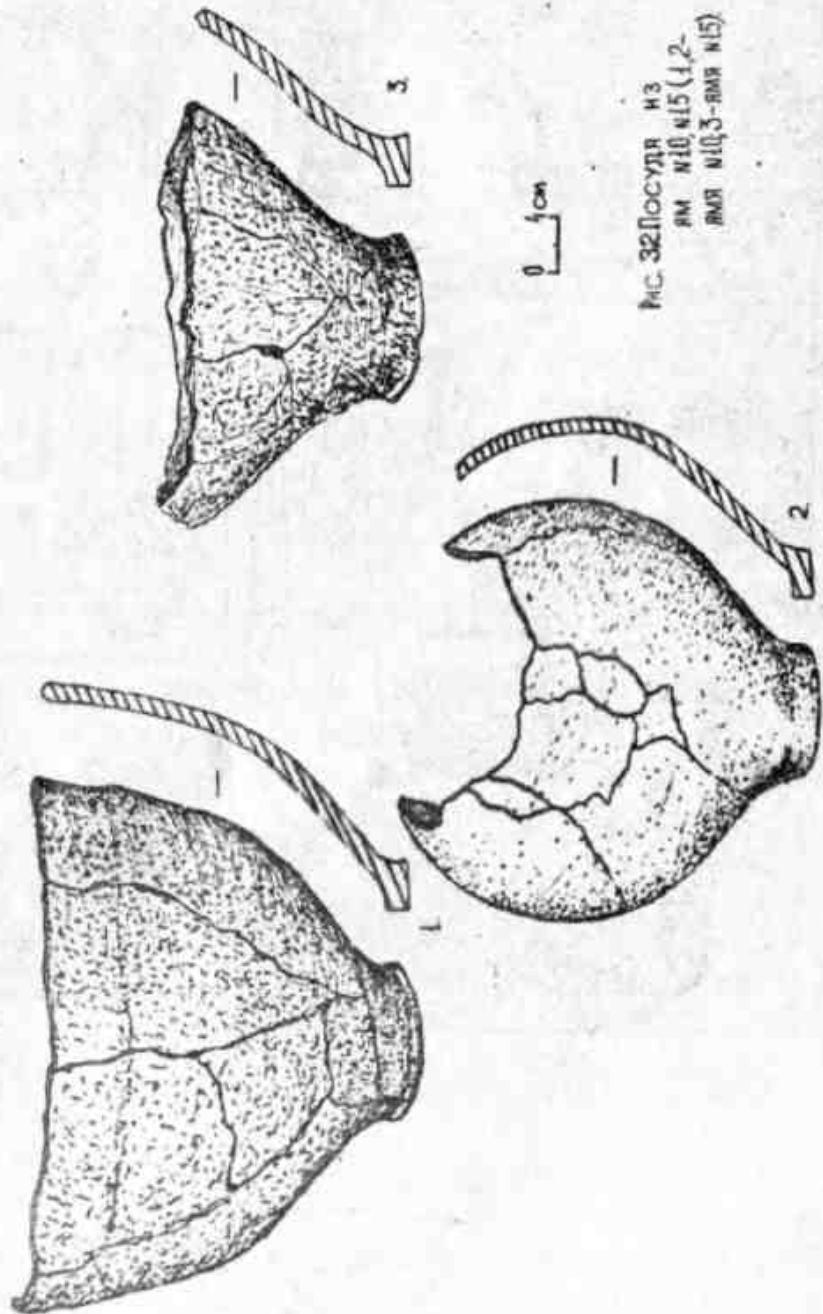

Рис 32. Посуда №3
 №10, №15 (1, 2-
 №10, 3-№15).

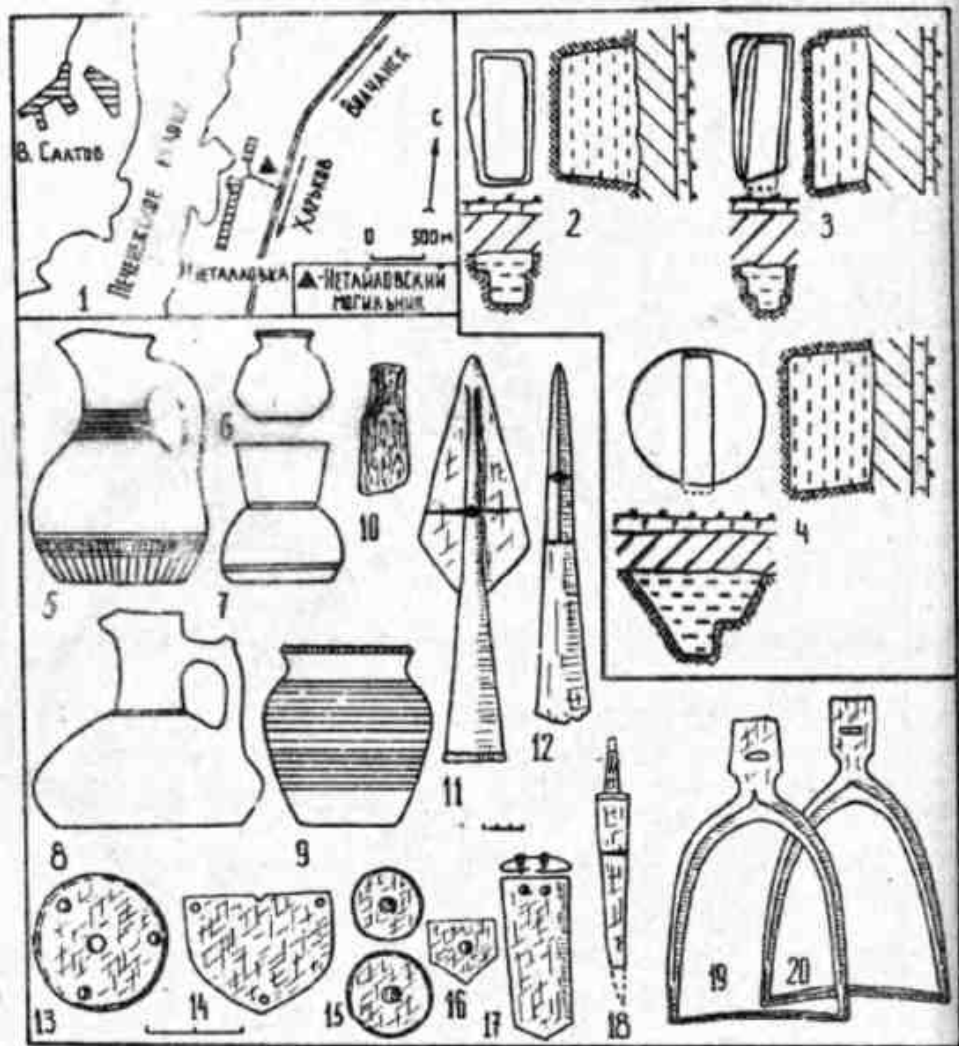

Рис. 33.

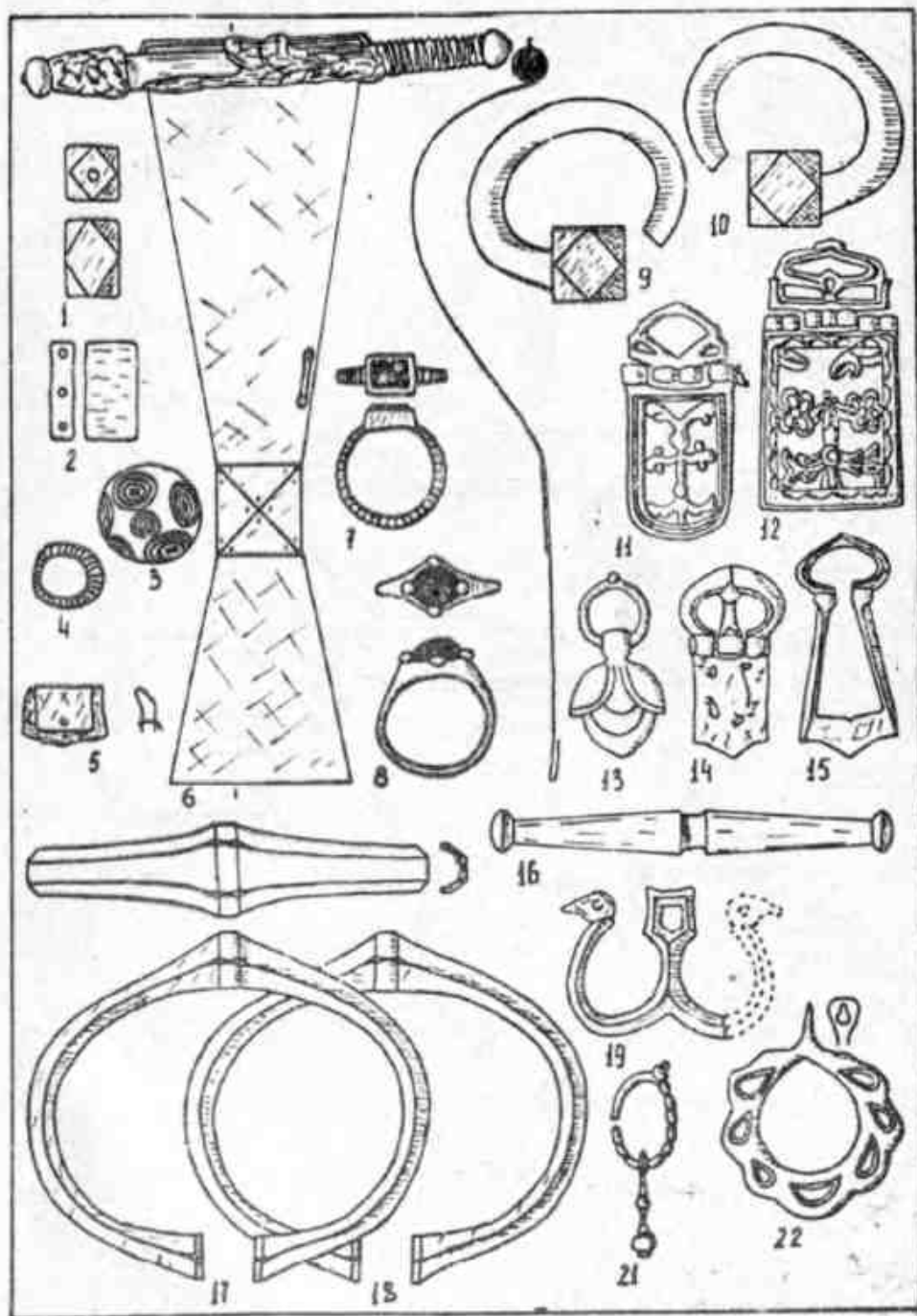

Рис. 34.

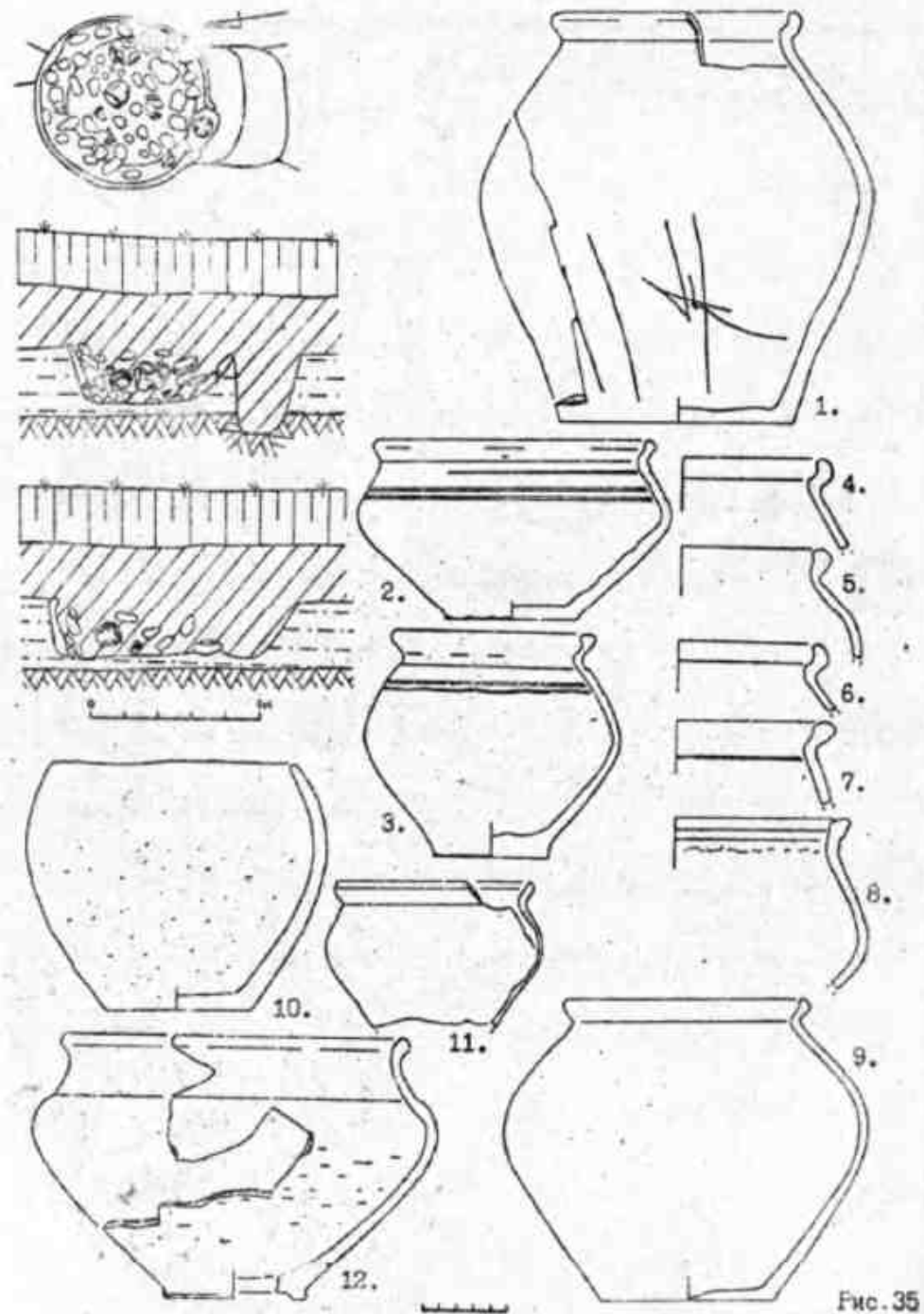

Fig. 35

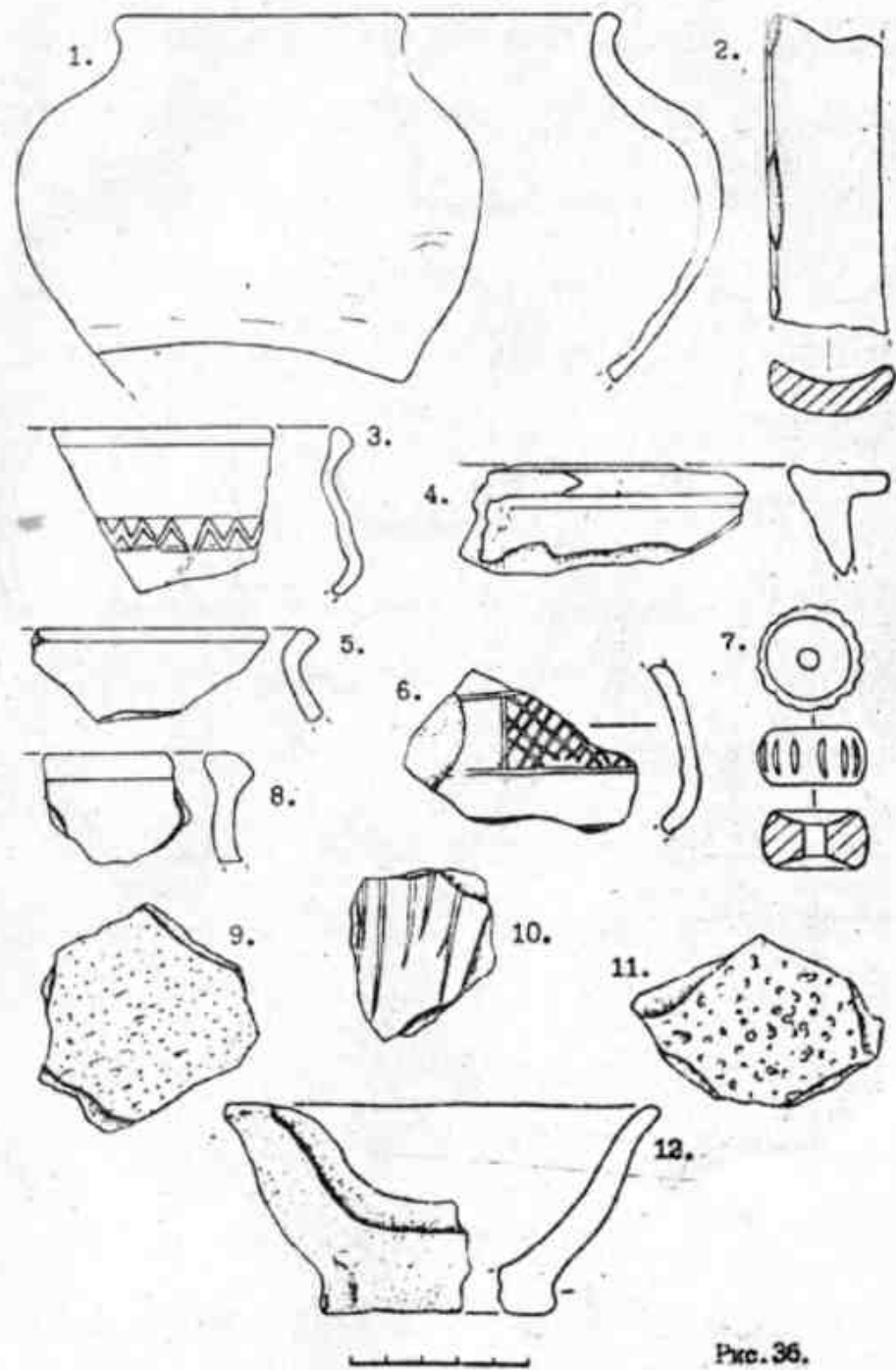

Fig. 36

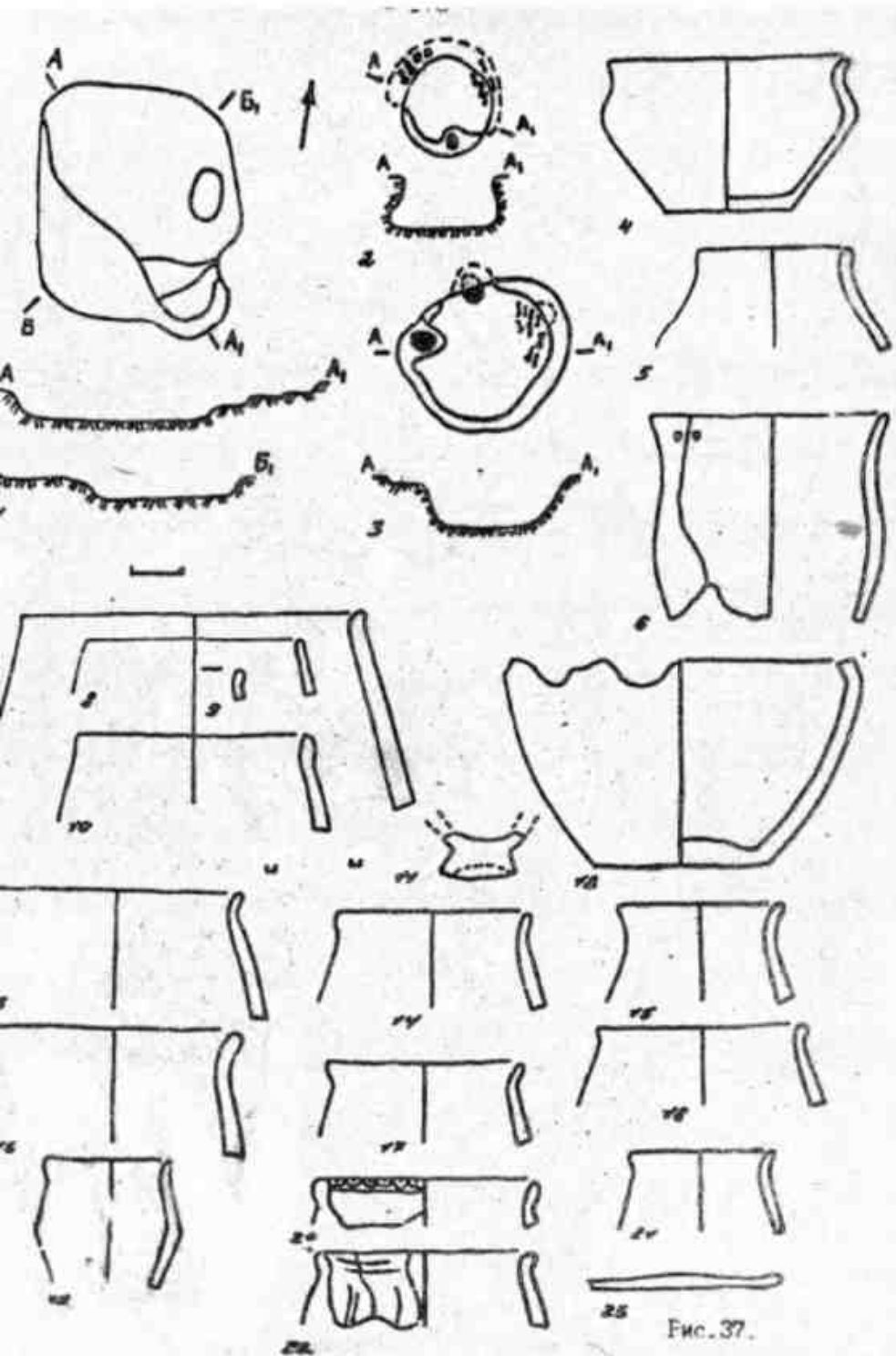

Рис. 37.

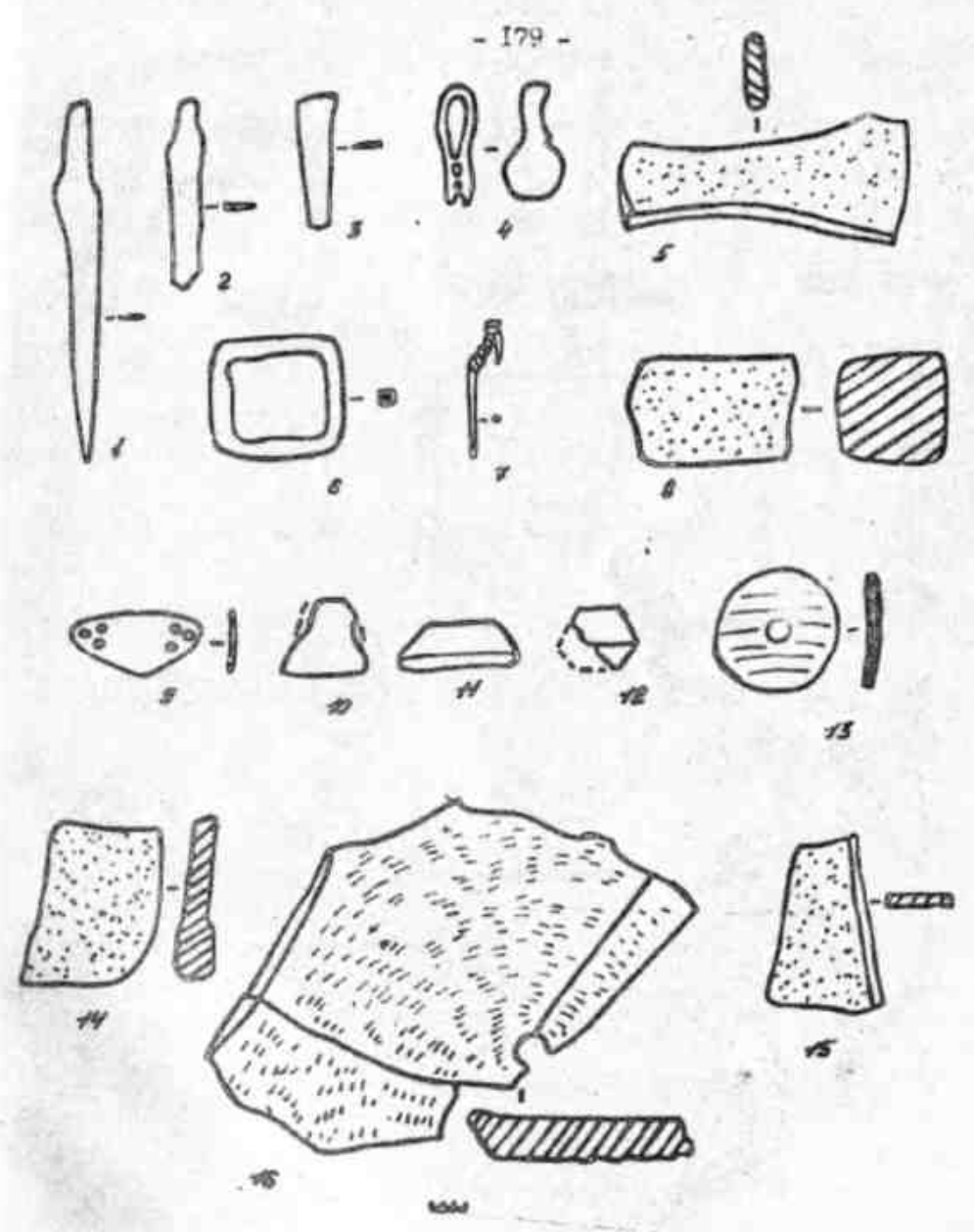
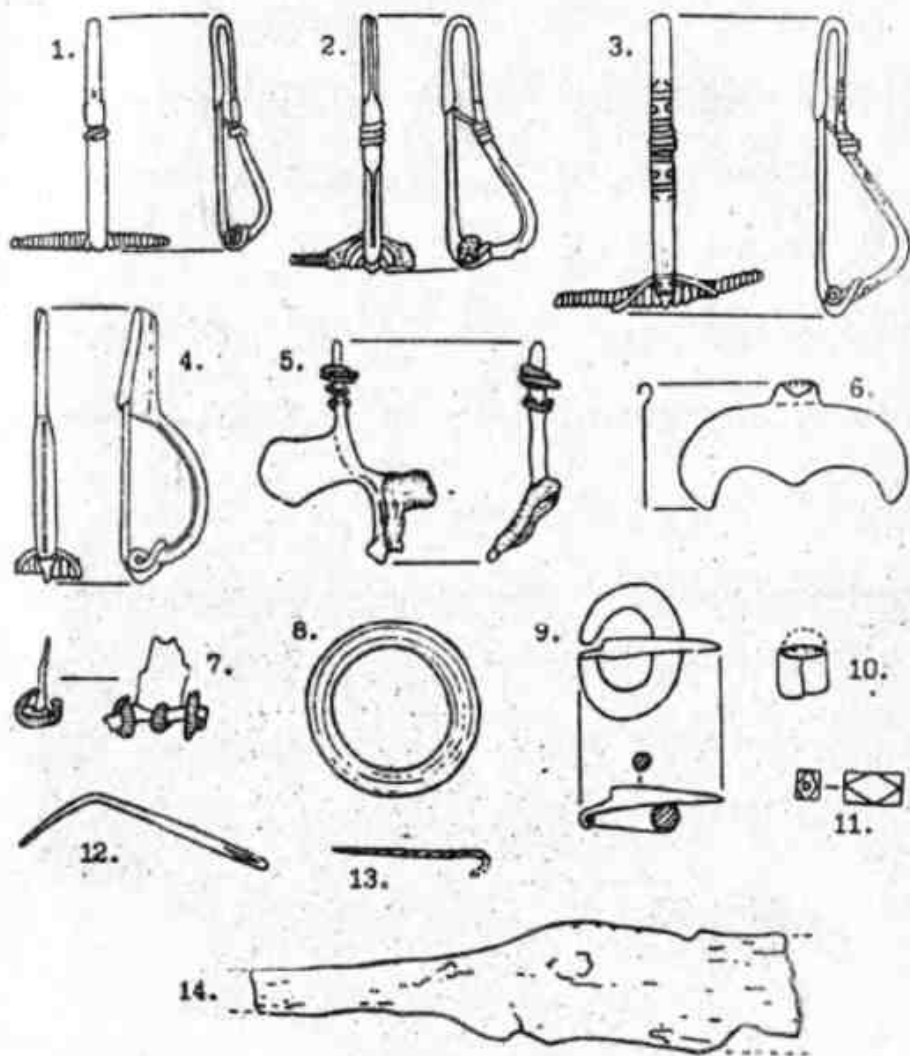

Рис. 38.

Могильник в с.Петриківці: 1,2,10,12,13 - пох.1;
3,6 - пох.8; 4,7,11 - пох.5; 5,8,9,14 - зруйно-
вані поховання.
1,2,4,8,9,10,12,13 - бронза; 3,6,7 - білий;
5 - мідь та білий; 11 - сардонік, 14 - залізо.

Рис.39

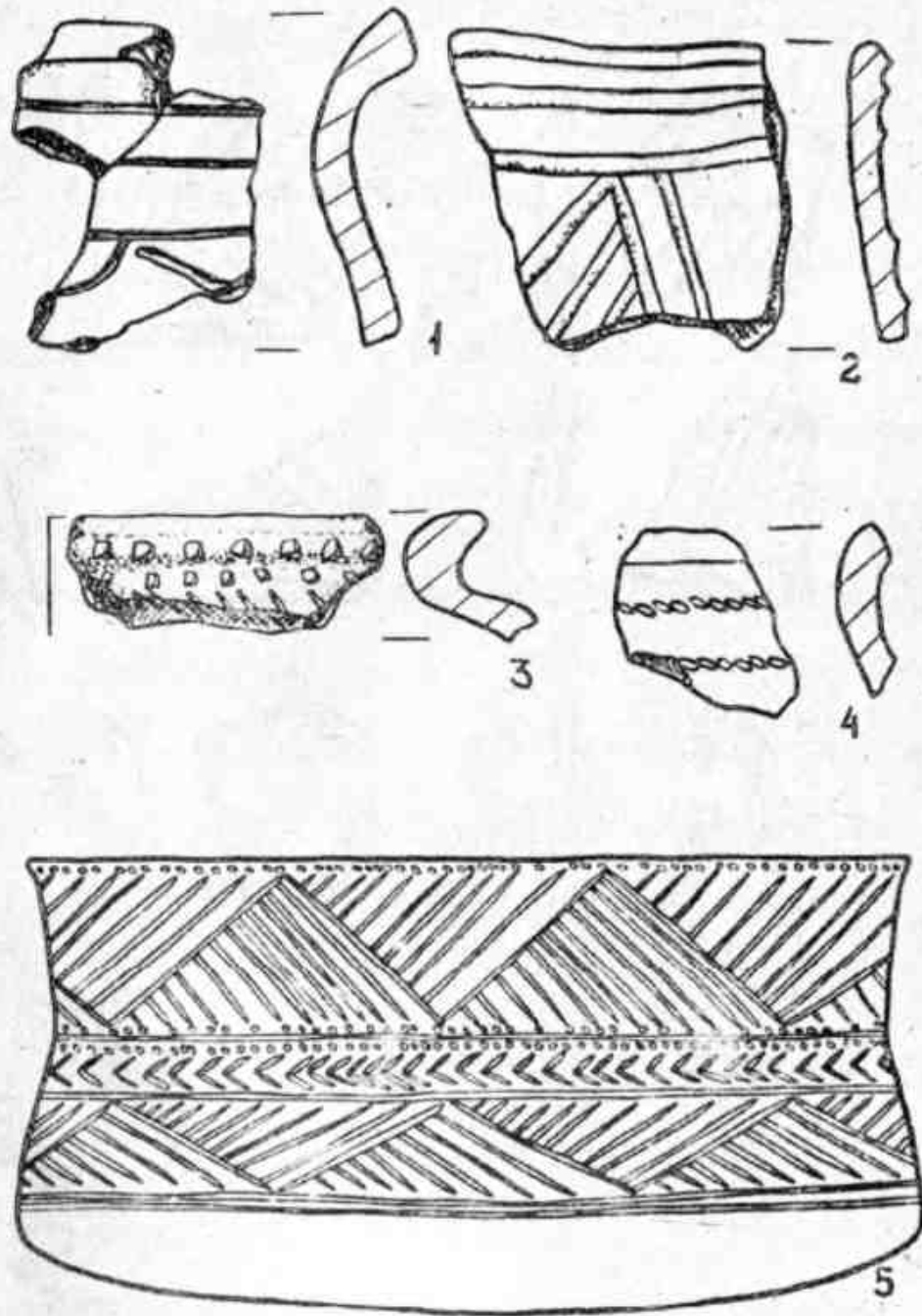

Рис.40.

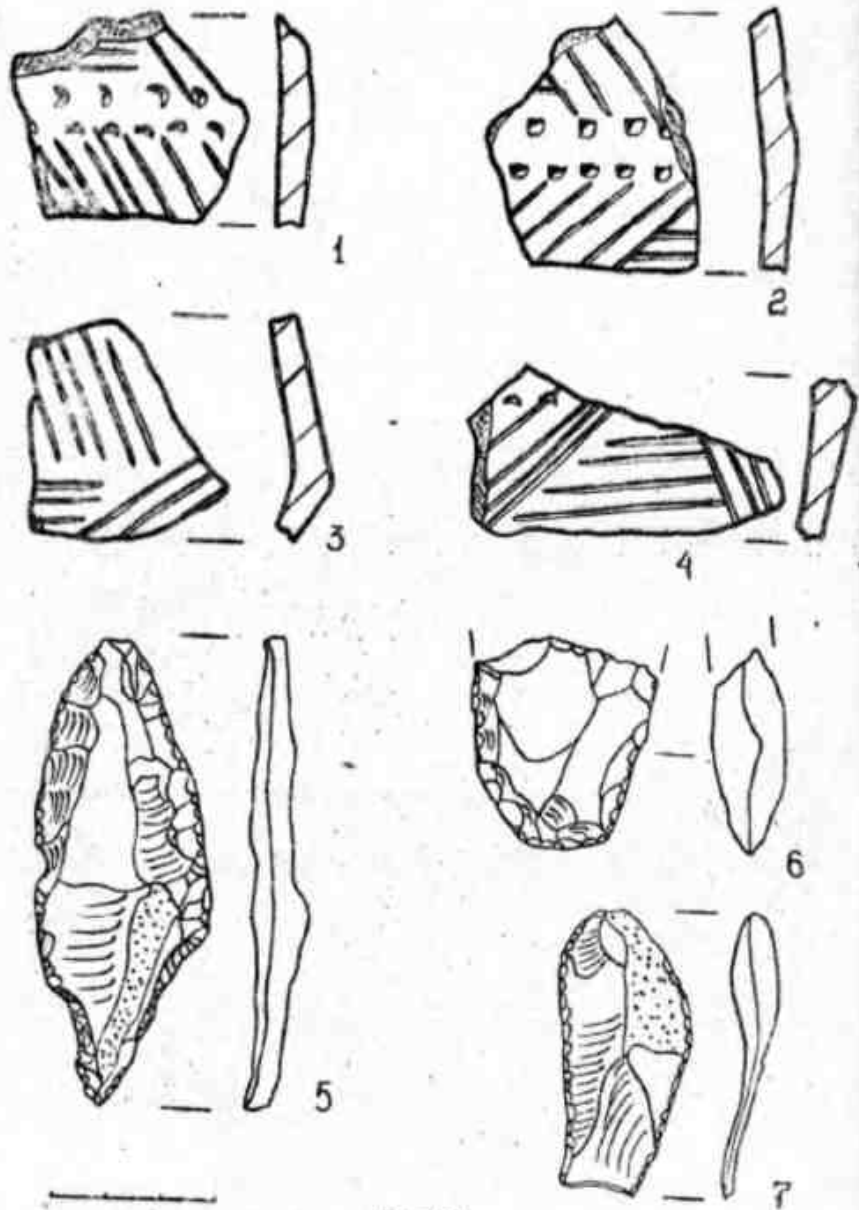

Рис. 41

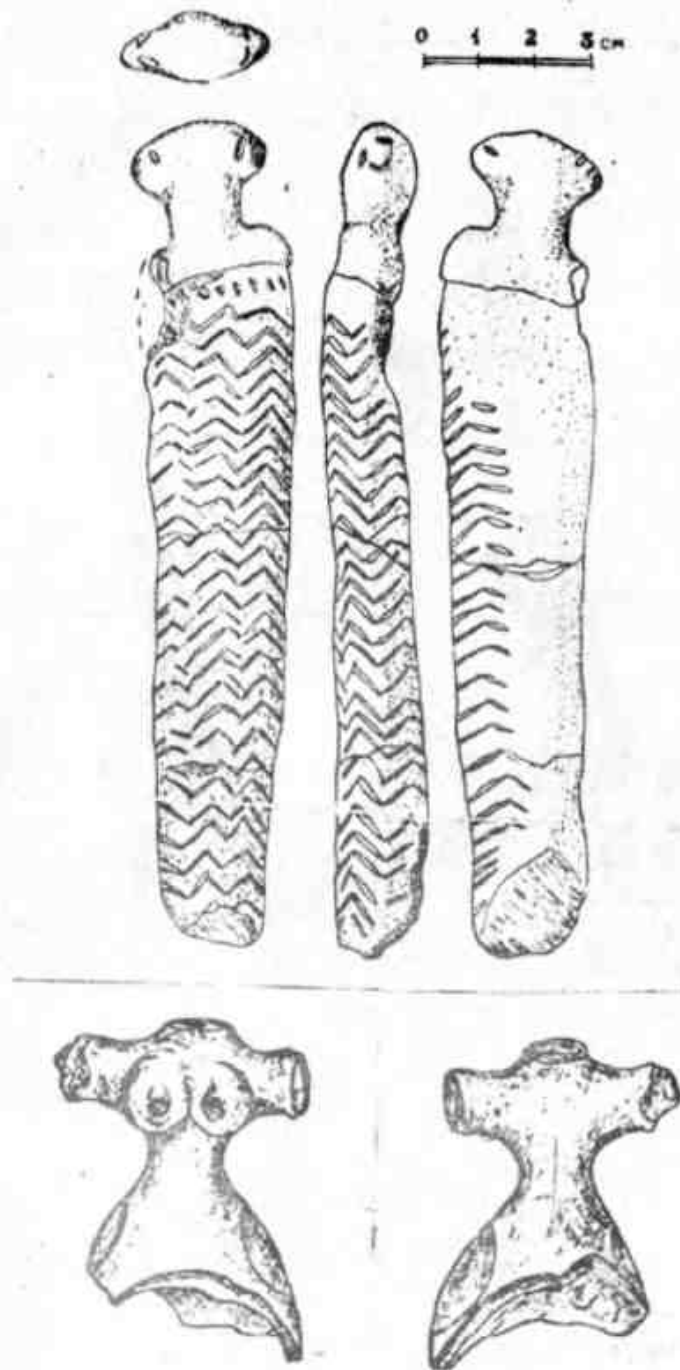
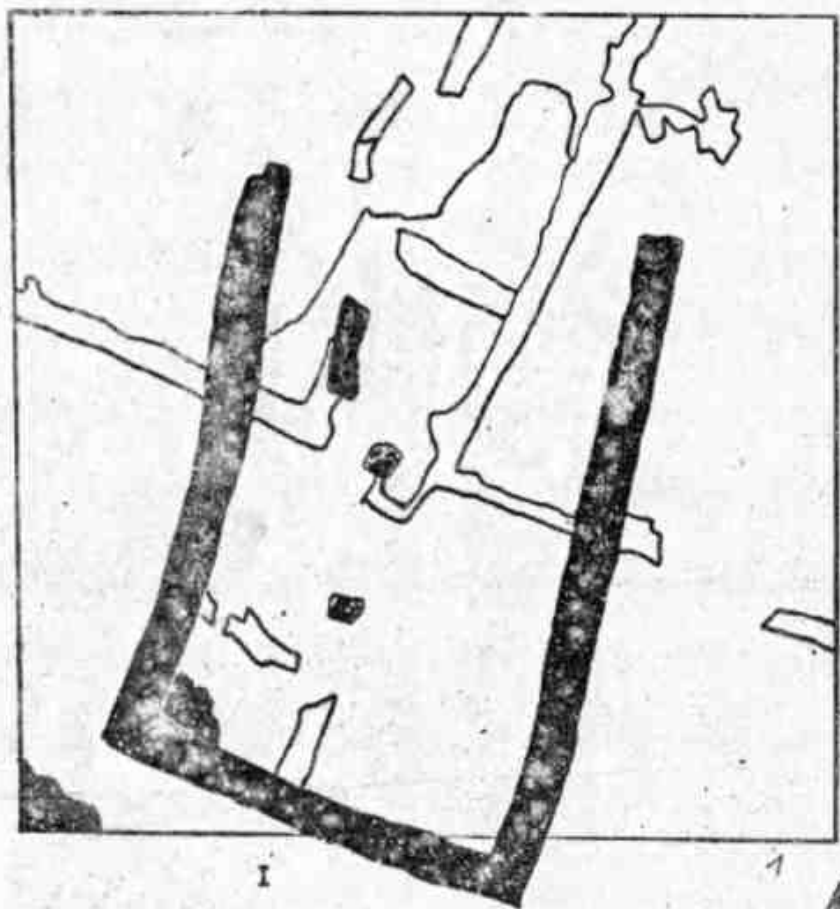

Рис. 42.

I — I-В.В.Н.Э. □ — VI-В.В.А.О.Н.Э. М 1:100

Рис. 43.

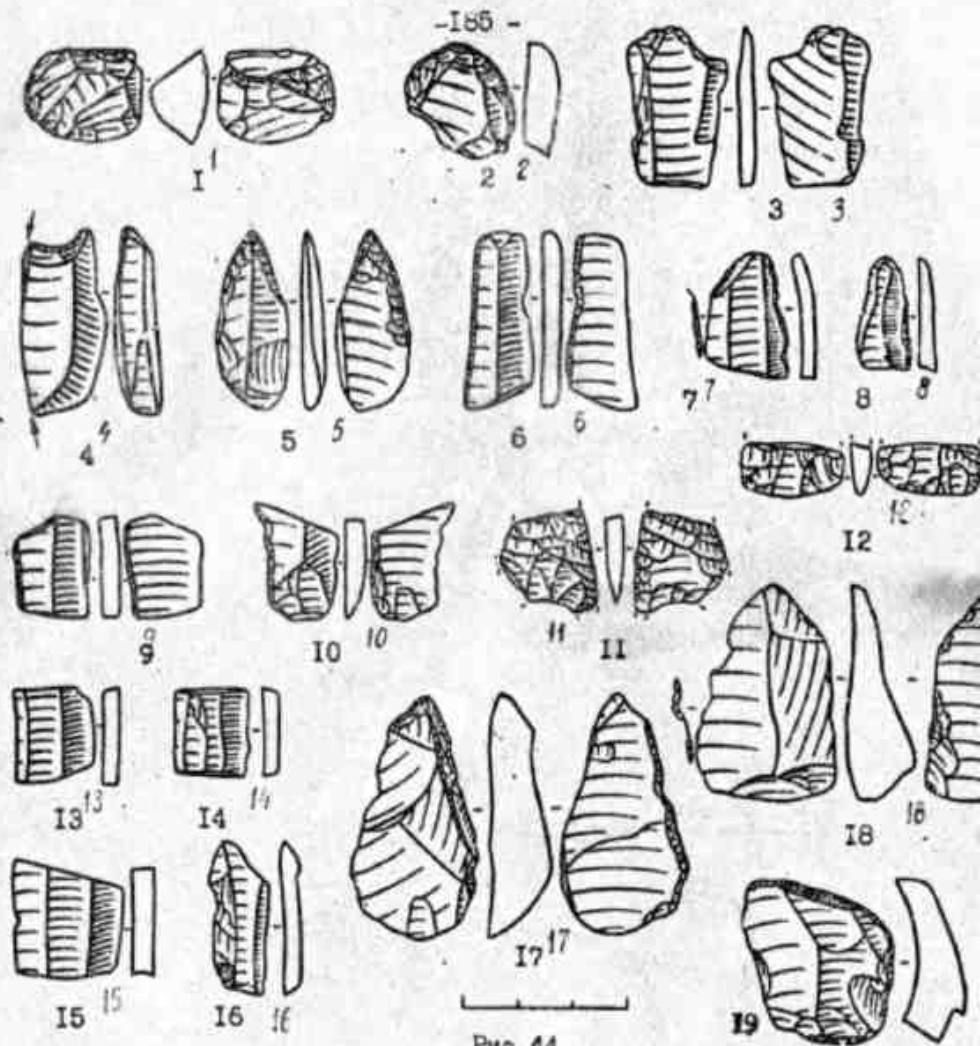

Рис. 44.

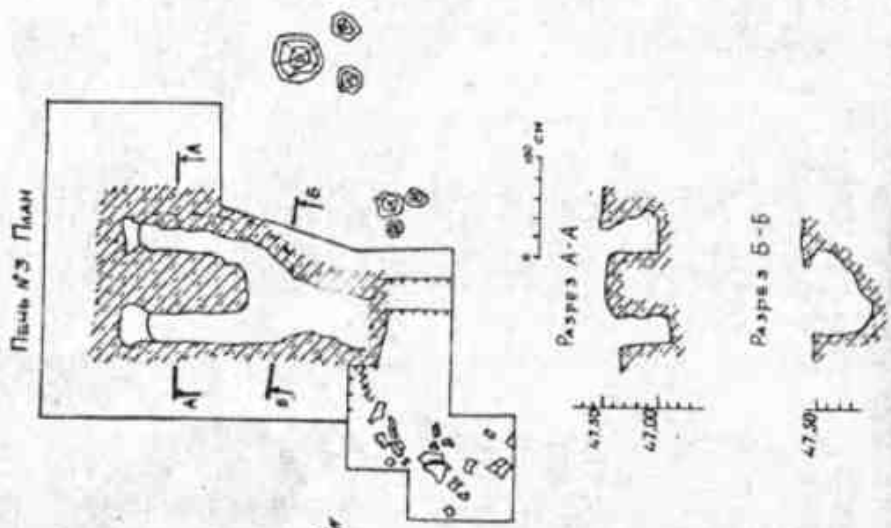
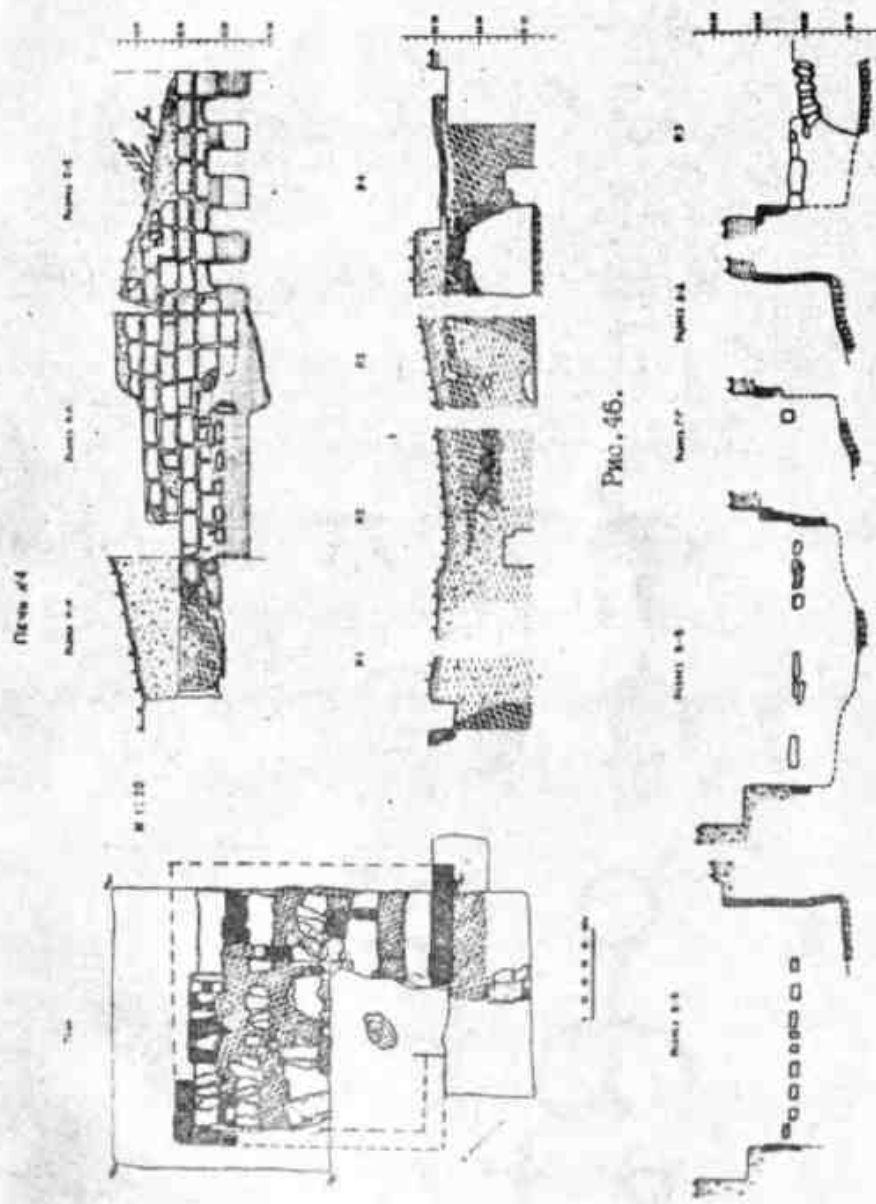
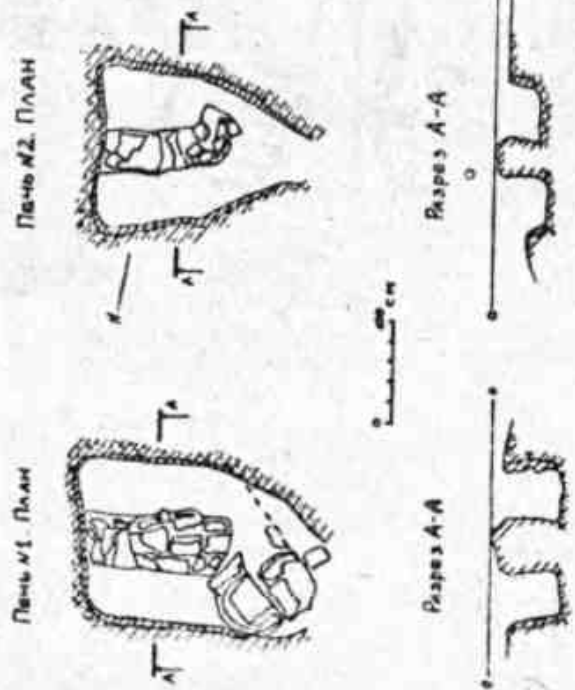
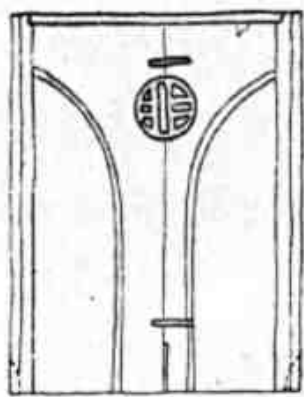

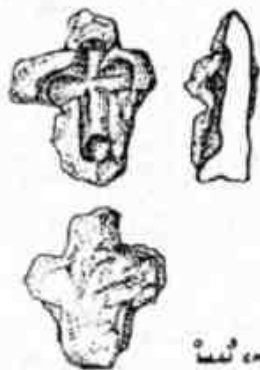
Рис. 45.

0 4 8 12 16
CM

A

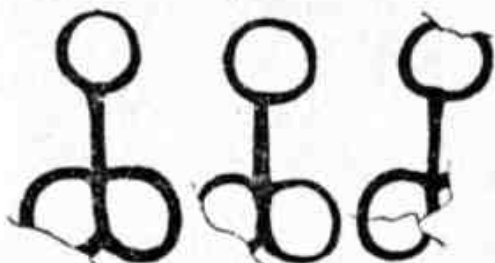

0 5 CM

0 5 CM

B

B

0 5 CM

Рис. 47

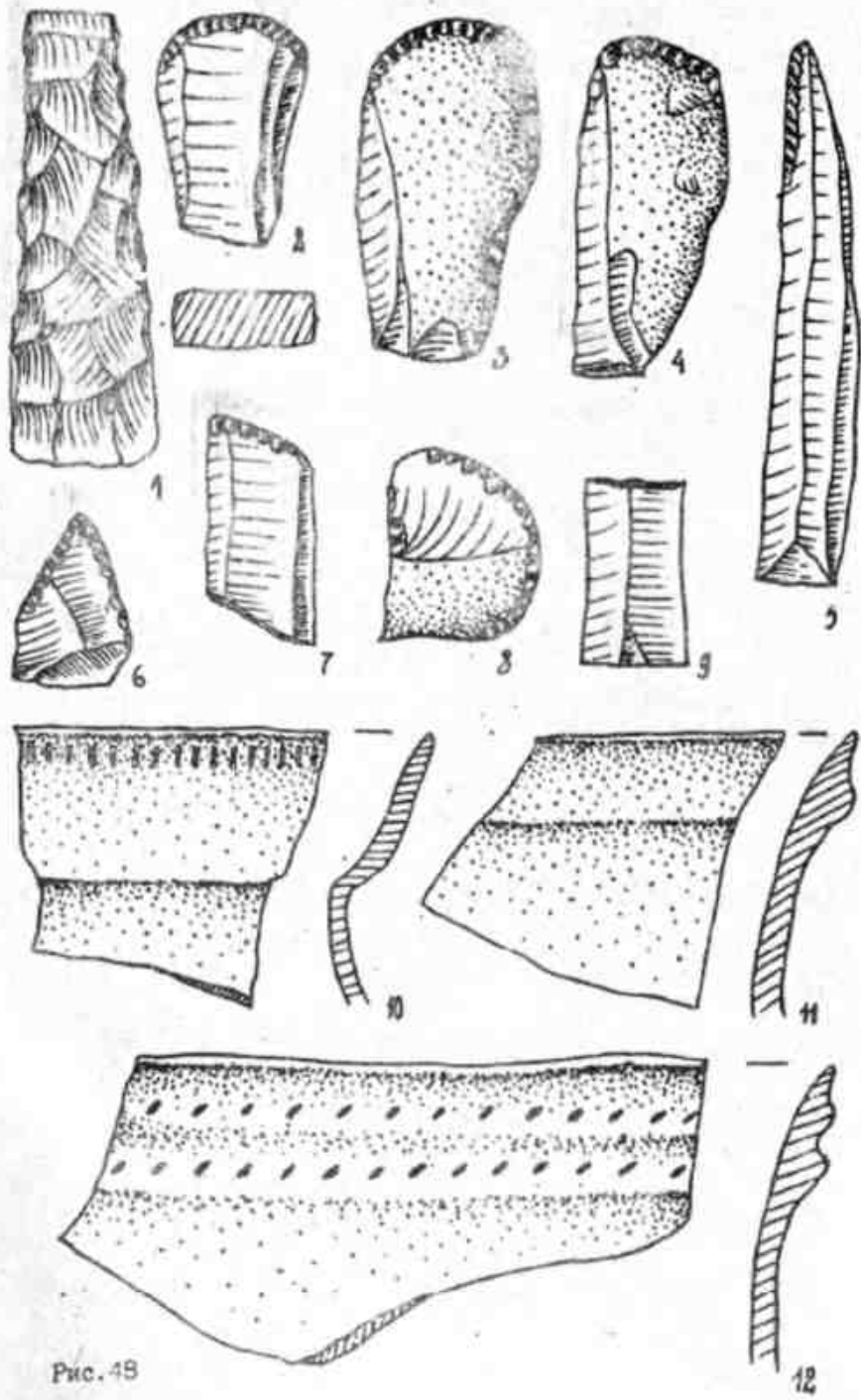

Рис. 48

12

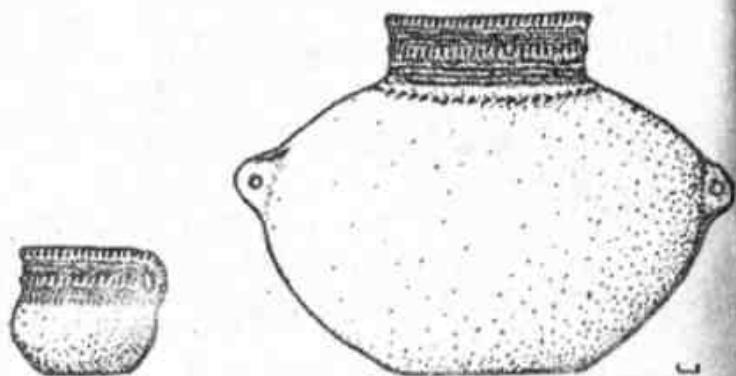

Рис. 49.

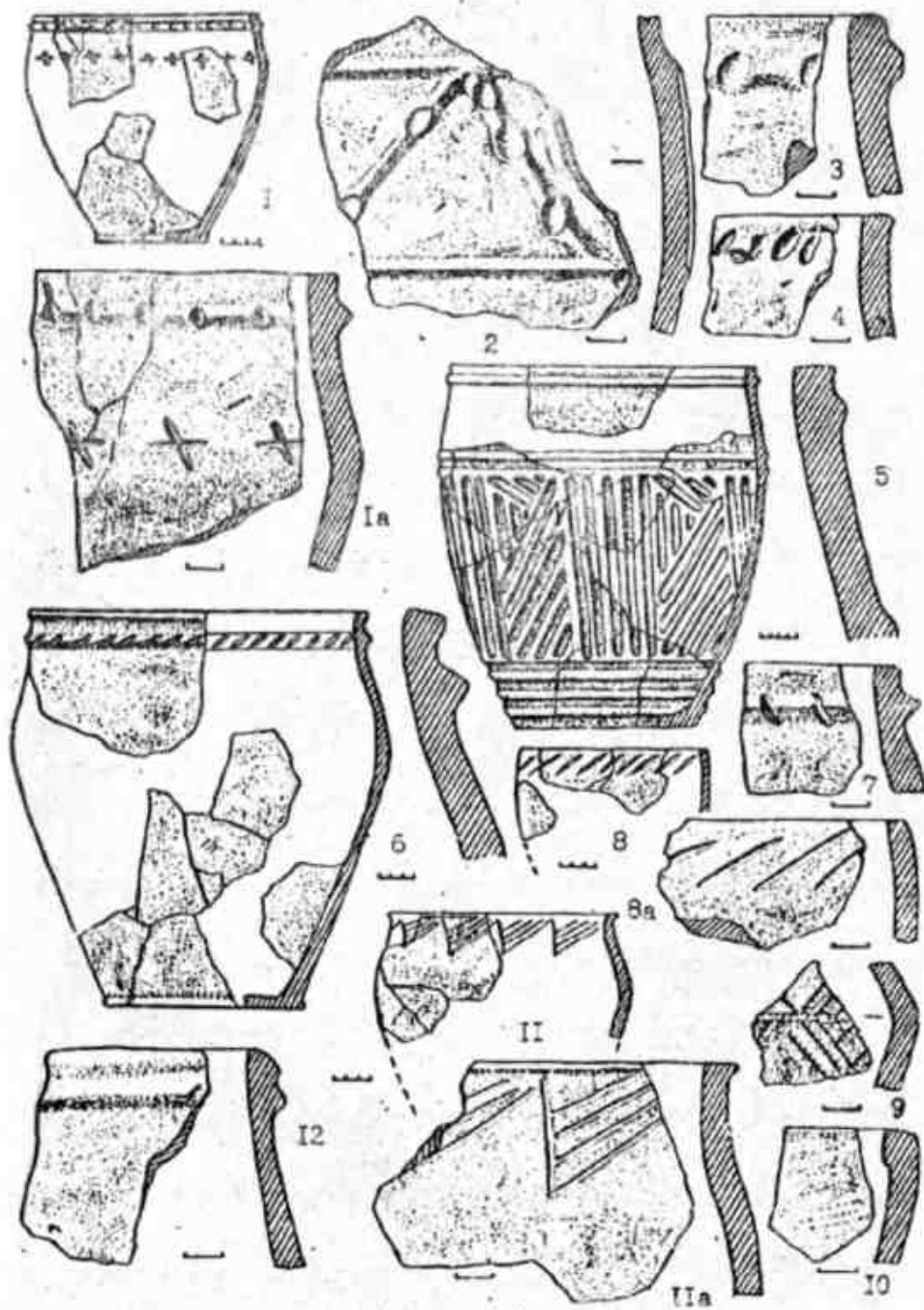

Рис. 50. Керамика поселения біля м. Павлоград.

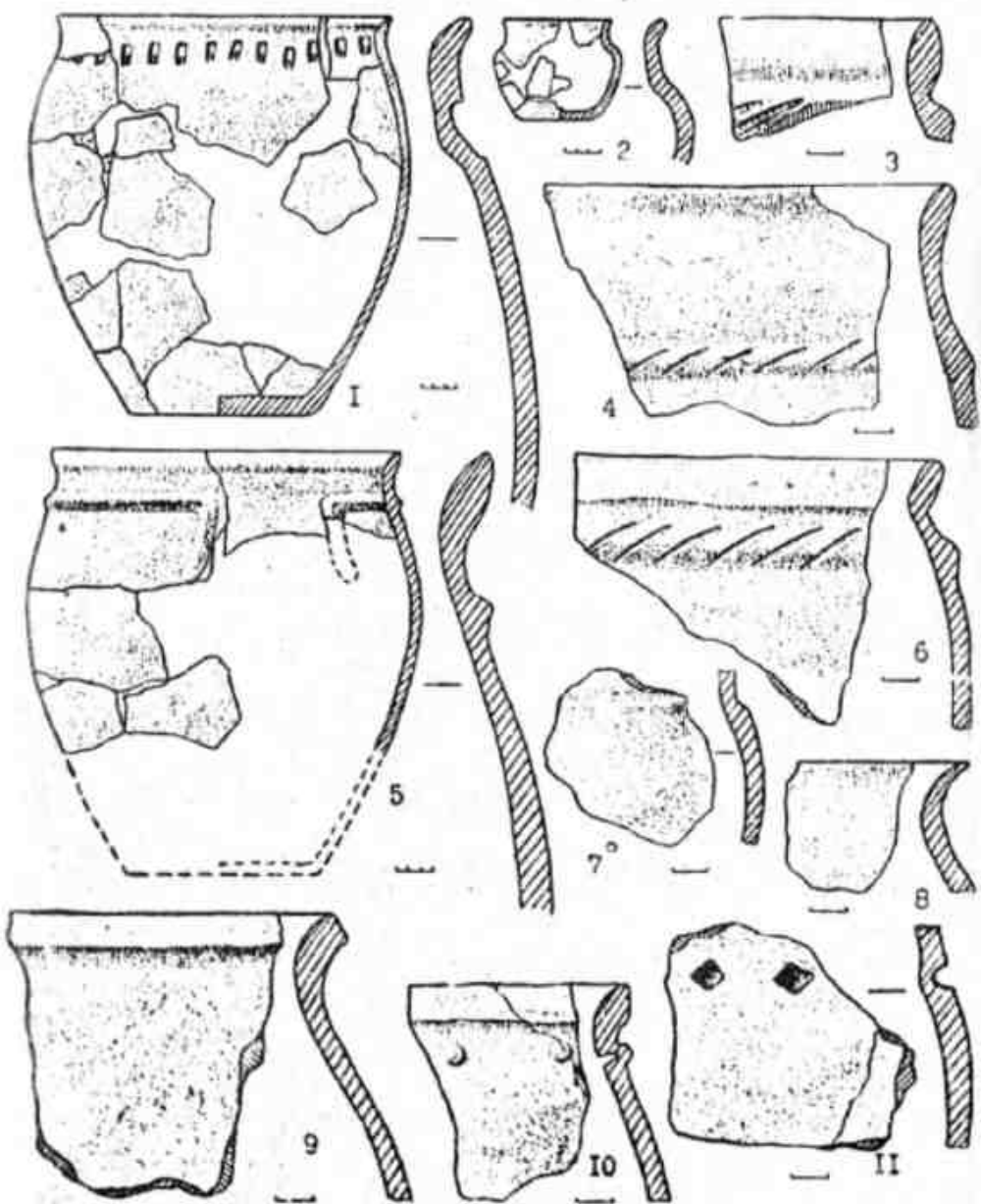

Рис. 51. Кераміка поселення біля с. Богуслав.

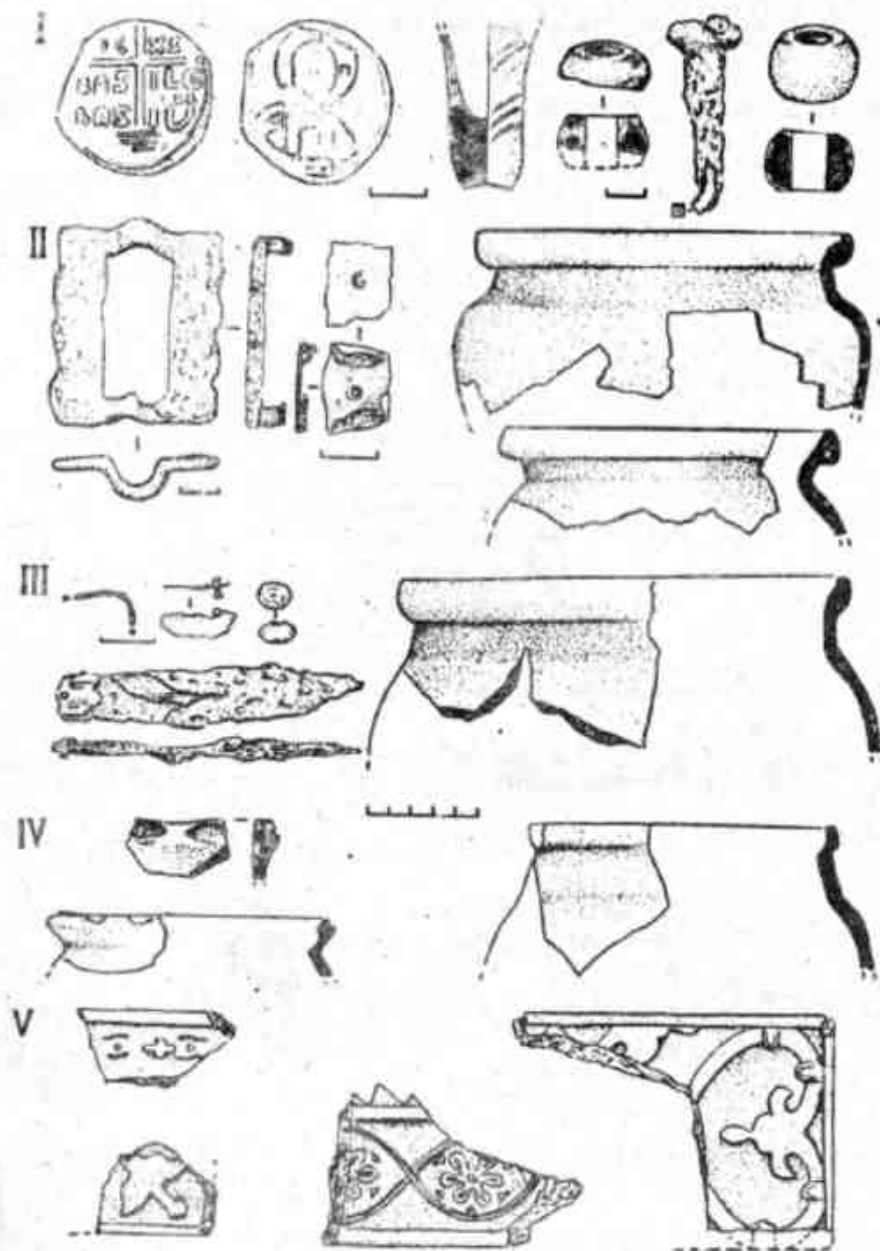

Рис. 52.

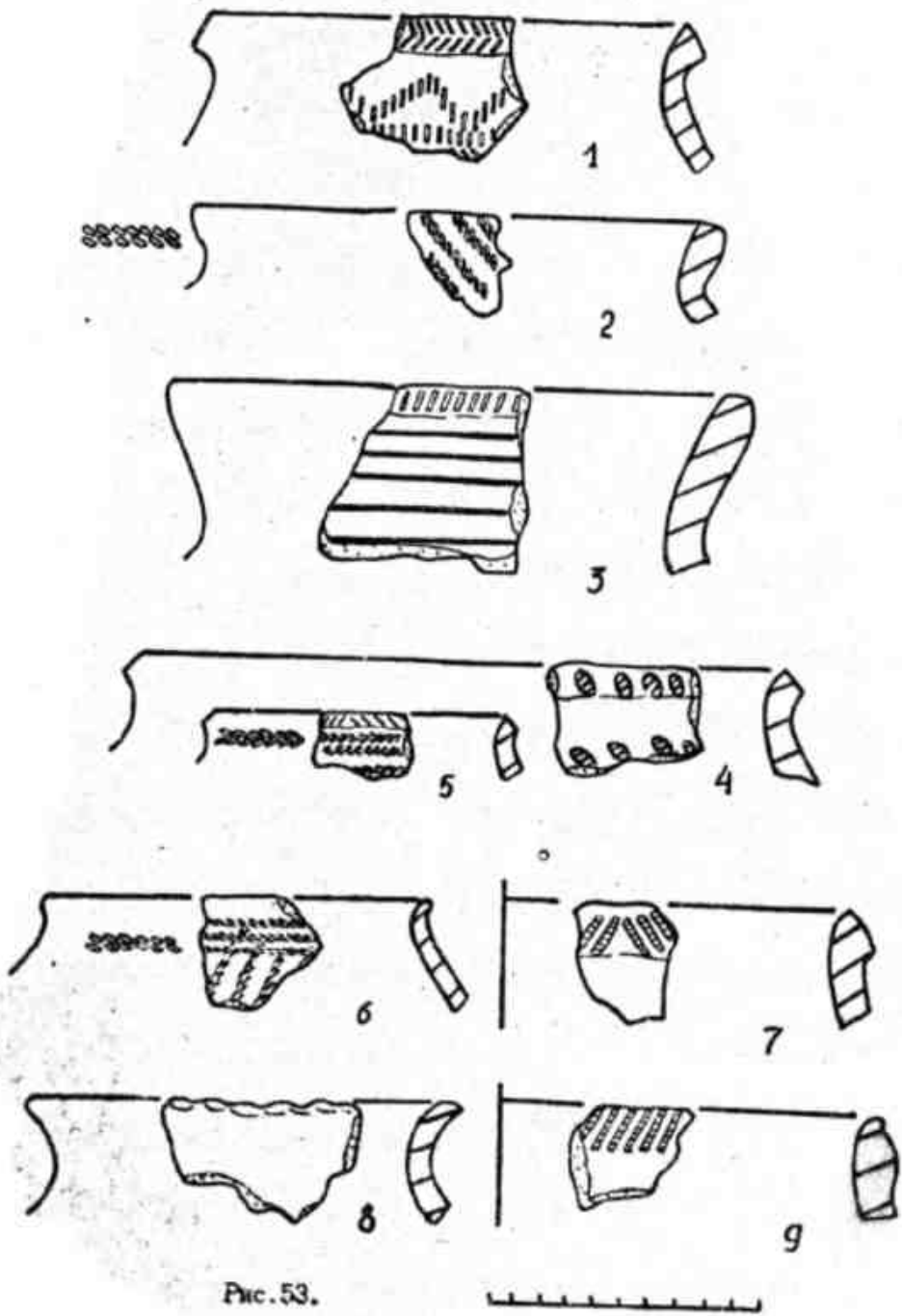

FIG. 53.

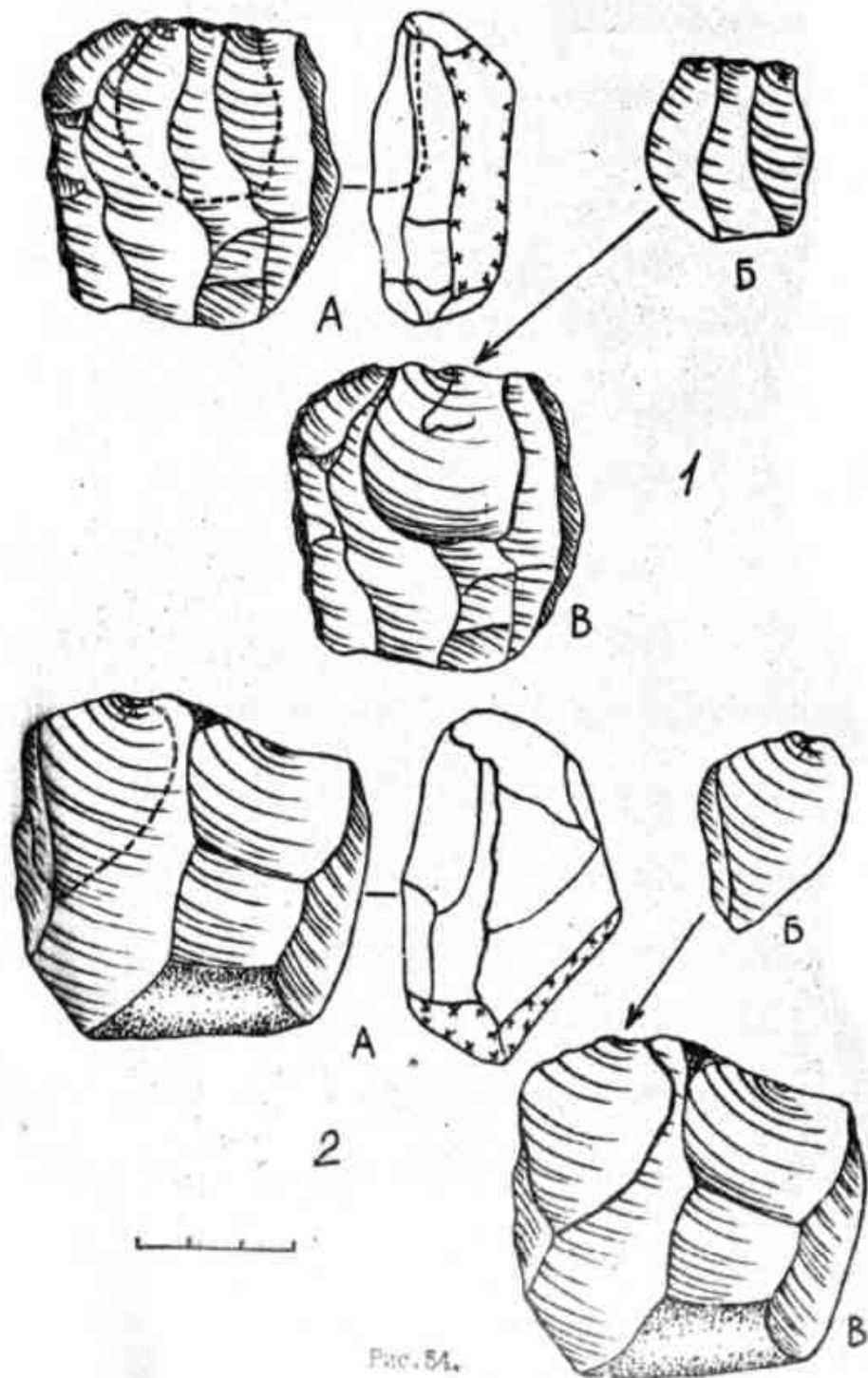

FIG. 54.

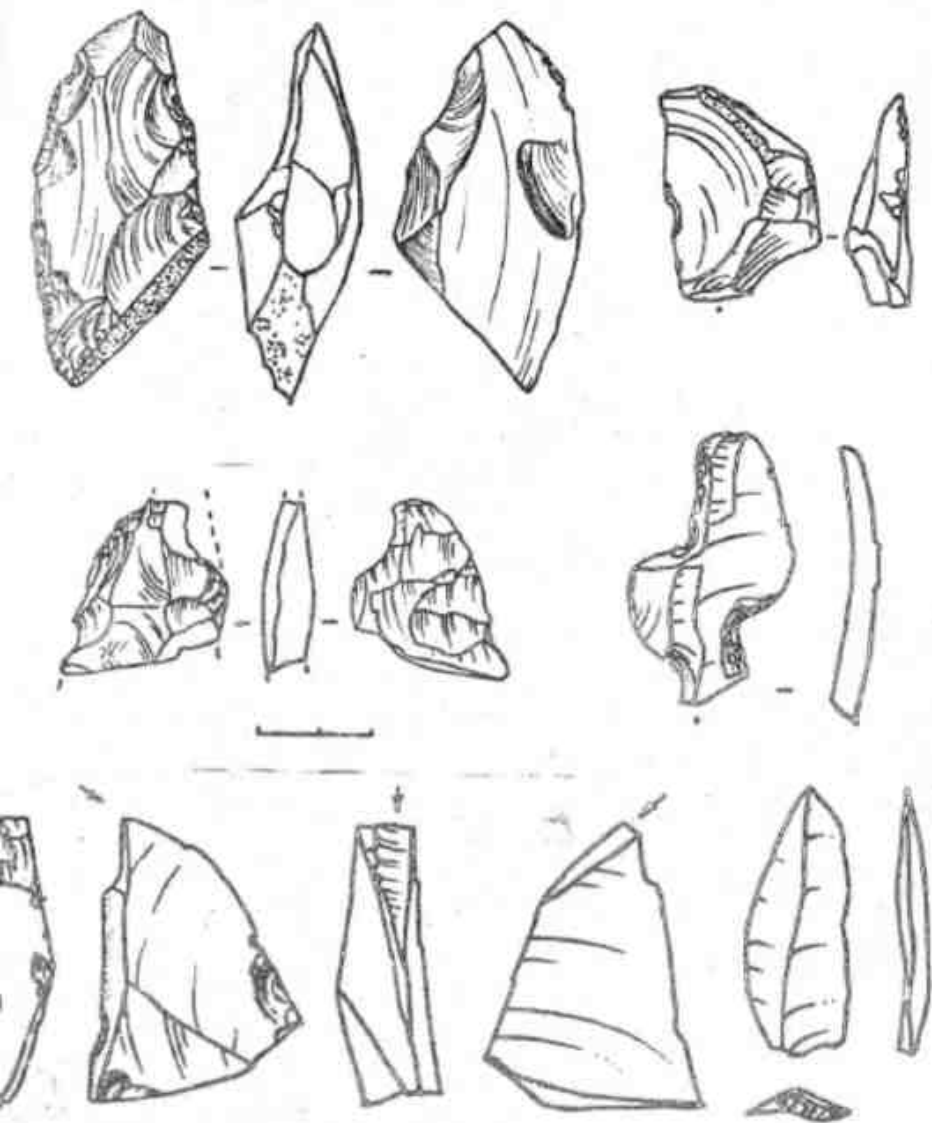

Рис. 55.

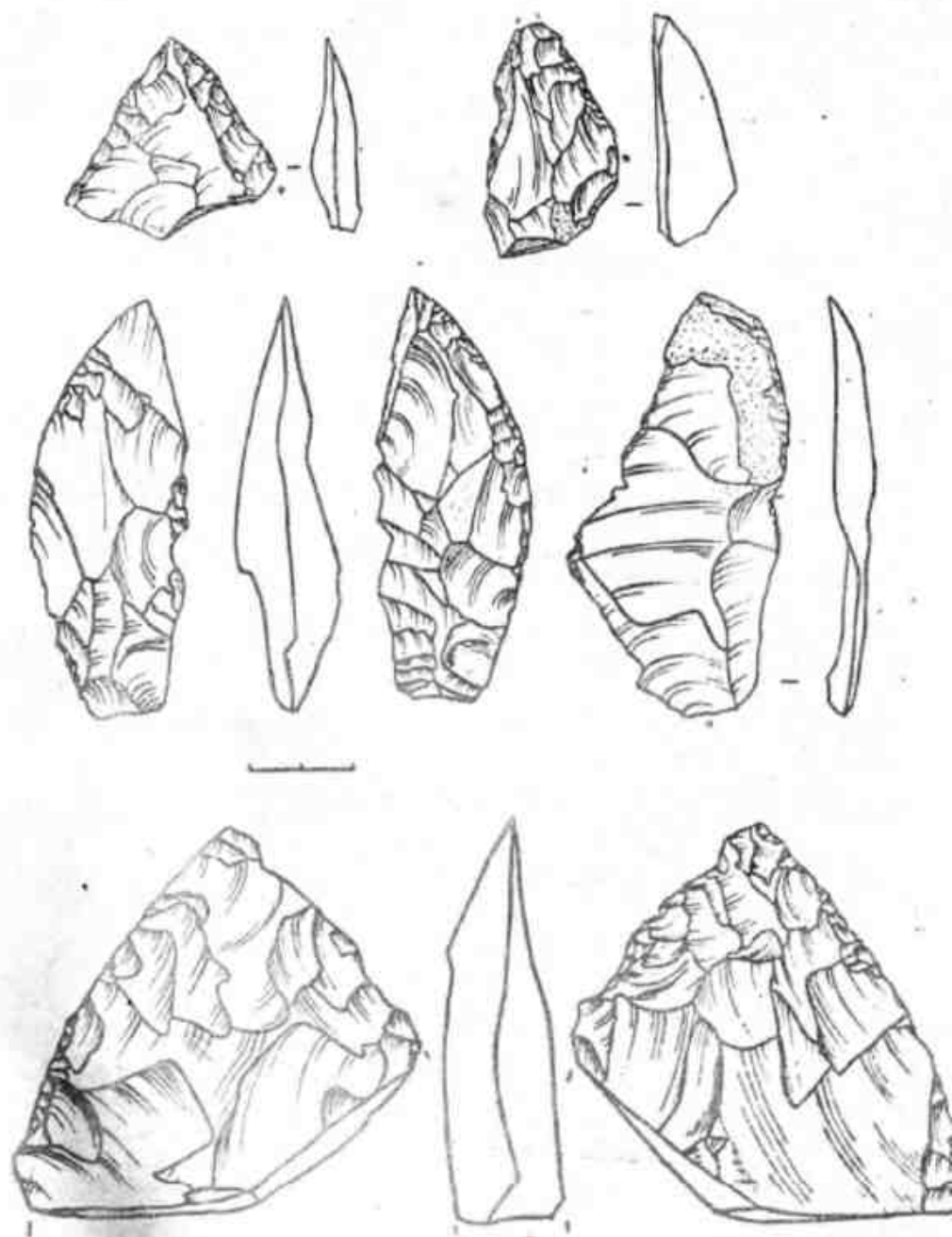

Рис. 56.

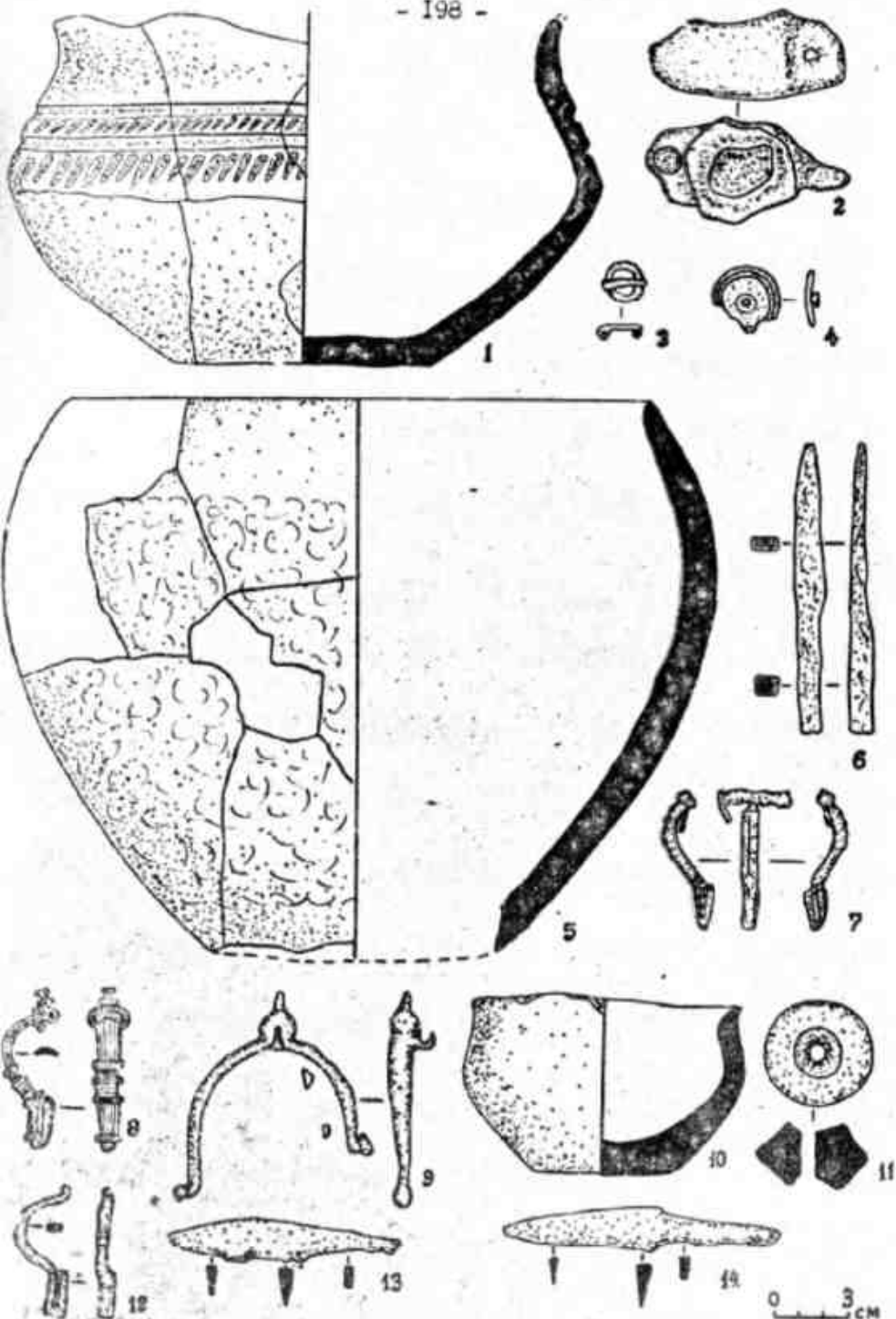
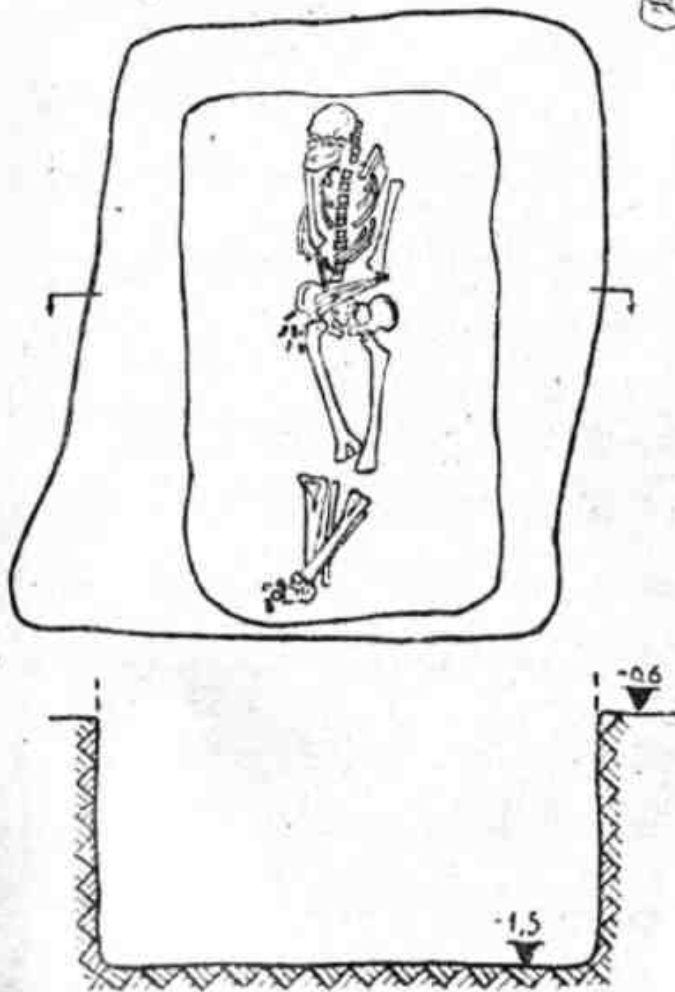

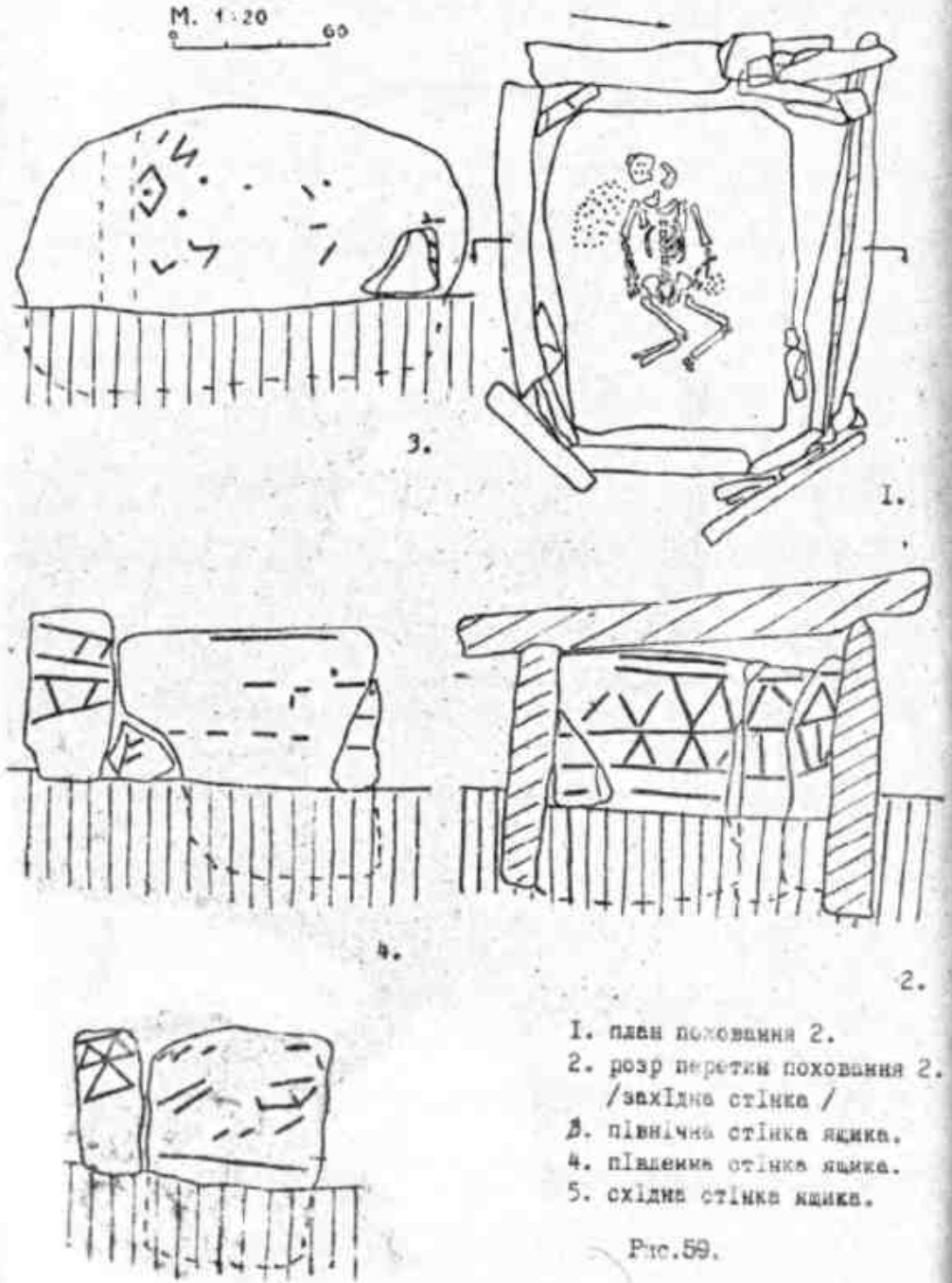
Рис. 57. Зн. хідки із поселення біля с. Кобиля. 1, 3, 5, 12 - споруда №3; 2, 6, 9 - споруда №2; 4 - споруда №1; 7, 9-11, 13, 14 - культурний шар.

КОАЕ - 92
с. Користівка
К. 14. П. 3.
М. 1:20

І. Череп моделювання глиною.
Рис. 58.

КОАЕ-92
с. Користівка
К. 16. П. 2.
М. 1:20 60

- 1. план поховання 2.
- 2. розр перетин поховання 2.
/західна стінка /
- 3. північна стінка ящика.
- 4. південна стінка ящика.
- 5. східна стінка ящика.

Рис. 59.

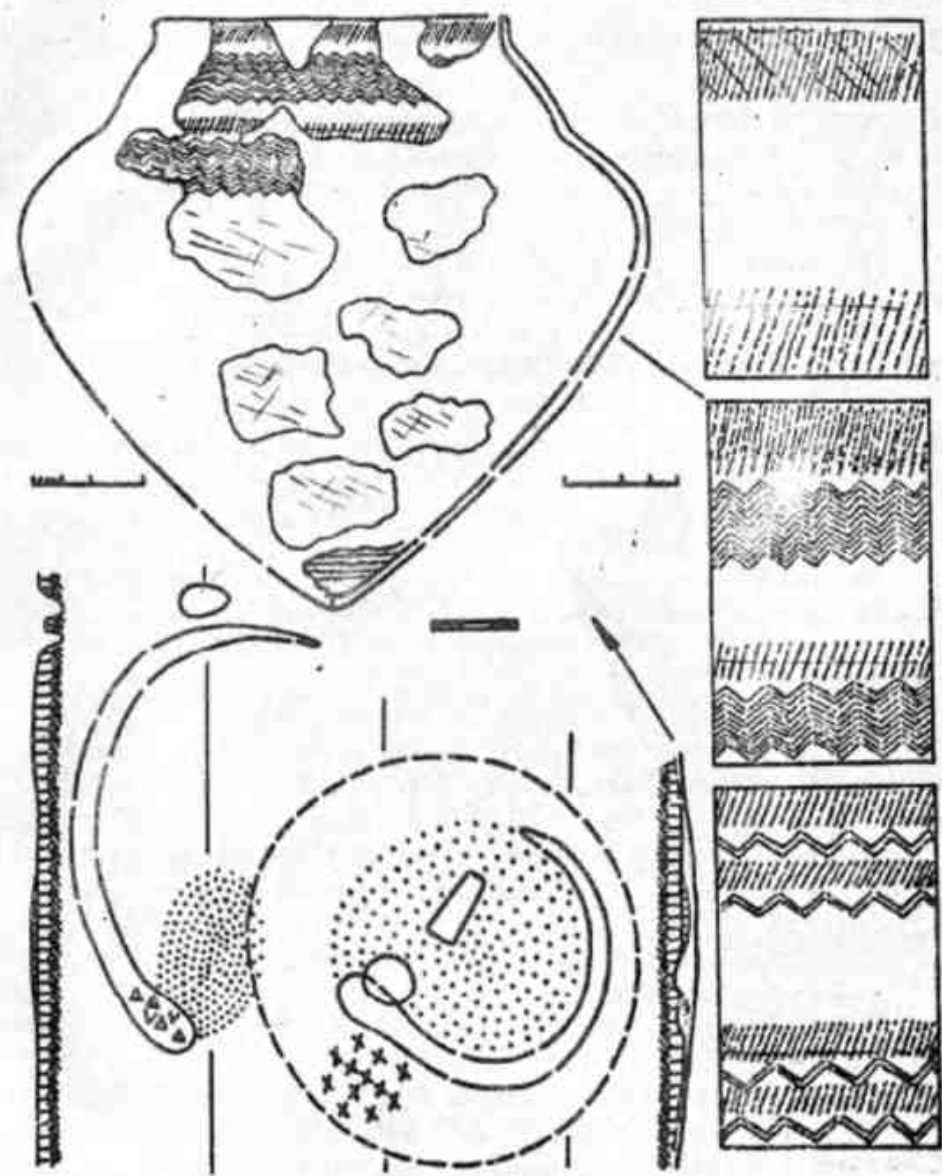

Рис. 60.

ОБІС ІЛІСТРАЦІА

Рис.1. К статье А.М.Балушкина и др. План будівель у північній частині п.Виноградний Сад (розкоп У А,В).

Рис.2. К статье С.С.Бессоновой, С.А.Скорого. Летная посуда Мотронинского городища.

Рис.3. Находки с Мотронинского городища (1-3,9 - бронза; 4-8 - железо; 9 - кость; 10 - керамика).

Рис.4. К статье С.Н.Братченко, И.Л.Сердюковой.

Рис.5. К статье С.Н.Братченко, И.Л.Сердюковой.

Рис.6. К статье Д.М.Бровендера, Р.А.Литвиненко. Глиняное блюдо.

Рис.7. К статье В.А.Виноградова.

Рис.8. К статье И.С.Винокура, В.П.Мегеля.

Рис.9-11. К статье И.О.Гавритухина.

Рис.12. К статье П.Я.Гавриш. Металеві вироби Книшівського городища. 12II,13,15 - залізо, 12,14,16 - бронза.

Рис.13. Котло (I) і господарські будівлі (2,3 в Книшівського городища.

Рис.14. К статье И.А.Готуна, А.В.Петраускаса.

Рис.15. К статье А.Ф.Гуцולה. Зразки речей з Бернашівського могильника: 1 - очковидна підвіска (пох.33); 2 - скроневе кільце (пох.28); 3 - лунниця (пох.33); 4 - пронизка (пох.33); 5 - пронизка (пох.33); 6 - кубок (пох.26); 7 - черпак (пох.25); 8 - брусок (пох.26); 9 - вістря списа (розкоп УШ); 10 - миска (пох.23).

Рис.16. К статье Дьячкова и М.И.Золотарева.

Рис.17-19. К статье А.Б.Занкина.

Рис.20-22. К статье С.М.Зеленко.

Рис.23-24. К статье А.В.Иванова.

Рис.25. К статье И.Ф.Ковалевой и др.

Рис.26. К статье В.П.Коваленко, В.М.Ситого.

Рис.27. К статье В.В.Колоды. 1- граница раскопа; 2 - культурный слой; 3 - предматерик; 4 - материковая глина; 5 - футеровка горна; 6 - железный шлак; 7 - камни; 8 - отдельные шлаки; 9 - зола; 10 - куски оплавленной обмазки (стенки горна).

Рис.28-30. К статье В.А.Косикова и Д.П.Кравца.

Рис.31-32. К статье Л.И.Красильникова и др.

Рис. 33-34. К статье А.В.Крыганова.

Рис.35-36. К статье М.Левади, С.Шанайды.

Рис.37. К статье М.В.Любичева из К.Михеева. Находки из селища Нижний Бишкин I: 1 - план жилища I; 2 - план ямы I4; 3 - план ямы 2; 9,11,20 - яма 21; 4-8,10,12-19,21-23 - из слоя поселения.

Рис.38. Находки из селища Нижний Бишкин I: I,4,9 - яма 4; 7 - яма 10; 8,16 - яма 7; 15 - жилище I; II - яма 21; 2,3,5,6, 12-14 - из слоя поселения.

Рис.39. К статье Б.Магомедова и М.Левади.

Рис.40-41. К статье Б.А.Молодцова.

Рис.42. К статье А.П.Моци и др.

Рис.43. К статье В.В.Назарова.

Рис.44. К статье Н.П.Оленковского.

Рис.45-47. К статье Е.А.Паршиной.

Рис.48. К статье М.А.Пелецишина.

Рис.49. К статье П.М.Покаса и О.Б.Солтыса.

Рис.50-51. К статье В.А.Ромашко и З.П.Марини.

Рис.52. К статье М.А.Сагайдака и М.С.Сергеевой.

Рис.53. К статье И.Л.Сердюковой и Е.Я.Якубенко.

Рис.54. К статье А.С.Сытника. Бугдів У. 1992. I,2 - нуклеуси I відщеплені від них сколи; А - нуклеуси перед відщепленням сколів; Б - відщепи, зняті з нуклеусів; В - нуклеуси після відщеплення сколів.

Рис.55. К статье В.Н.Степанчука. Материалы стоянки Коцлуз.

Рис.56. Материалы стоянки ГАБО П.

Рис.57. К статье Б.Строеня.

Рис.58-59. К статье М.П.Тупчиненко.

Рис.60. К статье Д.А.Шилова. Святлище та первинний насип кургану "Цегельня" над гирлом Псла. Праворуч I зверху представлено типологію орнаментации трьох посудин з святлища квітницької фази середньостогівської культури.

З М І С Т

В.П. Андриченко. Продолжение исследований у с. Пожарная балка.	3
Б.О. Антонович, І.С. Шоро, Л.Г. Самойленко. Раскопки курганів бронзового віку біля с. Затішніе Луганської області.	4
О.М. Валушкин, К.І. Красильников, І.М. Шарафутдінова. Виноградний сад - поселення сабатинівської культури на Шаденному Бузі.	6
О.С. Бєлясов, А.І. Кудренко. Консерваційні та реставраційні роботи в СльвіІ.	9
С.О. Беллєва, Р.В. Назаров, В.М. Якубов. Дослідження Історичного центру м. Очакова.	11
С.С. Бессонова, С.А. Скорий. Исследование Мотронинского городища в 1992 г.	12
Т.А. Бобровський. Дослідження Гнилицьких печер у Кисві.	15
В.В. Болтрик, К.П. Бунатян. Раскопки на Басівському городищі.	17
С.Н. Братченко, І.Л. Сердюкова. Матеріали з музейних колекцій Лівобережної Черкащини.	20
В.М. Бровендер, Р.А. Литвищенко. Раскопки многослойного поселения у с. Лимач на Айдаре.	21
Г.М. Бузляк. Раскопки на поселенні трипільської культури Коломиїщина II поблизу с. Халеп'я.	24
Г.М. Бузляк, О.В. Колибенко, М.Т. Товкайло. Археологічні дослідження на території міста Переяслава-Хмельницького та району.	26
С.В. Буфських. Охранные работы на Золотом Мысу.	28
В.П. Былкова, М.В. Василенко. Исследование Белозерского поселения в 1992 г.	29
В.А. Виноградов. Исследования на городище Мирмекий.	31
І.С. Визокур, В.П. Мегей. Археологічні дослідження в Полонному.	33
С.Д. Внуков. Исследования Кара-Тобинского отряда Крымской экспедиции.	34
І.П. Возник. Дослідження сільської феодальної садиби ХІІ-ХІІІ ст. біля с. Чернівка Новоселицького району Чернівецької області у 1992 р.	36
А.В. Гаврилов. Работы Херсонской охранно-археологической экспедиции.	39
М.О. Гаврилухін, З.Н. Федотова. Раскопки на поселении Зимы в 1991-1992 гг.	40
Г.Я. Гавриш. Раскопки Книзівського городища на Поді.	43

А.В. Гейко. Археологічні розвідки в Полтавській області.	47
І. Герета. Нові матеріали із Чернелева-Руського.	47
В.А. Горончаровський. Исследования Илуратского отряда Боспорской экспедиции ИИМК в 1992 г.	49
І.А. Готун, А.В. Петраускас. Рятувальні роботи на багаточаровому поселенні В.Снітинка-4.	51
А.Ф. Гуцал. Дослідження Вернашівського могильника в 1991-1992 рр.	53
О.Д. Дашевская. Работа Донузлавской экспедиции в 1992 г.	54
С.В. Дьячков, М.И. Зодотарев. Раскопки в портовом районе Херсонеса.	55
В.П. Зайцев. Раскопки Неаполя скифского в 1992 г.	56
А.Б. Занкин. Поселение УШ-Х вв. в урочище Чабан-Таш в Крыму.	59
С.М. Зеленко. Подводная разведка на мысе Плака в 1991-92 годах.	62
В.А. Захар'єв. Дослідження на Дунасвеччині.	64
А.В. Иванов. Кизил-кобинское погребение у Балаклавского шоссе.	66
О.П. Калож, А.Б. Занкін. Дослідження НК "Археолог" на Київському Подолі 1992 р.	68
И.И. Каприцын. Исследования грунтового могильника Мамай-сурка в 1992 г.	69
В.П. Коваленко, В.М. Ситий. Дослідження Ковчинського городища на Чернігівському Задесенні.	71
І.Ф. Ковальова, С.Е. Мухомед, В.М. Шалобудов. Праці новобудовної експедиції Дніпропетровського університету.	72
В.В. Колода. Новый средневековый металлургический центр.	74
В.А. Колотухин. Предварительный отчет о раскопках пос. Бай-Кият в Крыму в 1992 г.	75
В.А. Косіков, Д.П. Кравець. Раскопки курганів на терені Донеччини.	76
В.Г. Котик-Горошко, Я.К. Черкун. Археологічні дослідження Закарпаття.	77
Н.М. Кравченко, Л.В. Петраускасене. Дослідження багаточарового поселення Малополовецьке II.	79
К.И. Красильников, Л.В. Тельнова, Л.В. Дземин. Исследование грунтового могильника праболгар у с. Новодачне.	80

А.В.Крыганов. Нетайловский могильник.	83
В.А.Кутайсов, В.Б.Уженцев. О работах Западно-Крымской экспедиции в 1992 г.	84
Л.І.Кучугура. Розвідки на Вінничині і Хмельничині.	86
М.С.Левада, Б.В.Магомедов, С.І.Шанайда. Розкопки черняхівського поселення у Вінниці в 1992 р.	88
М.С.Левада, С.І.Шанайда. Обстеження черняхівського поселення біля Попільні.	89
М.В.Льбичев, В.К.Михеев. Раскопки селища Нижний Бискин I.	90
В.В.Магомедов, М.С.Левада. Розкопки черняхівського могильника в с.Петрихівці.	92
Л.Р.Мацкевой. Дослідження Прикарпатської експедиції в 1992 р.	93
В.А.Молодцов. Дослідження в Бородянському районі Київської області.	96
В.П.Моця, І.А.Готун, В.П.Коваленко. Давньоруське поселення біля с.Автуничі: черговий етап досліджень.	97
О.П.Моця, В.К.Козьба, Л.В.Щенцова. Дослідження багатомарового поселення біля с.Софіївська Борщагівка.	99
В.В.Назаров. Раскопки на Березани в 1991-1992 годах.	101
Н.Г.Новиченкова. Археологические исследования святилища у перевала Гурауфское Седло в 1992 году.	104
М.П.Оленковський. Дослідження у Північному Присив'язші.	105
В.І.Олійник. Дослідження Шаденно-Тернопільської експедиції.	106
Е.А.Паршина. Керамический комплекс в урочище Чабан-Таш (Его-Западный склон г.Ильяс-Кая)	107
М.А.Пелецишин. Археологічні дослідження в м.Червоноград Львівської обл.	110
В.Ф.Петрунь. З досвіду біолокаційної типізації курганів та піджурсаних поховань.	111
П.М.Покас, О.В.Солтис. Розкопки курганів Поросся в 1992 році.	114
Ю.Е.Полидович. Раскопки курганов в Амвросиевском районе Донецкой области.	114
Е.А.Попова. Исследования на городище "Чайка" близ Евпатории в 1992 году.	116
В.А.Посредников. Богдановская балка - памятник орудной сактово-маньчжской культур.	117

С.Э.Пустовалов, В.С.Іллінський. Дослідження на острові Мала Хортиця.	118
В.А.Ромашко, З.П.Маріна. Розкопки поселень доби пізньої бронзи на р.Самарі.	120
О.Я.Савеля. Раскопки и разведки Севастопольской археологической экспедиции в 1991 году.	121
М.А.Сагайдак, М.Сергеева. Архітектурно-археологічні дослідження на території колишнього Братського монастиря (будинок поварні).	124
І.Л.Сердюкова, О.О.Жукбенко. Кераміка доби середньої бронзи о-ва Виноградний	125
О.С.Ситник. Дослідження пізньоашельської стоянки Буглів У у 1992 р.	126
А.Т.Сміленко, І.М.Шекера. Розвідкові роботи в с.Виграїв під Корсунем.	128
О.В.Солтис. Розкопки курганів у Браварському районі у 1992 році.	130
В.Н.Степанчук. Разведки памятников каменного века в Крыму.	131
Б.Строень. Розкопки поселення біля с.Кибяля на Тернопільші.	133
Г.Н.Тошев, С.М.Андрух, М.В.Ельников. Исследования на Мамай-горе в 1992 году.	135
М.П.Тупцієнко. Робота археологічної експедиції Кіровоградського краєзнавчого музею.	135
В.Н.Томенко, Н.Н.Чередниченко, В.Ф.Елисеєв, А.В.Кириченко. Раскопки сабашиновского поселения Шуцкое I на р.Байшале.	138
В.В.Цимиданов, З.Е.Кравченко. Раскопки поселения у г.Мариполь.	140
Г.И.Шаповалов, Г.И.Нефедов. Исследования ЭПАР в 1992 г.	141
Л.О.Шилов. Курган-святилище "Цегельня"	142

Редакційна колегія

Д.Н.Козак

В.І.Клочко

М.Д.Відейко /від. секретар/

Г.М.Тошев

Подписано в печать 3.05.84. Формат 84x118. Бумага типографская.
Печать офсетная. Усл. печ. л. Усл. кр. отт.
Тираж 1000 экз. Заказ № 322

Профессионально-техническое училище № 53
320091, г. Днепропетровск, ул. Ленинградская,